

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Ceyhun Gülağa oğlu Süleymanov

“Soyuq müharibədən sonra Kipr məsələsi” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060213 – Beynəlxalq münasibətlər

İxtisaslaşma: “Beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya”

Elmi rəhbər:

S.e.ü.f.d. Nazim Cəfərov

Magistr proqramının rəhbəri:

Dos. i.e.n., Ə.A. İsmayılzadə

Kafedra müdiri :

Prof., i.e.d Y.A.Kəlbiyev

BAKI - 2018

MÜNDƏRİCAT

Abbreviaturalar siyahısı.....	4
GİRİŞ.....	5
BİRİNCİ BÖLMƏ: KİPR PROBLEMİNİN TARİXİ	8
1.1. KİPR ADASININ ÜMUMİ MƏNZƏRƏSİ	8
1.1.1. Adanın geosiyasi vəziyyəti	9
1.1.2. Kipr əhalisinin tərkibi	11
1.1.3. Kipr tarixinə ümumi baxış	12
1.2. KİPR PROBLEMİNİN TARİXİ İNKİŞAFI	14
1.2.1. Osmanlı imperiyası dövründə Kipr problemi (1878-1923)	14
1.2.2. Böyük Britaniya hakimiyyəti dövründə Kipr (1923-1960)	18
1.2.3. Kipr Respublikasının qurulması (1960-1974)	23
1.2.4. Türkiyənin hərbi müdaxiləsindən sonra Kipr məsələsi (1974-1991).....	26
İKİNCİ BÖLMƏ: SOYUQ MÜHARİBƏDƏN SONRA KİPR MƏSƏLƏSİ	31
2.1. MÜNAQIŞƏNİN ƏSAS TƏRƏFLƏRİ.....	31
2.1.1. Türkiyə və Kipr məsələsi	32
2.1.1.1. Kipr türklərinin mövqeyi	33
2.2.1. Yunanıstan və Kipr məsələsi.....	35
2.2.1.1. Kipr Rumlarının mövqeyi	36
2.2. KİPR MÜZAKİRƏLƏRİ	39
2.2.1. Klerides planı	39
2.2.2. Annan planı	41
2.2.3. 2004, 24 aprel referendumu	44
2.2.4. 2008-ci il müzakirələri	48

2.2.5. Müzakirələrdə yeni dövr	51
ÜÇÜNCÜ BÖLMƏ: BEYNƏLXALQ SİSTEMDƏ KİPR MƏSƏLƏSİ	
.....	54
3.1. Amerika Birləşmiş Ştatları və Kipr məsələsi	56
3.2. Rusiya və Kipr məsələsi	59
3.3. İngiltərə və Kipr məsələsi.....	65
3.4. Avropa İttifaqı və Kipr məsələsi	69
3.5. Çin və Kipr məsələsi.....	74
NƏTİCƏ	80
İstifadə Edilmiş Ədəbiyyat	83
XÜLASƏ	89
PE3IOME.....	90
SUMMARY	91
REFERAT.....	92

Abbreviaturalar siyahısı

- ABŞ - Amerika Birləşmiş Ştatları
- Aİ - Avropa İttifaqı
- AKP - Ədalət və İnkişaf partiyası
- AKEL - Anorthotikon Komma Ergazomenou Laou
Əməkçi xalqın İnkişaf partiyası
- BMT - Beynəlxalq Millətlər Təşkilatı
- CKYR - Cənubi Kipr Yunan Respublikası
- ÇXR - Çin Xalq Respublikası
- EOKA - Ethniki Organosis Kyprion Agoniston
Kipr Döyüşçülərinin Milli Təşkilatı
- NATO - Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı
- ŞKTR - Şimali Kipr Türk Respublikası

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Kipr problemi, tarixin ən erkən dövrlərindən etibarən bugünə qədər davam edən, hər zaman daha çox siyasi aspekt daşıyan və öz aktuallığını itirməyən beynəlxalq məsələdir. Bu məsələ son illərdə, xüsusən, Türkiyənin Avropa İttifaqına üzvlük məsələsinin meydana çıxması ilə daha çox gündəmə gəlmişdir. İndiyədək məsələnin həll oluna bilinməməsinin səbəbi isə adanın geostrateji əhəmiyyətidir. Belə ki, adanın Yaxın Şərqi neftinin nəqli marşrutlarına yaxınlığı, Yaxın Şərqdən Afrikaya uzanan yollara nəzarət etməsi, Anadolu-Yaxın Şərqi- Süveyş kanalı xəttinə hakim olması, Süveyş kanalından Hind və Sakit Okeana uzanan dəniz yoluna nəzarət nöqtələrindən biri olması və Yaxın Şərqdə yarana biləcək neft mərkəzli müharibədə depo rolunu oynaya biləcək bir coğrafi strateji mövqeyə malik olması adanın əhəmiyyətini müstəsna dərəcədə artırmışdır.

Kipr adası regional sabilliyə birbaşa, qlobal sabilliyə isə dolayı təsirə malikdir. Məhz bu səbəbdən, qlobal hədəfləri olan hər bir güclü dövlət, Orta Şərqi, İran körfəzi, Qafqaz, Balkanlar və Şərqi Aralıq dənizinə nəzarət etmə şansı verən Kiprin əhəmiyyətini anlayır və burada təsir imkanı qazanmağa cəhd edir.

Kipr probleminin həll oluna bilinməməsinin ən əsas səbəbi məsələdə maraqlı olan tərəflərin say etibarilə çoxluğundan irəli gəlir. Adada yaşayan türklər və rumlardan əlavə, Yunanıstan, Türkiyə, İngiltərə, ABŞ və Avropa İttifaqı ölkələri də bu məsələdə tərəf qismində çıxış edirlər. son zamanlarda, İsrail kimi Aralıq dənizinin cənubunda yerləşən ölkələr də, azad iqtisadi zona, neft-qaz kəşfiyyatı fəaliyyəti və digər səbəblərlə məsələyə daxil olmuşdur. Kipr problemi tarixin hər dövründə önəmli bir məsələ olduğu üçün biz də tədqiqatımızda bu problemi incələdik.

Mövzunun öyrənilmə zamanı öncə, adanın tarixi, coğrafi yerləşməsi, strateji əhəmiyyəti, Osmanlı İmperiyası və Böyük Britaniyanın hakimiyyəti dövründə adanın idarəsi, eləcə də, Kipr müstəqilliyinin qurulması, Türkiyənin adaya hərbi müdaxiləsi araşdırılacaq. Məsələyə dair , əsas tərəflər olan Türkiyə və Yunanıstanın, daha sonra

isə digər beynəlxalq aktorların münasibətləri , mövqeləri , məsələnin həlli yolunda atılan addımlar və keçirilən danışıqların istiqamətləri geniş şərh ediləcək.

Tədqiqat işinin metodları: Tədqiqat işi bir neçə metodlar vasitəsilə həyata keçirilmişdir. İlk istifadə ediləcək metod kontent analizi metodudur. İstifadə olunan ədəbiyyatlardan mövzu ilə bağlı məsələlər diqqətlə araşdırılaraq tədqiqat işinə əlavə ediləcəkdir. Həmçinin mövzu daxilində bir neçə hadisə , və ya iştirakçı aktor arasında münasibətləri aydınlaşdırmaq üçün digər tədqiqat metodu olan müqayisə metodundan istifadə olunacaqdır.

Tədqiqat işi yazıldığı zaman ehtiyac yaranarsa digər metodların istifadəsi də nəzərdə tutulur.

Tədqiqatın əsas məqsədi: Kipr məsələsinin öyrənilməsi, hal-hazırda beynəlxalq cəmiyyətdə bir çox aktora malik , daim üzərində danışıqlar gedən və həllinə çalışılan bu problemin mahiyyətini aydınlaşdırmaqdır. Bu məqsədlə bir neçə vəzifələr həyata keçirilmişdir ki, onlar da aşağıdakılardan ibarətdir:

- Adanı bu qədər əhəmiyyətli edən coğrafi mövqe araşdırılmış
- Ta qədimdən bugünədək adanın tarixi ətraflı təhlil edilmiş
- Problemin kökündə dayanan 2 tərəfin mövqeləri, münasibətləri tədqiq olunmuş
- Problemin həlli yolunda aparılan danışıqlar, keçirilmiş müzakirələr təhlil olunmuş
- Problemin həllində əlaqəli beynəlxalq aktorlar bir-bir araşdırılmış və onların hər birinin məsələ ilə bağlı mövqe və münasibətləri təhlil edilmişdir.

Tədqiqat işinin predmeti: Kipr məsələsinin həlli, bu istiqamətdə atılan addımlar, qarşılıqlı münasibətlərin beynəlxalq arenada təsirinin araşdırılmasından ibarətdir. Dissertasiya işinin obyektı isə tərəflərarası münasibətlər, mövqelər, bu mövqelərin hətəmin aktorların siyasi fəaliyyətlərinə təsirindən ibarətdir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları: Tədqiqat işinin aparılması məqsədilə Azərbaycan, Rus, Türkiyə və İngilis müəlliflərinin məsələ ilə bağlı əsərlərindən, yerli və xarici mətbuat məlumatlarından, məsələdə aktor olan dövlətlərin Xarici İşlər Nazirliklərinin rəsmi saytıdan və digər internet materiallarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın əsasını formalaşdıran ədəbiyyatlar sırasında yerli və xarici alimlərin elmi araşdırmalarını, mövzu ilə əlaqədar internet portallarında yerləşdirən elektron kitabları, həmçinin rəsmi statistika, informasiya-analitik agentliklərin materialları, müxtəlif ölkələrdən olan siyasi şərhçilərin məqalələrini göstərmək olar.

Tədqiqat işinin yeniliyi və paktiki əhəmiyyəti: ondan ibarətdir ki,

- Kipr məsələsinin yaranmasına səbəb olan dəlilləri kökündən araşdırır.
- Məsələnin həllini və eyni zamanda, həllsizliyini zəruri edən əlamətlər ətraflı təhlil olunur.
- Məsələnin həllində iştirak edən aktorlar müəyyənləşdirilir, fərdi şəkildə hər birinin adadakı vəziyyətlə bağlı mövqeyi və münasibəti verilir.
- Məsələnin həlli yolunda atılan addımları şərh edir
- Məsələnin gələcək həlli üçün zəruri olan amilləri bir araya gətirərək geniş şərh verir.

Dissertasiya işinin strukturu: Dissertasiya işi giriş, nəticə, ədəbiyyat siyahısı və 3 fəsildən ibarətdir. Dissertasiya işinin yazılmasında 62 adda ədəbiyyat və internet resurslarından istifadə olunmuşdur. Birinci fəsil iki paragrafdan ibarətdir. Burada Kipr adasının ümumi mənzərəsi, tarixi, burada yaranmış 2 dövlətin formalaşması ilə bağlı ətraflı məlumat verilmişdir. İkinci fəsil 2 kateqoriyadan ibarətdir və burada əsas aktor olaraq hər iki tərəfin mövqeyi və daha sonra məsələnin həlli istiqamətində atılan addımlar, aparılan danışıqlar şərh edilmişdir. Üçüncü fəsildə isə əhəmiyyətli aktorların ada ilə bağlı mövqe və münasibətləri tədqiq olunmuşdur.

BİRİNCİ BÖLMƏ: KİPR PROBLEMİNİN TARİXİ

1.1. KİPR ADASININ ÜMUMİ MƏNZƏRƏSİ

Kıpr adası hələ lap qədim zamanlardan istər öz geosiyasi mövqeyi, və istərsə də strateji imkanları baxımından tarixən böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur. Regionda mühüm strateji məntəqələrə, dəniz yollarına, və eyni zamanda geniş ərazilərə iddia etmək istəyən nüfuzlu dövlətlər hər zaman buranı öz təsir dairəsində saxlamağa çalışmışdır. Baxmayaraq ki, hazırda ada üzərində əsas məsələdə tərəflər olaraq Türkiyə və Yunanıstan iddia edir, digər böyük dövlətlərin də ada ilə bağlı öz maraqları vardır. Bu maraqların da ilkin səbəbi adana geostrateji mövqeyidir. Məhz bu baxımdan adanın ümumi mənzərəsinə, coğrafi yerləşməsinə, o cümlədən tarixən inkişafına nəzər yetirməkdə böyük bir fayda vardır. Adanın sadəcə yerləşməsi deyil, əhalisinin də tarixən türklər və yunanlardan ibarət olması, əhalinin dini xüsusilə böyük rol oynamışdır. Tarixən hələ lap qədim zamanlardan müxtəlif hakimiyyətlər altında olan ada 1878-ci ildə Osmanlı hakimiyyəti altına keçmiş, və bu dövr osmanlılar tərəfindən türklərin əhəmiyyətli köçləri baş vermişdir. Bu da öz növbəsində adada əhalinin kəmiyyət və keyfiyyətinə əsaslı təsir göstərmişdir. 1923-cü ildən regionda öz maraqlarının fəallaşması nəticəsində ada Böyük Britaniyanın ağılığı altına keçir. Daha sonra, Böyük Britaniya adada yunan tərəfinə öz dövlətlərini qurmaq icazəsi verir ki, nəticədə Kıpr yunan əhalisini təmsil edən Kıpr Respublikası 1960-cı ildə yaradılır. Lakin bu respublika əhalinin türk qisminin siyasi mövqeyini nəzərə almaması Türkiyənin adaya hərbi müdaxiləsinə gətirib çıxarır ki, bu da 1974-cü ildə baş vermişdir. Məhz Türkiyənin dəstəyi nəticəsində, beynəlxalq aləmdə etirazlara baxmayaraq, adada türk əhalini müdafiə etmək məqsədilə Şimali Kıpr Türk Cümhuriyyəti qurulur. Və beləliklə adada 2hakimiyyət yaranmış olur. Bütün bu hadisələri daha geniş və ətraflı anlamaq üçün tədqiqatımızın birinci fəslində adanın coğrafi mövqeyi, əhalisi və qədim zamanlardan bugünkü günə qədər tarixi mərhələ mərhələ araşdırılmışdır.

1.1.1. Adanın geosiyasi vəziyyəti

Əlverişli coğrafi mövqeyi olan Kipr, üç qitəni- Avropa, Asiya və Afrikanı birləşdirməklə, Orta Şərq və buradan çıxarılan neft qaynaqlarına, Afrikaya keçidin yaxınlığına, Süveyş kanalında nəqliyyata hakim olması, Orta Şərqdə enerji mənbələrinə yaxınlığı səbəbindən meydana çıxacaq mübarizədə hər zaman hərbi və ehtiyat gücə malik olması və ümumiyyətlə bir çox cəhətdən əlverişli mövqedə yerləşməsi bu ərazinin strateji əhəmiyyətini artırmaqla yanaşı, eyni zamanda həm də, ərazini hədəf halına gətirmişdir. [1, səh 114-117]

Şərqi Aralıq dənizində yerləşən və bölgənin həm ərazi və həm də əhali baxımından böyüklüyünə görə İtaliyanın Siciliya və Sardiniya adalarından sonra üçüncü böyük adası sayılan Kipr adası 34.33 və 35.41-ci şimal enliklərində və 32.17 və 34.35-ci şərq paralelləri arasında yerləşir. [2, səh 5]

Kipr həm də dünyanın ərazisinə görə 80-ci, əhalisinə görə 51-ci ən böyük dövlətidir. Uzunluğu 240 kilometr, eni isə ən enli hissədə 100 kilometrdir ki, bunun da 75 kilometri Türkiyə ilə həmsərhəddir. Digər həmsərhəd ölkələr şərqdə Suriya və Livan (105 və 108 km), cənub-şərqdə İsrail 200km, cənubda Misir 380 km, Şimal qərbdə Yunanıstan : 280 km Dodekannez adası, 400km Rodos adası və 800 km Yunanıstanın əsas ərazisinə yaxın ərazilərdir. Bu mənbələr Kipri Avropa, Qərbi Asiya və Yaxın Şərqə aid edir. Adanın fiziki relyefi 2 əsas dağ silsiləsi ilə əhatə olunub: Troodos dağları və Kireniye silsiləsi. Bu dağlar arasında Mezaoriya düzənliyi yerləşir. Adanın ən uzun çayı Pedios çayıdır. Ən hündür zirvə Troodos silsiləsinin mərkəzində yerləşən Olimpis dağıdır ki, bunun da hündürlüyü 1953 metrdir.

Geosiyasi cəhətdən ada dörd əsas segmentə ayrılır: Kipr Respublikası adanın cənubunun üçdə ikisini (59,74%) tutur. Şimali Kipr Türk Respublikası adanın şimalının üçdə bir hissəsini (34,85%) tutur. Bu iki hissəni bir birindən ayıran və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının nəzarətində olan Yaşıl Xətt adanın 2.67% -ni əhatə

edərək bufer rolunu oynayır. Son olaraq adada Britaniyanın suverenliyi altında olan və adanın 2,74%-ni təşkil edən iki ərazi vardır: Akrotiri və Dhekelia. (3. Səh 469)

Adanın ümumi sahəsi 9251km²-dir. Bunun 3355 km² de-fakto olaraq qurulmuş Şimali Kipr Türk Cümhuriyyətinin rəhbərliyi altındadır.

Ada Aralıq dənizi iqliminin təsiri altındadır. Yay ı isti və quraq, qışı mülayim və əsasən yağıntısız keçir. Yağıntının miqdarı düzənlik ərazilərdə 300 mm c.s. ikən Troodos dağlarında 1000 mm c.s təşkil edir. Qışda dağlıq ərazilər qarla örtülür. Orta temperatur yayda 20-30⁰ C, qışda isə 5-15⁰ C təşkil edir. Kənd əhalisi əsasən taxıl yetişdirir, bağçılıqla məşğul olur. Buğda, arpa ilə yanaşı, portağal, naringi və dağların ətəyində üzüm yetişdirilir. Adada mövcud 350 növ heyvandan 7-si endemikdir. 26 cür sürünən var. Əvvəllər Kipr meşəliklərlə zəngin olmasına baxmayaraq, odun satışı ilə məşğul olunması və mis mədənlərinin üstünlük təşkil etməsi səbəbindən hazırda meşəlik ərazilər azalmışdır. Kipr sahilləri yüz milyon ildir Şelonia və Karetta tısbağaları tərəfindən ziyarət edilir. Bu tısbağalar may və avqust aylarında yumurta qoymaq üçün Şimali Kipr Türk Cümhuriyyətinin qumsallıqlarına gəlməkdədir. Adanın şimalında 85 təbii mağara mövcuddur ki, bunlara İncirli mağarasını, İnönüdə Sütunlu mağarasını və s misal göstərmək olar.

Kiprin əhalisi marionetlər, ermənilər və latınlar daxil olmaqla 85% yunan kipləri və 12 % Türk kiplərindən ibarətdir. Əhalinin 3 faizini isə xaricilər təşkil edir. 1974-cü ilə qədər bütün inzibati rayonlarda türk və yunan cəmiyyətləri bərabər nisbətdə yaşayırdılar: 4 yunan ,1 türk. Ölkənin paytaxtı Lefkoşadır, Lefkoşanın əhalisi 195.300dür. Bu şəhər Avropada bölünmüş yeganə paytaxt şəhərdir. Birbaşa adanın mərkəzində yerləşir, əsas ticarət mərkəzidir.

İkinci ən böyük şəhər Limassol cənub sahillərində yerləşir, əhalisi 155.500dür. 1974-cü ildən sonra ölkənin başlıca limanına, sənaye mərkəzi və vacib turizm mərkəzinə çevrilmişdir. Larnaka adanın cənub sahilində yerləşir, əhalisi 68.800dür və ölkənin ikinci əsas iqtisadi və turizm mərkəzidir. Burada neft emalətmə mərkəzləri və

Larnaka Beynəlxalq Hava Limanı yerləşir. Pafos cənub qərbdə yerləşir, 39.500 əhalisi var, turizm mərkəzidir, ikinci beynəlxalq hava limanına malikdir və cəlbedici balıqçılıq limanıdır. Famaqusta, Kireniya və Morfu əraziləri 1974-cü ildən sonra Türkiyənin hakimiyyəti altına keçmişdir. [27]

1.1.2. Kipr əhalisinin tərkibi

Adının “xına çiçəyi” adlı bir çiçəkdən alındığı rəvayət edilən Kipr adası bölündükdən sonra, əhalinin əksər hissəsini təşkil edən yunan kiprləri cənubda, türk kiprləri isə şimalda yaşayır. Ümumi olaraq əhalinin sayı təxminən 800 min nəfər hesablanır ki, bunlardan da 300 mini türklərdir. Eyni zamanda, Kiprdə, 17 min ingilis, 40 mindən çox rus, 4 min erməni yaşayır. 1974-cü il müharibəsindən sonra 180 min yunan kipri cənuba qaçmış və yaxud zorla köçürülmüşdür. 42 min türk kipri şimala yerləşmişdir. Yalnız BMT administrasiyasının təyin etdiyi Larnaka bölgəsindəki Pila şəhərində hər iki qrup əhaliyə rast gəlmək mümkündür.

Kipr Respublikasının rəhbərliyi altında olan əhali 2011-ci ilin sonuna olan göstəricilərə görə, 838 897 nəfərdir ki, bunların da əksəriyyətini, daha doğrusu, 21,4%-ini xaricilər təşkil edir. 2014-cü ildən etibarən hökumət tərəfindən qanunvericiliyə dəyişiklik edilir və məxsusi dövlət proqramı qəbul edilərək, xarici investora Kipr vətəndaşlığını almaq hüququ təqdim edilmişdir.

Kipr əhalisinin əksəriyyətini təşkil edən etnik yunanlar xristianların pravoslav qoluna, etnik türklər isə islama etiqad edirlər.

Kipr pravoslav kilsəsi kvazi dövlət statusuna malikdir və ölkənin ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynayır. Kilsənin əsas nümayəndəsi –Yeni Yustinianın və bütün Kiprin Arxiyepiskopudur.

Demək olar ki, hər bir kənddə mövcud olan 500-dən çox məbədlərlə yanaşı, kilsənin Kiprdə 9 monastrı da var. Bu monastrlar əhəmiyyətli torpaq sahələrinə

malikdirlər. Erməni, katolik, maronit kilsələri, həmçinin, iudaizm və digər dini təriqətlər mövcuddur.

1960-cı ildə qəbul olunmuş konstitusiyanın 19-cu maddəsinə əsasən, hər bir şəxsin söz, vicdan və etiqad azadlığı mövcuddur. Bütün dinlər hüquq qarşısında bərabərdir və heç bir qanunverici, icraedici və inzibati respublika aktı hər hansı dini institutu və yaxud dini təşkilatı diskriminasiya edə bilməz. Hər bir şəxs dini etiqad azadlığına malikdir, istədiyini dini fərdi və yaxud kollektiv şəkildə öyrənə, oxuya, icra edə bilər. Bütün bunlar göstərir ki, respublikada rəsmən elan edilmiş din yoxdur. Konstitusiya eyni zamanda əhalinin az qismini təmsil edən 3 dini qrupun da hüquqlarını qoruyur. (katolik, erməni, maronit) [28]

2005-ci il Evrobarometerə görə, Kipr Maltadan sonra Avropa İttifaqında ikinci ən dini dövlətdir. Qeyd edim ki, həmin dövrdə yeni 2005-ci ildə Rumiya Avropa İttifaqına üzv deyildi, lakin hazırda Avropa İttifaqında ən dini dövlət Ruminiyadır. Eyni zamanda Kiprin ilk prezidenti Makarius III də arxiyepiskop idi.

1.1.3. Kipr tarixinə ümumi baxış

Bildiyimiz kimi, Kipr adası çox qədim tarixə malikdir. Osmanlı imperiyasının Kipr adasını fəthindən əvvəl adanın idarəçiliyi bir neçə dəfə dəyişmişdir. Tarixi e.ə.3000-ci ilə dəlalət edən Kiprdə 1571-ci ilə qədər sıra ilə Misirlilər, hetlər, akkadlar, bəzi koloniyalara sahib olan yunanlar, finikiyalılar, aşturlar, farslar, Böyük İskəndər, romalılar, ərəblər, bizanslılar, ingilislər, cənəvizlilər, məmlüklər və venesiyalılar hökm sürmüşdür. [4, səh 9]

E.ə.1450-ci ildə qədim misirlilərin hakimiyyəti altına keçən Kipr , daha sonra hetlər tərəfindən işğal edilir. Sonradan, e.ə. 709-cu ildə ada Assuriyanın tabeliyinə keçmişdir. E.ə.332-ci ildən etibarən ada Makedoniyalı İskəndərin hakimiyyəti altına keçir. E.ə. 58-ci ildə romalılar Kipri ələ keçirir. Eramızın 395-ci ilində Roma İmperiyasının ikiye bölünməsi baş verir. Kipr də, bununla, bugünkü Yunanıstandan

fərqli bir vahid olaraq, Bizans İmperiyasına tabe olunmuşdur. Bu münasibət, adada yaşayan xalqın bir qismi ilə Yunanıstan arasında xüsusi bir əlaqə qurmuşdur ki, bu da dini əlaqə olan - Ortodoks xristian dinidir. 488-ci ildə Bizans imperatoru Kipr kilsəsinin müstəqilliyini tanımışdır. Hal hazırda bugünkü Kipr probleminin kökünün 395-ci ilə dayandığını qeyd edə bilərik. Çünki Bizans İmperiyası adada rum dilini rəsmi dil elan etdi və həmin dövr adada rumların olmamasına rəğmən bəzi xalqlar rumlaşdırıldı. [5, səh 15]

632-ci ildən etibarən ada müxtəlif ərəb istilalarına məruz qalmışdır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, ərəblər adada heç bir müstəqillik qurmadılar. Xaç yürüşləri dövründə ada 1191-ci ildə ingilis kralı I Riçardın nəzarəti altına keçir. Lakin kral adanı əvvəl Templer cəngavərlərinə, daha sonra isə Quy de Lusiqnana təhvil verir. 1489-cu ilə qədər lusinyanlar adanı öz suverenlikləri altında saxladılar. Bu dövrdə cənəvizlər də adanı qismən nəzarətləri altında saxlayırdılar. Bundan əlavə, məmlüklərin də bu dövrdə adanın bəzi hissələrində təsir gücünə malik olduqları və adada islam əsərləri buraxdıqları məlumdur. Daha sonra, 1432-ci ildən başlayaraq, Venesiyanın təsiri artmağa başlayır. Adanın idarəçiliyinin venesiyalar tərəfindən ələ keçirilməsinə qədərki dövrdə, ada, feodal monarxiyası formasında idarə edilmişdir. Bu zamanlar, Kipr Ortadoks Kilsəsi idari və maddi cəhətdən Roma Katolik Kilsəsinə bağlanmış və Kipr xristian xalqı üzərindəki nüfuzunu itirmişdi. Bu vəziyyət adanın Osmanlı İmperiyası tərəfindən fəthedilməsinə qədər , yəni 1571-ci ilə qədər davam etmişdir. [6, səh 10]

1432-ci ildən sonra ada artıq Venesiya piratlarının əlində idi. Venesiyalılar Kipri yaşamaq üçün ərazi olaraq deyil, hərbi və ticari müstəmləkə, və yaxud koloniya olaraq görürdülər. Venesiyalılar Kipr xalqının vəziyyətini nəzərə almamışdılar və xalqa ağır vergilər təyin etmişdilər. Bütün bunlar xalqın vəziyyətini kəskin gərginləşdirmişdi. Bundan əlavə, coğrafi və siyasi mövqeyi olduqca əhəmiyyətli olan bu adanın venesiyalıların əlində olması, Aralıq dənizində öz üstünlüyünü həyata

keçirməyə başlayan Osmanlı imperiyasını narahat etməyə başlamışdı. Kiprdə yerləşmiş piratların Şərqi Aralıq dənizi ticarətinə mane olması və dini azadlıqları məhdudlaşdırılan, təzyiqlərə məruz qalan yerli xalqın tələbləri nəticəsində Osmanlı dövləti Kipri fəth etmək qərarı alır və 1571-ci ildə adanı fəth edərək, Kipri Osmanlı imperiyasının tərkibinə qatmışdır.

Burada son olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Kipr tarix boyunca Misirlilərdən hətərə, assurlardan ərəblərə qədər regional güclərin hakimiyyəti altına keçmiş, Şərqi və Qərbi Roma İmperiyasından bura köçlər olmuşdur. Bütün bunlar adada çox mürəkkəb və qarışıq bir cəmiyyətin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Anadolu, Suriya, Ege və Qərbi Romadan, hətta Afrikadan gələnlər Kiprdə fərqli, heterogen bir sosial toxunuş yaratmışlar. Bundan başqa, Kiprin qədim tarixini nəzərdən keçirdikdə, adanın heç bir zaman Yunanıstanda qurulan siyasi vahidlərin suverenliyi altında olmadığını görürük. Qədim zamanlarda adada özlərini yunan soyundan sanan bəzi koloniyaların və krallıqların qurulduğu görülsə də, bu dövrlərdə Kipr xalqı Yunanıstan baxımından tamamilə yad bir xalqdır. Kiprdə yaşayan xalqın bir qisminin özlərini yunan sayması da məhz bu din və dil birliyindən qaynaqlanan bir inançdır. Bir kiprli qanı səbəbindən hər şey ola bilər, lakin Ortadoks olduöu üçün özünü yunan sayar, [6, səh 10-11]

1.2. KİPR PROBLEMİNİN TARİXİ İNKİŞAFI

1.2.1. Osmanlı imperiyası dövründə Kipr problemi (1878-1923)

Osmanlı dövlətinin Kipri fəth etməsi ilə birlikdə, 1571-ci ildən etibarən ada üzərində türk suverenliyi hüquqi cəhətdən qurulmuş oldu. Kipr, bütün tarixi boyu kəsintisiz ən uzun müddət olan 307 il türklərin hakimiyyəti altında qalmışdır. 1571-ci ildən sonra adaya Anadoludan gələn minlərcə türk ailəsi də qatılmışdır. Kiprdəki türklərin kökünün Anadoludan gətirilən bu türk xalqından gəldiyini qeyd edə bilərik. II Səlim, yeni fəth edilən bu torpaqlarda qurulacaq türk idarəçiliyinin təhlükəsiz və

istiqrarlı bir şəkildə davam edə bilməsi, adanın ərazisinin və adadakı türk nüfuzunun artması üçün “Sürgün hökmü” çıxartmışdı. Bunun nəticəsində Osmanlı İmperiyası ilk olaraq Anadoludan gətirdiyi 30.000 türkü nizamlı bir şəkildə adaya yerləşdirdi. İşçi qruplar , bir birlərini tamamlayacaq şəkildə seçilərək göndərilmişdi. Dəmirçilər, dəriçilər, dərzilər, zərgərlər, pinəçilər, toxucular, heyvan, taxıl və meyvə yetişdirənlər, daş ustaları bunlar arasında başlıca yer tuturdu. [7, səh. 238]

Türk qüvvələri Kiprin fəthi dövründə yerli xalqa qarşı düşmən mövqeyində olmamış, yerli xalq da öz növbəsində türkləri müdafiəçiləri olaraq qarşılamışlar. Türklərin Kiprə yerləşməsi, adada yaşayan rumların əsrlərdən bəri həsrətini çəkdiqləri asayişə qovuşmuşdular. (8, səh 258) Bu dövrdə adada Kilsəyə bağlı xristian xalqı ilə dil, din, mədəniyyət və adət ənənələri baxımından fərqli inancda olan müsəlman türk xalqı birlikdə yaşayırdı. Beləcə iki ayrı icmadan əmələ gələn Kipr xalqı meydana çıxmışdı. Ada xalqının türk idarəçiliyi sayəsində sahib olduqları azadlıqlar, həmin dövr üçün xəyal edilə bilməyəcək genişlikdə idi. Venesiyalılar zamanında dini təzyiq altında olan rus ortadokslar, kilsələrinə gedə bilmir və kilsənin mallarına əl qoyulurdu. Lakin türk idarəçiliyi adada yaşayan xalqa dini baxımdan tam müstəqillik və suverenlik təmin etmişdir. Bu səbəbdən , türklərin əraziyə gəlməsi ən çox Ortadoks inanlı olanları sevindirmişdi. Osmanlı dövləti kilsəyə geniş imtiyazlar vermişdi. 1754-cü il tarixli fərmanla Kipr yepiskopları Kipr xristian xalqının rəsmi təmsilçisi olma hüququnu qazanmışdılar və özlərinə birbaşa Bab-ı Aliyə baş müraciət etmək səlahiyyəti tanımışdılar. Bundan əlavə, Osmanlı dövlətinin təhsilində azadlıq və suverenlik ideyasını bütün millətlərə tanıması səbəbindən Kilsə, Kipr xristian xalqının təhsilində böyük bir hissəni qazanmışdır, təəssüf ki, bunu qədim yunandan gəlmə bilikləri yaşatmaq yolunda istifadə etmişdir. [6, səh. 11]

Osmanlının adanı işğal etməsi ilə birlikdə artıq Kiprdə ədalət və bərabərliyə dayanan bir imperiya nizamı hakim olmağa başlamışdı. Ada artıq Osmanlı imperiyasının bir parçası olduğu üçün , 16-cı əsrdəki intibah dövrünün nəticələrindən

və Osmanlı sərhədləri daxilində nizamlı idarəçilikdən adada yaşayan xalq da yararlanırdı. İşğal tamamlandıqdan sonra, adada ilk əvvəl Osmanlı idarəçilik təşkilatı yaradılaraq bir “bəylərbəyilik” təsis olundu. 9 oktyabr 1571-ci ildə Anadoludan Alaiyə, Qaramandan İçələ, Zülqədirdən Sis və Hələbdən Tarsus bayraqları adaya bağlandı. Daha sonra idarəçilik, hərbi, iqtisadi, maddi, hüquqi müəssisələr burada yaradıldı. (7, səh 245-246) Osmanlı imperiyası daxilindəki bütün qurumlar Kiprdə yerləşməyə başladı. Beləliklə Kipr artqı hüququ, iqtisadi və mədəni olaraq həm daha müstəqil, həm də daha nizamlı bir quruluşa qovuşdu. Müsəlman olmayan xalqın hər cür məsələsinə, dini, hərbi, iqtisadi, idari hər hansısa bir ayrılıqlara həll gətirən Osmanlının ənənəvi “Millət sistemi” siyasəti də Kiprdə tətbiq olunmağa başlamışdır. Osmanlı İmperiyasının məşhur vəqflər idarəçiliyi də Kiprə yerləşdirilmişdi. Bu vəqflər arada bəzi boşluqlar olmasına baxmayaraq, bugünə qədər öz qüvvəsini saxlamışdır. Osmanlı imperiyasının hakimiyyəti dövründə adada su yolları, xanlar, körpülər, məscidlər, bulaqlar və yeni yollar inşa edilmişdir. Xalqın müdafiəsi və təhlükəsizliyi də diqqətdən yayınmamış , Baf və Larnaka qalaları inşa olunmuşdur. Bunların bir qismi bugün də qalmaqdadır. [7, səh. 251]

Adada venesiyalılar tərəfindən qurulmuş feodal nizamının aradan qaldırılması ilə , xalqa torpaq mülkiyyətçisinə çevrilmə hüququ verilmişdir. Torpaqsız xalqa torpaq paylanmış və Venesiya dövründən qalma ağır vergilər qaldırılmışdır. (8, səh 12) Bundan əlavə Rum Ortadoks kilsəsinə mülk sahibi olma hüququ verilmişdir.

Kiprdə yaradılan bu nizam və təqdim edilən bu imkanlar adadakı xalq tərəfindən müsbət qarşılanmış və adada 19-cu əsrin əvvəllərinə qədər dövlətə qarşı önəmli bir hərəkət olmamışdır. [8, səh 15] Osmanlı dövlətinin ümumi zəifləmə və tənəzzül müddətinə paralel olaraq, Kiprdə qurulan nizam da sarsılmağa başlayır. Kapitulyasiyaların Kipr üçün də keçərli olması, xaricilərin imtiyazlardan istifadə etməyə başlaması adada yunan milliyyətçiliyinin yüksəlməsinə, qurulmuş nizamın dağılmasına gətirib çıxarır. Bütün bunlar dövlətə qarşı bəzi hadisələrin meydana

gəlməsinə səbəb olur. Ələlxüsus da, 1821-ci ildə Morada yunan üsyanının başlanması adadakı asayişin pozulmasına yol açmışdı. Bu üsyanın liderliyini Rum burjuaziyası və Ortodoks kilsəsi etmişdir. Çünki kilsə, Kiprdə xalqın və hadisələrin üzərində böyük təsir qüvvəsinə malik idi. [8, səh. 15]

Kiprdə Türk idarəçiliyinə qarşı ilk hadisə sayılan 1821-ci il Mora üsyanına paralel olaraq, Kipr Ortadoks Kilsəsinin “Megola İdea”nın bir qismini gerçəkləşdirmək üzrə , adadakı rumları dövlət əleyhinə qaldırmaqla başlamışdır. Megali İdea hərfi tərcüməsi “Böyük fikir, böyük ideal” deməkdir. Bu fikrə görə, 1453-cü ildə Fateh Sultan Mehmet tərəfindən fəth edilən İstanbul təkrar ələ keçiriləcək, Yunanıstan, Girit, Rodos, Kipr, Anadolu və Böyük İskəndərin uzandığı İskəndəriyyəyə qədər olan torpaqlar işğal edilərək bir Ellen imperatorluğu olaraq qəbul edilən böyük Bizans İmperatorluğu qurulacaqdır. (6, səh 3) Bu üsyan, baş yepiskop ilə kilsənin digər aparıcı nümayəndələrinin ələ keçirilməsi ilə basdırılmışdır. Bu üsyan, Kiprdə Osmanlı hakimiyyətini sarsıdan ən vacib üsyan olmuşdur. Ayrıca olaraq, Osmanlı idarəçiliyi Yunanıstanın müstəqillik qazandıqdan sonra 1831-ci ildə Kiprdəki yunanlara yunan vətəndaşlığına keçmə hüququ tanımışdır. Bu hüquqla birlikdə başda kilsə olmaqla adanın güclü xristian ünsürləri, özlərini Osmanlı torpaqlarında genişlənmə məqsədindən fərqli bir xarici siyasət hədəfi tapa bilməyən Yunanıstanla müəyyənləşməyə başlamışdılar. Bu qərar və nəticələr Kiprin gələcəyi baxımından çox əhəmiyyətli bir hadisədir. Bunlardan başqa, Osmanlı dövlətinin zəifləməsi ilə birlikdə adada 18-ci əsrdə və daha sonra 1833-cü ildə vergilər altında əzilməyə başlayan müsəlman xalqı başlatdığı üsyanlar da meydana gəlmişdir. [8, səh 16-19]

19-cu əsrdə Osmanlı dövlətinin yaşadığı sürətli zəifləmə dövrü, hərbi uğursuzluqları da özüylə birgə gətirmiş və bunun nəticəsi olaraq 1877-ci ildə başlayan Osmanlı-Rusiya müharibəsində Ayastefan müqaviləsi və daha sonra keçirilən Berlin konqresi ilə Qars, Ərdaha və Batum ruslara verilmiş, Bolqarıstan dövləti qurulmuş,

Serbiya, Qaradaq və Ruminiya müstəqillik qazanmış, Bosniya-Herseqovinya isə Avstriyanın hakimiyyəti altına keçmişdir. Bununla yanaşı, çətin vəziyyətə düşən Osmanlı dövləti 4 iyun 1878-ci ildə İngiltərə ilə bağladığı Kipr müqaviləsinə əsasən, rus təhlükəsinə qarşı olaraq, Kiprin idarəçiliyi müvəqqəti olaraq İngiltərəyə verilmişdir. Ancaq ada hüquqi cəhətdən Osmanlı dövlətinə bağlı olmağa davam etmişdir. Lakin bu müqavilə yetərli deyil idi, çünki müqavilə adadakı müsəlman xalqın çıxarlarını, dövlətə aid daşınan və daşınmaz əmlakın gələcək taleyini, adanın nə formada idarə ediləcəyini və İngilis idarəçiliyinin neçə müddət daha uzanacağını bildiren maddələr müqavilədə qeyd edilməmişdi. Bu səbəbdən, 1 iyul 1878-ci ildə 4 İyun müqaviləsinə əlavə olaraq yeni bir müqavilə imzalanmışdır. Bu gizli əlavə müqaviləyə görə, illik 92min qızıl qarşılığında İngiltərəyə kirayə verilən ada Rusların Qars, Ərdahan və Batumdan çəkilməsi vəziyyətində Osmanlı dövlətinə geri veriləcəkdir. [9, səh. 2]

1.2.2. Böyük Britaniya hakimiyyəti dövründə Kipr (1923-1960)

1877-1878 Osmanlı-Rus müharibələri nəticəsində rus əsgərlərinin İstanbula qədər gəlmələri, Osmanlı torpaqlarında mənfəəti olan İngiltərəni hərəkətə gətirdi. Aralıq dənizinin dünya iqtisadiyyatı və ticarəti baxımından əhəmiyyətini yaxşı dərk edən İngiltərə, 1713-cü illərdə başlayan müstəmləkə qurma yarışında, Aralıq dənizində ticari və iqtisadi üstünlüyü əldə etmək və önəmli bazarlara hakim ola bilmək üçün gözünü Kipr adasına dikir və Osmanlı dövləti ilə yaxınlaşma siyasətinə başlayır. 19-cu əsrin ortalarında İngiltərənin Şərqi siyasətinin təməli Hindistana dayanırdı. Kipr adası da, Süveyş kanalından keçilərək Hindistana gedən yeni və əhəmiyyətli bir dəniz yolunun üzərində idi. 1870-ci illərdə İngiltərə üçün Kipr, Atlantik Okeanından Hind Okeanına qədər uzanan dəniz yolu üzərində, Cəbəlüttariq və Maltadan sonra Aralıq dənizindəki üçüncü baza vəziyyətində idi. Hindistan yolunu

iqtisadi, siyasi və hərbi nəzarət altına almaq üçün Kipr, İngiltərə üçün əhəmiyyətli bir qala idi. [10, səh.4]

3mart 1918-ci ildə imzalanan Brest-Litovsk müqaviləsi ilə Rusiya, Qars, Ərdahan və Batumu Osmanlı dövlətinə qaytardığı zaman Osmanlı dövləti ilə İngiltərə arasında imzalanan 1 iyul 1878-ci il tarixli əlavə müqavilənin 6-cı maddəsinə uyğun olaraq, İngiltərənin Kipri Türkiyəyə geri verməsi gərəkdir.

1877-1878-ci illər Rus-Türk müharibələrindən və Berlin konqresindən sonra Kipr Britaniya imperiyasına icarəyə verildi və Böyük Britaniya 1878-ci ildə Kipr administrasiyasını defakto olaraq üstələndi. Bu zaman Britaniya öz üzərinə adada yerləşdirilən qüvvələr hesabına Osmanlı imperiyasını Rusiya tərəfdən mümkün ola biləcək hər hansı bir təcavüzdən qorumaq öhdəliyini götürür. De yure olaraq Kipr , Misir və Sudanla birlikdə hələ də Osmanlı imperiyasının ərazisi sayılırdı və bu hal 1914-cü il 5noyabr tarixinəcən davam etdi .

Ada Britaniyaya öz müstəmləkəçi marşrutlarını həyata keçirmək üçün hərbi baza rolunu oynayır. 1906-cı ildə Famaqusta harboru tamamlandı . Bildiyimiz kimi həmin dövr Britniya imperiyasının əsas malik olmaq istədiyi ərazi Hindistan idi, Hindistana gedən əsas marşrut isə Süveyş kanalından keçirdi və Kipr strateji post rolunu oynayır. Birinci Dünya Müharibəsinin başlanması və Osmanlı İmperiyasının Mərkəz qüvvələr tərəfindən müharibəyə qatılması qərarı alındıqdan sonra, 1914-cü il 5noyabr tarixində Britaniya imperiyası rəsmi olaraq Kipri ilhaq etdi və Britaniya protektoratlığını elan etdi.

1915-ci ildə Britaniya həmin dövr I Konstantin tərəfindən idarə edilən Yunanıstana müharibədə Britaniya tərəfindən iştirak etməsi müqabilində Kipri təklif edir. Lakin təklif rədd edilir. 1923-cü ildə Lozanna müqaviləsinə uyğun olaraq, Türk respublikasının Kiprə olan istənilən iddiaları ləğv edilir və 1925-ci ildə Kipr Britaniyanın müstəmləkəsi elan edilir. Hər iki dünya müharibələri dövründə bir çox kipr yunan və türkləri müharibədə Britaniya ordusunda xidmət edir.

Lozanna müqaviləsi ilə, Kiprli türklərin seçim hüquqlarından istifadə edərək türk və yaxud ingilis vətəndaşlığını seçmələri istənilirdi. Türk vətəndaşlığını üstün tutanlar Türkiyəyə köç etməyə başladı və bu köç 1940-cı illərə qədər davam etdi. Çünki müqavilə türk vətəndaşlığını seçənlərə seçmə hüququnu istifadə etdikləri tarixdən etibarən on iki ay ərzində adadan ayrılmalarını zəruri edirdi. Beləliklə, adada türklərin sayı rumların sayından xeyli azalır. [10, səh. 5-7]

Lozanna müqaviləsinin 16-cı maddəsində , Türkiyənin Kipr və digər adalar üzərindəki hər cür haqqından imtina etdiyi və adaların gələcəyinin maraqlı tərəflər tərəfindən nizamlanacağı qeyd olunmuşdu. Belə vəziyyətdə, Türkiyə ada ilə bağlı heç bir söz haqqına malik olmayacaqdı. Bu səbəbdən, türk nümayəndə heyəti 16-cı maddənin bu qisminə etiraz edir və beləliklə, bu qisim maddədən çıxarılır.

Kiprin rəsmən İngiltərənin idarəçiliyi altına girməsindən sonra, 10 mart 1925-ci ildə İngiltərə kralı V George Kiprin statusunu İngilis Tac Koloniyasına çevirdi. Beləliklə adada yüksək komissarlıq aradan qaldırıldı və yerinə valilik gətirildi. 1925-1929 tarixləri arasında Kipr, ingilis tacına bağlı bir müstəmləkə kimi idarə edilir. [9, səh. 3]

İngilislər Kiprdə söz sahibi olduqdan sonra ada idarəçiliyində tez tez rum tərəfini tutmuş, və adanın türk idarəçiliyi dövründəki vəziyyətindən uzaqlaşdırılmasına çalışmışlar. İngilis idarəçiliyi dövründə türklər iqtisadi, siyasi və mədəni olaraq əzilən tərəf olmuşdur. Buna qarşılıq rumlar və Ortadoks kilsəsi, İngiltərənin dəstəyi ilə davamlı inkişafa nail olmuşdur. Bütün bu haqsızlıqlara baxmayaraq türklər adada öz varlıqlarını qorumağa çalışmış və Anadolunun bir parçası olan Kiprin Yunanıstana ilhaqı üçün yunanlar və kipr rumları tərəfindən edilən müxtəlif çıxışlara qarşı çıxmışlar. [10, səh- 5]

Yunan kiprliləri , Britaniya administrasiyasının enosis edəcəyinə ümid edirdilər. Enosis ideyası tarixən mövcud olmuş Megali ideyasının bir hissəsi idi və keçmiş Osmanlı ərazilərini əhatə edən böyük yunan dövlətinin yaradılması məqsədini

daşıyırdı. Bu böyük dövlət mərkəz Konstantinopol olmaqla, Kipr və Kiçik Asiyanı əhatə etməli, Kipr Ortodoks Kilsəsi tərəfindən irəli sürülmüş və Yunanıstanda təhsil almış kilsə üzvlərindən ibarət olmalı idi. Bu dini rəsmilər, hələ də Megali ideyasını dəstəkləyən hərbi zabitlər və professionallarla birləşərək partizan təşkilatı yaradırlar. Bu təşkilat EOKA Kipr Döyüşçülərinin milli təşkilatı adlanırdı. Yunan kipləri adanın tarixən Yunanıstana aid olduğunu iddia edir və Yunanıstan ilə birləşmənin onların təbii haqqı olduqlarını düşünürdülər. 1950-ci illərdə enozis Yunanıstanın milli siyasətinin başlıca hissəsinə çevrilməyə başladı.

Əvvəllər, kipr türkləri Britaniya hakimiyyətinin davam etdirilməsinin leyhinə idilər. Lakin daha sonralar kipr türkləri Kritin Yunanıstanla birləşməsinə gördükdən sonra, eyni ssenarinin Kiprdə də baş verməsinin qarşısını almaq məqsədilə bölünməni dəstəkləməyə başladılar. EOKA-nın hərbi fəaliyyətlərindən sonra isə, tam olaraq, bölünmə ideyasının tərəfdaşına çevrildilər. Eyni zamanda, türk kipləri özlərini adada fəqli etnik qrup olaraq görürdülər və buna görə də özlərinin Yunanıstandan kənarında öz müqəddaratlarını təyin etmə hüququna malik olduqlarını düşünürdülər. Beləliklə, 50-ci illərdə Türkiyənin lideri Menderes Kipri “Anatoliyanın davamı” hesab edirdi , Kiprin etnik xətt üzrə bölünməsinə rədd edir və bütün adanın Türkiyəyə ilhaqını dəstəkləməyə başlayır. “Kipr Türkiyənidir” şüarları altında milli şüarlar səslənməyə başlayır və rəhbər partiya Kiprin Türkiyəyə aid olduğunu elan edərək bunun öz vətənlərinin təhlükəsizliyi üçün ümdə şərtlərdən olduğunu qeyd edirlər. Baxmayaraq ki, türk kipr əhalisi ümumi əhalinin cəmi 20%-ni təşkil edirdi, milli siyasət yenə də bölünmə ideyasında qərarlı idi. Artıq 50-ci illərin sonlarında kipr türkləri və türk protestlərində “Bölünmə yaxud Ölüm ” şüarları tez tez istifadə edilməyə başlayır və bu hal 60-cı illərdə də davam edir. Baxmayaraq ki, London və Sürix razılaşmalarından sonra Türkiyə Kipr dövlətinin mövcudluğunu qəbul etmiş görünürdü, lakin Türkiyənin və Kipr türklərinin başlıca məqsədləri hələ də adanın şimal hissəsində müstəqil Kipr türk dövlətinin yaradılması ideyası dayanırdı.

1950-ci ilin yanvarında Kipr Kilsəsi dini ruhanilərin başçılığı altında referendum keçirir və bu referendumdə heç bir türkün iştirakı təmin edilmir . Elə buna görədir ki, səsverənlərin 96%- i enozisin leyhinə səs verir. Həmin dövr yunan kipləri adadakı əhalinin 80,25 %- ini təşkil edirdilər. Britaniya administrasiyası tərəfindən təklif edilən və konstitusiya altında məhdud muxtariyyətdən imtina edilir. 1955-ci ildə EOKA yaradılır və bu təşkilatın əsas qayəsi hərbi mübarizə yolu ilə adanın Yunanıstana birləşməsini təmin etmək olur. Elə həmin dövrdə EOKA-ya cavab olaraq bölünməyə və yaxud Təxirə çağırın Türkiyə Müqavimət Təşkilatı (TMT) yaradılır.

Həmin dövr Britaniyalılar da “parçala , hökmranlıq et” prinsipini qəbul etmişdilər. Həmin dövr Britaniyanın Kiprdəki rəsmisi Vudhaus aşkar etdi ki, həmin dövr Britaniyanın Xarici İşlər Katibi Harold Makmillan “ yunan aqitasiyalarını neytrallaşdırmaq üçün britaniyalıları, türkləri adadan təmizləməyə çağırırdı”. Britaniya rəsmiləri, həmçinin, TMT təşkilatının yaradılmasını tolerantlıqla qarşıladılar. Dövlət katibi 1958-ci ildə Kipr rəhbərinə qanunsuz fəaliyyətlərinə baxmayaraq, TMT-ə qarşı qanunsuz fəaliyyət göstərməməyi məsləhət gördü. Burada məqsəd Britaniyanın Türkiyə rəhbərliyi ilə əlaqələri korlamamaq istəyi dayanırdı. [3, səh. 468]

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra İngiltərə, Kiprdə sıx idarəçilik siyasətindən imtina edərək, muxtar idarəçilik yaratmaq səylərinə başlayır. Bu məqsədlə, ard arda 1947-ci il Lord Uinster planı, 1948-ci il Cekson planı, 1955-ci il MakMillan planı, 1955-ci il I və II Hardinq planları, 1956-cı il Radkliff planı, 1958-ci il II Mak Millan planı və 1958-ci il Spaak (NATO-nun baş katibi)planı hazırlanmışdır. Bu planların ortaq cəhəti, Kiprdəki İngilis suverenliyinin davam etdirilməsi məqsədilə hazırlanmış olmalarıdır. Bu planların hamısı “Enozis” idealını ifadə etmədikləri üçün rumlar tərəfindən rədd edilir. [6, səh. 35-36]

İngilis idarəçiliyi boyunca , türk əhalinin təzyiqlərlə adadan ayrılması nəticəsində rumlar çoxluq halı qazanırlar və rum çoxluğuna görə ediləcək hər hansısa

bir plebisit, səs çoxluğu ilə enosis nəticəsini meydana gətirəcəkdi. Məsələ Türkiyə, Yunanıstan və İngiltərə arasında aşılması çox mürəkkəb bir vəziyyətə gəlmişdi. Rumlar Enosisi həyata keçirmək istəsələr də, türklər bunu qəbul edə bilməzdi. İngiltərə isə adadakı strateji mənfəətini qorumaq istəyirdi. Hər üç tərəfi və adadakı iki xalqı təmin edəcək ortaq bir həll çox çətin idi. Üç ölkə arasında ilk konfrans 1955-ci ildə Londonda keçirildi. Türkiyə hər iki xalqın ayrı-ayrı öz müqəddaratlarını həll etməsini müdafiə edərkən, Yunanıstan bütöv bir ada üçün öz müqəddəratını həll etmək hüququnda israrlı idi. Yunanıstanın bu mövqeyi, dolayısı yolla, Enosisə açılan qapı rolunu oynayırdı. Bu səbəblərdən London konfransı nəticəsiz oldu. (9, səh 4) Bütün bunlar və 1958-ci ildə adadakı Türk-Rum münaqişəsinin yayılması nəticəsində müdaxilələr olunmuş və 1959-cu il 11 fevral Sürix və 1959-cu il 19 fevral London müqavilələri imzalanmışdır. Müstəqillik, iki cəmiyyətin ortaqlığı və razılığa gəlinən quruluşun Türkiyə, İngiltərə və Yunanıstan tərəfindən sığortalanması şərtlərinə dayanan müqavilə ilə Kipr Respublikasının yaradılmasına qərar verilir. 16 avqust 1960-cı ildə Kipr Konstitusiyasının qəbul olunması ilə Kipr Respublikası rəsmən qurulmuşdur. [4, səh. 8]

1.2.3. Kipr Respublikasının qurulması (1960-1974)

Kipr məsələsi, 1960-cı il müqavilələri ilə müvəqqəti olaraq öz həllini tapdı, lakin rumlar problem çıxarmaqda və konstitusiyayı tam olaraq icra etməməkdə qərarlı idilər. Rum lideri Makarios, Kipr Respublikasını Enosisə gedən yolda bir addım olaraq görmüş və bu istiqamətdə fəaliyyətlərinə başlamışdır. Buna görə də, 1960-cı il müqavilələrini əsaslı şəkildə dəyişdirmək istiqamətində fəaliyyətlərə başlamışdı. [11, səh. 946]

Makariosun fəaliyyətləri qısa zamanda öz təsirini göstərmiş və adada rum terroru gedərək artmışdır. Digər tərəfdən, Yunan idarəçiləri də konstitusiyaya pozuntuları ilə türklərin haqlarını tapdalamışdılar. Türkiyə Respublikası, 1961-ci

ildən etibarən rumları , konstitusiya pozuntuları ilə bağlı xəbərdar etmişdilər. Bundan əlavə, 30 Oktyabr 1963-cü ildə Makarios, ayrı türk bələdiyyələrinin qurulması, dövlət vəzifələrinin cəmi 30%-nə türklərin alınması, Türk vitse prezidentinin veto haqqından istifadə etməsi, türk camaatına verilən hüquqların məhdudlaşdırılması kimi məsələləri ehtiva edən Kipr konstitusiyasının 13-cü maddəsinin dəyişdirilməsi istiqamətində təklifini türk tərəfinə və digər sığortaçı dövlətlərə təqdim etmişdir. Kipr türklərini azlıq statusuna düşürdən bu təklif, Türkiyə və Kipr türkləri tərəfindən rədd edilmişdir. [4, səh. 104-105] Beləliklə, Makarios, 3 illik uzlaşma mühitini yenidən mübahisəli mühitə çevirmişdir. Konstitusiya təkliflərinin rədi üzərinə rumlar, Türklərin Kiprdən tam atılmasını və yox edilməsini proqnoz edən Akritas planını icraya qoymuş və 21 dekabr 1963-cü ildə “Qanlı Noel” olaraq keçəcək olan soyqırım hərəkatına başlamışdılar. Bunun üzərinə, türklər, yaşadıkları yerləri tərk edərək, əlaqə imkanlarından yoxsul bir şəkildə adanın 3%-lik bir qismində yaşamaq məcburiyyətində qalmışdılar. Lefkoşa, təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədi ilə , 3 dekabr 1963 tarixində “Yaşıl xətt” adlanan bir sərhədlə iki hissəyə ayrılır. Bu xətt, Lefkoşanın türk və rum tərəfini ayırır, Lefkoşanı ikiyə bölür, bu ara bölgəni də ingilis birliklərinin nəzarəti altına salan və rum hücumlarının dayandırıldığı bir xəttidir. Bu xətt, əslində adada iki ayrı idarəçiliyin qurulmasının başlanğıcı olmuşdur. (9, səh 72)

1 yanvar 1964-cü ildə Makarios, 1960-cı il müqavilələrini tək tərəfli olaraq dayandırdığını açıqladı. Bu açıqlama Rumları, hücumlar məsələsində daha da cəsarətləndirir. Bütün bunların üstünə, Türkiyə , müqavilələrin pozulması zərurəti ilə müdaxiləyə hazırlığa başladı, lakin 5 iyun 1964-cü ildə ABŞ prezidenti Consondan məktub gəldi. Türkiyə üçün çox məyusedici olan bu məktubdakı təhdidlər müdaxiləni dayandırdı. Bununla da, 1960-cı il sığorta sistemi təsirsiz hala gətirilmiş oldu [4, səh 111-114]

Rumların davamlı hücumlarına qarşı Türk hökuməti 1964-cü il 13 fevral tarixində BMT Təhlükəsizlik Şurasına müraciət edir. 15 fevral 1964-cü ildə dı

İngiltərə, adadakı təhlükəli vəziyyətin həll edilməsi üçün BMT TŞ-ə müraciət edir. Təhlükəsizlik Şurası 4mart 1964-cü ildə Kiprdə hadisələrin qarşısını almaq məqsədilə və Kipr Hökumətinin razılığı ilə bir “Birləşmiş Millətlər Təşkilatı sülh qüvvələri” qurulması və adaya göndərilməsi qərarını almışdır. (186 sayılı qərar). Ancaq bu qərarada Kipr hökumətindən şiddət və qan tökülməsinin qarşısını alacaq hər cür tədbirin görülməsi tələb edilirdi. Qərardakı Kipr hökuməti ifadəsi, daha sonra rum idarəçiliyinin qanuni Kipr hökuməti olaraq tanınmasını təmin etmişdir. Bu qərara Türkiyə də müsbət rəy verdiyi üçün , qərb, Kipr dövlətinin qanuni təmsilçisi olaraq Kipr dövlətini ələ keçirən Rum idarəçiliyini tanımışdır. Ayrıca olaraq bu qərarda, BMT şərtinin 2-ci maddəsinin 4-cü müddəası gizli tutularaq yer almışdır, beləliklə tərəflərin güc istifadə etməkdən yayındıqları istənilir, yəni Zəmanət müqaviləsi təsirsizləşdirilməkdədir. [9, səh 161]

1964-cü ildən sonra, Yunanıstan, adaya gizli əskər yığmağa başlamış və iki cəmiyyət arasındakı əlaqələr olduqca zəifləmişfit. Adadakı dönüş nöqtələrindən biri də 15 oktyabr 1967-ci il tarixində Givas rəhbərliyi altında rum-yunan ordusunun Keçidqala və Boğaziçi kəndlərinə etdikləri basqın olmuşdur. Bu hücumdan sonra Türk hərbi təyyarələri hücum edilmiş bölgələrdə uçuşa başlamış, türk donanması Kiprə doğru açılmışdır. 17 oktyabr tarixində Türkiyə Böyük Millət Məclisi hücumların davam edəcəyi təqdirdə Yunanıstan ilə müharibə qərarı almışdır. Bu reaksiya üzərinə rumlar işğal etdikləri rayonlardan çəkilmiş, türk əsirlər sərbəst buraxılmış , Grivas adadan ayrılmış, Yunanıstanın gizlicə adaya soxduğu əskərlərdən 12 mini geri döndürülmüşdür. Rumların Keçidqala hücumlarının ardından , 28 dekabr 1967-ci ildə Müvəqqəti Türk idarəçiliyi elan edilmişdir. Çünki Kipr türkləri, nümayəndələr Məclisindən də kənarda qalmışdılar. Müvəqqəti olmasının səbəbi , idarəçiliyin 16 avqust 1960-cı il konstitusiyası bütün qaydalarına əməl olunsaydı, idarəetməni buraxacaqdı. Bir müddət sonra, Müvəqqəti Türk idarəçiliyi adındakı müvəqqəti sözü götürülərək, Türk idarəçiliyi adını almışdır. Bu şəkillənmə ilə Türk

cəmiyyətinin yaşama, idarəetmə və tənqid işləri düzəlmiş və federativ bir dövlət təşkilatı qurulmuşdur. İdarəçiliyin başına ilk olaraq, doktor Fazil Kiçik gətirilmişdir. 1973-cü il seçimlər keçirilərək yenilənmiş və yenidən yerinə Raud Denkaş keçmişdir. 4, səh. 240-242

1.2.4 Türkiyənin hərbi müdaxiləsindən sonra Kipr məsələsi (1974-1991)

1967-ci ildə Yunanıstanda iqtidarı ələ keçirən Albaylar xuntasına bağlı olaraq 1974-cü ildə adanı oldu bitdiyə gətirib Yunanıstana bağlamaq üzrə prezident Makariosa qatı zərbə hazırlanmışdı. Bu zərbənin ardından, 15 iyul 1974-cü ildə Nikos Sampson iqtidara gəlmişdir (10, səh 152-156) Adanın Yunanıstana bağlanması demək olan bu vəziyyət qarşısında Türkiyə, Kipr Respublikasını quran müqavilələrə dayanaraq və sığorta hüququnun bir gərəyi olaraq, 20 iyul 1974-cü ildə adaya müdaxilə edir [3, səh.5]

Türk birlikləri 22 iyulda Girnəni ələ keçirmiş , ancaq eyni axşam BMT Təhlükəsizlik Şurasının 353 sayılı atəşkəs qərarı üzərinə, adada irəliləyişini dayandırmışdır. Bu müddət ərzində Girnə-Lefkoşa xətti birləşdirilmişdir. Bu müdaxilənin ardından , yunan xuntası və Sampson idarəçiliyi sona çatmış, yerinə Klerides keçmişdir. Adada türk xalqına qarşı acımasız bir qıyım olduğu üçün, Türkiyənin adaya müdaxiləsi tamamilə müdafiə və sülh üçün gerçəkləşdirilmişdir. [9, səh. 30]

25-30 iyul tarixləri arasında keçirilən Türkiyə, İngiltərə və Yunanıstan Xarici İşlər nazirlərinin qatıldığı I Cenevrə Konfransında Türkiyənin müdaxiləsinin müqavilələrdən qaynaqlandığı qəbul edilmişdir. Bu konfransda Kiprdə qurulan Özəl Türk İdarəçiliyi tanınmış və Türk silahlı qüvvələrinin Kiprdə varlığı qəbul edilmişdir. 30 iyul 1974-cü il axşamı sona çatan konfrans, Türkiyənin istəklərinin böyük bir qisminin qəbul edilməsi və bir protokol imzalanması ilə nəticələnmişdir. Üç ölkənin imzaladığı bu protokolda , London və Sürix müqavilələrinin hələ də qüvvədə olması

haqqında razılığa gəlinmişdi. Ayrıca, Kipr rumları və türk birlikləri arasında bir təhlükəsizlik bölgəsi qurulmasına, rumların işğal etdikləri bölgələrdən çəkilməsinə, aralıq ərazidəki kəndlərin təhlükəsizliyinin BMT Sülh Qüvvələri tərəfindən qorunmasına qərar verildi. Cenevrə Protokolunun ən önəmli hökmlərindən biri, Kipr Respublikasında əslində türk və rum olaraq iki idarənin mövcudluğunun tərəflər tərəfindən qəbul edilməsidir. [4, səh. 285-292] Beləliklə, Kiprdə türk idarəçiliyinin varlığı beynəlxalq sənədlə rəsmən təsdiq edilmişdir. Ancaq Birinci Cenevrə Konfransında müzakirə edilən şərtlər Rumlar və yunanlar tərəfindən yerinə yetirilməmişdir. Rum və yunan əskərləri Türk bölgələrində silahların atılmasını dayandırmamış, minlərcə türkü əsir düşərgələrində tutmuş və müxtəlif yerlərdə türklərə qarşı toplu cinayətlərdə iştirak etmişlər. Bu vəziyyət, rumların və yunanları diqqət yayındırma siyasəti içində olduqlarını göstərdi. [10, səh. 205-209]

8-12 avqust 1974-cü ildə , adada nizamın təmin edilməsi məqsədilə toplanan II Cenevrə Konfransından bir nəticə alınmaması üzərinə, Türkiyə, 14 avqust 1974-də Kiprə ikinci dəfə müdaxilə edərək, adanın şimal hissəsini türklərin nəzarətinə keçirmiş və 16 avqustda atəşkəs elan etmişdir. Beləliklə, Karpaz yarımadasının şərqindən qərbdəki Yaşılıрмаqa qədər uzanan və bugün Şimali Kipr Türk Respublikasının sərhədlərini meydana gətirən xəttin şimalı türklərin əlinə keçmişdir. Bu müdaxilənin məqsədi, Kiprin müstəqilliyini güvən altına almaq və bölgədə uzunmüddətli sülhün gerçəkləşməsinə təmin etməkdir. Bu müdaxilə, Kipr məsələsi və türk-yunan münasibətləri istiqamətində bir dönüş nöqtəsidir. (9, səh 101-103)

Türkiyənin adaya müdaxiləsindən sonra , kiprli türklər, vətənin əsl və təsirli təhlükəsizliyini qazanmışlar. Türkiyə can təhlükəsizliyindən əlavə, iqtisadi, siyasi və mədəni təhlükəsizliyi də təmin etmişdir. Müvəqqəti Kipr türk idarəçiliyi, Kipr Sülh Hərəkətindən sonra ortaya çıxan bu yeni vəziyyətin hüquqi olması üçün və cəmiyyətdə asayışı təmin etmək məqsədilə 13 fevral 1975-ci ildə Kipr Türk Federativ Dövlətini (KTFD) elan etmişdir. Yeni dövlətin konstitusiyası Müvəqqəti türk

İdarəçiliyi tərəfində hazırlanmışdır. Bunun üzərinə rum tərəfi KTFD elanının Kiprin suverenliyinə, torpaq bütövlüyünə və 196-cı il müqavilələrinə qarşı olduğunu irəli sürmüşdür. KTFD ilk olaraq, 2 may 1975-ci il tarixli qərara dayanaraq, işçi qüvvəsi azlığını təmin etmək üçün Türkiyədən 40 min köçkün gətirtmişdir. Daha sonra adada BMT vasitəsilə gerçəkləşən əhali mübadiləsi həyata keçirilmişdir. 2avqust 1975 tarixində bağlanan müqavilə ilə , adanın cənubunda yaşayan türklərin şimala, çimalda yaşayan rumların da cənuba keçməsi təmin edilmişdir. Bu mübadilə ilə, Kiprli türklər, tarixdə ilk dəfə, bütün nüfuzu ilə birlikdə sərhədləri müəyyən olan bir bölgədə toplanma və qorunma imkanına sahib olmuşdular. Müfuz mübadiləsi ilə cənubda əsir olaraq tutulan türklərin müstəqil bölgəyə keçirilməsi təin edilmiş və iki cəmiyyətli, iki kəsimli federal bir respublikanın təməli qoyulmuşdur. [12, səh. 111-112]

1977-1983-cü illər arasında iki cəmiyyət arasında görüşmələr keçirilmiş, ancaq bir nəticə hasil olmamışdır. Türk tərəfi iki bölgəli federal bir quruluşun yaradılmasını və Türk Silahlı qüvvələrinin türklərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün adada qalmasına davam etməsini istəyirdi. Enosisə yol açacaq hər hansı bir həll yolun da etiraz edirdi. Rum tərəfi isə, türklərin azlıq təşkil etdiyini və öz müqəddəratını təyin etmə haqqlarının olmadığını irəli sürməkdə idi. Rumlar uzlaşma, anlaşma əvəzinə, BMT-ə tez-tez müraciət edərək, türklər əleyhinə qərarlar çıxartmaq surətilə adanı təkrar bütövlüklə rum suverenliyi altına salmaq və bu əsnada həddən artıq silahlanma yollarına müraciət etmişdilər. 13 may 1983-cü il tarixli bir BMT qərarında rumların adanın tamamında suverenlik haqqının olduğu və işğalçı güc olaraq qiymətləndirilən türk birliklərinin adadan çəkilməsi və KTFD-nin sona çatdırılması gərəkdii bildirilmişdir. KTFD və Türkiyə, bu qərarı dərhal rədd etmiş və KTFD məclisi, 17 iyun 1983-cü ildə

Kipr türklərinin öz müqəddəratlarını həll etmə hüququnun olduğunu elan etmişdir. Öz müqəddəratını təyin etmə hüququ suveren və müstəqil bir dövləti parçalaaq üçün istifadə oluna bilməz. Ancaq BMT Baş Katibliyinin 1970 tarixli və

2625 sayılı qərarında bildirildiyi kimi insan haqlarına hörmətlə yanaşan, bütün xalqım haqlıca təmsilini təmin edən bir dövləti yıxmaq üçün və yaxud parçalamaq üçün istifadə oluna bilməyən bu haqq, bu müddəaları çeynəyən avtoritara qarşı rahatlıqla istifadə oluna bilər. Bugün Kiprdə öz müqəddaratını təyin etmə prinsipi iki ayrı icmaya , Kipr türk və Kipr rum icmasına keçmişdir. Ayır ayrı istifadə olunan öz müqəddatını təyin etmə prinsipindən dolayı, şimalda bütün ünsürləri ilə bir müstəqil dövlət, cənubda da ayrı bir müstəqil dövlət meydana çıxmışdır. [11, səh. 42]

Federativ dövlət statusunun sülh və uzlaşma yolunu açmadığı, rumların anlaşma niyyəti daşımadaqları başa düşüləncə, BMT qərarının da təsiri ilə, türk tərəfi 15 noyabr 1983-cü ildə əlində qalan tək seçimi istifadə etmiş və öz müqəddaratını təyin etmə hüququndan istifadə edərək, şimalda öz müstəqil, suveren dövlətini qurmuş və bunu bütün dünyaya elan etmişdir. Beləliklə, Şimali Kipr Türk Respublikası qurulmuşdur. [9, səh 113] ŞKTR-nın yaradılması ilə adadakı əsl vəziyyət hüquqləşdirilmiş oldu.

ŞKTR-nın qurulmasına ilk və tək müsbət rəy Türkiyədən gəldi və türkiyə dərhal ŞKTR-nı tanıdığını elan etdi. Buna qarşılıq bu vəziyyət, Yunanıstan ilə Kipr rumları tərəfində qanundan kənar və qəbul edilə bilməz olarq dəyərləndirildi və Yunanıstan 16 noyabr 1983-cü ildə Türkiyyəyə protest notası verdi. Bu arada İngiltərə də, ŞKTü-nın qurulması məsələsini BMT TŞ-də müakirəyə çıxarmışdı. BMT TŞ 18 noyabr 1983 –cü il tarixli 541 sayılı qərarında Şimali Kipr Türk Respublikasının elanını hüquqi cəhətdən keçərsiz sayaraq bütün dövlətlərdən bu yeni respublikanı tanımamaqlarını istəmişdi. [13, səh. 4]

Şimali Kipr Türk Respublikasının qurulmasının ardından kiprli iki cəmiyyət liderləri arasında tez tez müzakirələr aparılmış, lakin hamısı nəticəsiz qalmışdır. BMT tərəfindən təqdim edilən bir çox həll təklifi də hər dəfə iki cəmiyyətdən biri tərəfindən rədd edilmişdir. (10, səh 7) Şimali Kipr Türk Respublikası yarandığı gündən etibarən beynəlxalq embarqo ilə qarşı qarşıya qalmışdır. Yeni Türk dövləti, türkiyə xaricində

heç bir dövlət tərəfindən tanınmamış və ikitərəfli münasibətlər qurulmamışdır. Kipr türk qisminə siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə embarqo tətbiq edilmişdir. Bunlardan ilki Avropa İttifaqı Ədalət Məhkəməsinin 1994-cü il Şimali Kipr Türk Respublikasında yetişdirilən naringi və kartof məhsulunun Avropa İttifaqı sərhədləri daxilinə idxalını qadağan edən qərarıdır. [9, səh. 107]

Bütün bu yazdıqlarımızı ümumiləşdirəcək olsaq, belə dümək olar ki, adanın tarixən məskunlaşması, geosiyasi vəziyyəti, əhəmiyyəti onun hər iki tərəf üçün strateji və siyasi əhəmiyyətini artırmışdır. Buna görədir ki, tərəflərdən heç biri güzəştə getmək istəmir.

İKİNCİ BÖLMƏ: SOYUQ MÜHARİBƏDƏN SONRA KİPR MƏSƏLƏSİ

2.1. MÜNAQIŞƏNİN ƏSAS TƏRƏFLƏRİ

Əvvəlki fəsildə Kipr adasının ümumi mənzərəsinə və adanın tarixinə nəzər yetirdik. Lakin keçmişi bilmək kifayət etmir. Məsələnin həlli üçün onun kökünü araşdırmaq, dərinlən təhlil etmək lazımdır. Bildiyimiz kimi Kipr məsələsi sadəcə olaraq Türkiyə və Yunanıstan arasında deyil, eyni zamanda həm də, bu iki dövlətə aid əhali, belə ki, Kipr türkləri və Kipr rumları arasında yaranmış və bugünə qədər də davam edən problemdir. Tərəflərin mövqelərinin, maraqlarının araşdırılması, tərəflər arasında həyata keçirilmiş danışıqlar, görüşlər, bu müzakirələrdə tərəflərin mövqeləri, məsələyə dair təklif olunmuş müxtəlif planlar, təkliflər, bu təkliflərin uğursuzluğunun səbəbi- bütün bunları təhlil etmək məsələnin əsl mahiyyətini anlamaq üçün müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, məsələdə əsas tərəflər qismində kipr rumlarını təmsil edən Kipr Respublikası və onu dəstəkləyən Yunanıstan, digər tərəflər adada yaşayan və say etibarilə azlıq təşkil edən türk əhalini təmsil edən Şimali Kipr Türk Respublikası və onu dəstəkləyən Türkiyə dövləti çıxış edir. Hər iki tərəfin dini, etnik bağlamda adaya olan bağlılığı, eyni zamanda adanın geosiyasi əhəmiyyəti tərəflər arasında razılığa gəlinməni mümkünsüz edir. Məsələnin tərəflər arasında həll olunmasını istəyən beynəlxalq arenada siyasi qüvvəli dövlətlər, o cümlədən BMT məsələnin həlli üçün vasitəçilik etməyə çalışmış, müxtəlif planlar hazırlamış və tərəflər arasında sülhün bərqərar olması yönündə addımlar atılmasına baxmayaraq. Hər dəfə tərəflərdən biri razılığa gəlməmiş və beləcə münaqişə bugünə qədər davam etmişdir. Bu planlar arasında Klerides planı, Annan planının, 2004-cü il 24 aprel tarixində keçirilmiş referendumunu xüsusi vurğulamaq əlazımdır. Bütün bunları dərinlən təhlil etmək üçün tədqiqatımızın ikinci fəslində məsələyə daxil olan bütün tərəflərin mövqelərini, maraqlarını ətraflı araşdırmış, tərəflər arasında həyata keçirilmiş müzakirələr və görüşlərin əsas məğzi qeyd edilmişdir.

2.1.1. Türkiyə və Kipr məsələsi

Kipr, Türkiyədən 70 km uzaqlıqda olan bir adadır. Yaxınlığı ilə birlikdə Kiprin geostrateji mövqeyi Türkiyə üçün həyati bir əhəmiyyətə malikdir; çünki Türkiyə üçün təhlükə ifadə etməyən tək dəniz Aralıq dənizidir və bu da adanın şimal sahillərində Kipr Türk seqmentinin olmasından qaynaqlanır. Türkiyənin Şərqi Aralıq dənizinə baxan cəbhəsində düşmən bir dövlətin olmaması Türkiyəyə təhlükəsizlik təmin edir, o cümlədən, gələcəkdə də ola biləcək hər hansısa bir hücumdan müdafiə mexanizmi olaraq faydalanmaq üçün qaynaq təklif edir. Kipr Yaxın Şərqdə Suriya və İsrail ilə yanaşı Mersin limanına da nəzarət etməyə şərait yaradır və eyni zamanda Şərqi Aralıq dənizində hava və dəniz nəzarətini təmin edən bir qüllədir. Buna görə, Şərqi Aralıq dənizində Kiprin mövcudluğu Türkiyənin dəniz strategiyasında açar rol oynayır. Təhlükəsizliyi təmin edən Kiprdə əleyhdar bir gücün olması Türkiyənin bəhs edilən üstünlükləri itirməsinə səbəb olacaq; fərqli bir dövlətin olması ilə Türkiyə, cənubdan digər dövlət tərəfindən əhatə olunmuş olacaq. Xüsusilə Kipr Rum tərəfinin fəallığı narahatlıq doğurur; çünki Türkiyəyə çox yaxın olan on iki ada, Mora-Girit və Kipr xəttinin eyni güc tərəfindən idarə edilməsi həm Egeden həm də Aralıq dənizindən Türkiyənin nəfəs ala bilməməsinə səbəb olacaq. Digər tərəfdən Kiprdə Türk əsgərinin varlığı davam etdikcə Türkiyənin cənubdan əhatə olunması imkanı ortadan qalxacaq və Anadolu torpaqları zəmanət altında olacaq. Türkiyə, Şərqi Aralıq dənizi və Orta Şərqdə nüfuz sahibi olacaq və istər yerli, istərsə də beynəlxalq arenada söz sahibi ola biləcək. Qeyd etdiyim dəniz gücüylə yanaşı, hava məkanı da böyük əhəmiyyətə malikdir. Adaya yerləşdiriləcək xarici bir hava gücü Türkiyəni bir çox mənada təsir altına qoyacaq. Türk Boğazları və Aralıq dənizi vasitəsilə enerjinin nəql olunduğu xəttlərə giriş əhəmiyyətli təhlükə yaradacaqdır. Türkiyə, bəhs edilən səbəblərə görə Kiprlə bağlı narahatlıq keçirir və buna görə də ada Türkiyə üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. [14, s. 55] Yuxarıda göstərilən konkret nümunələrlə yanaşı, Türkiyə üçün Kipr adası bir çox psixoloji faktorlara görə də əhəmiyyətlidir.

Kipr, strateji əhəmiyyətə malik bir torpaq sahəsi olmaqla yanaşı, həm də 1571-ci ildən etibarən Türk xalqının yaşadığı coğrafi bir bölgəsidir. İngiltərənin adada qurduğu hakimiyyət və Lozanna Müqaviləsinin qüvvəyə minməsindən sonra, Kiprdə yaşayan Türk xalqına “ya İngilis vətəndaşlığı ya da Türk vətəndaşlığı” seçiminin təqdim edilməsi və bir çox Kipr Türkünün Türk vətəndaşlığını seçərək Türkiyəyə köç etmələri ada ilə Türkiyə arasındakı bağa nümunə təşkil edir. Kipr mövzusu Türkiyə Respublikası xalqı üçün çox həssas bir mövzudur. Kiprə dəstək verməyən hökumətlər həmişə xalqdan böyük reaksiyalar almış və hətta Türk Ordusu ilə qarşılaşmışlar.

Derviş Manizadə öz əsərlərindən birində Mustafa Kamal Atatürkün Kipr Türkləri ilə bağlı sözlərini qələmə almışdır: “... Mənə gəldikdə Şövkətin adını və Yurdakulu soyadını təqdim etdim. Dərhal məndən Məhmət Əmin Yurdaqulla əlaqəm olub-olmadığını və mənim haradan olduğumu soruşdu. Mən izah etdim ki, Kiprin vətən üçün, xüsusilə də İstanbul üçün İngilislərə kölə kimi verildi və mən də o torpaqda doğulduğum üçün Yurdaqul soyadını aldığımı bildirdim. Atatürk bu anda gözlərimə baxdı, şimşək kimi gözlərini yandırıb dedi: “Tezliklə köləlikdən qurtulacaqsan”. Tövfiq Rüstü Arasa dönüb dedi: “Aras, Kiprlilərin keçirdiyi təəssüflərini, duyduqları həsrəti eşitdinizmi?” [6, səh. 132-134]

2.1.1.1. Kipr türklərinin mövqeyi

Türkiyə Türkləri üçün əhəmiyyəti qeyd olunan ada, Kiprli Türklər üçün də son dərəcə əhəmiyyətlidir. Kipr Lozanna müqaviləsi ilə İngilis idarəsinə keçdikdən sonra İngilislər, Kipr Türk xalqının gələcək problemlərinin qarşısını almaq üçün adadakı türk əhalinin sayını azaltmaq istədi. Adada türk nüfuzunun azaldılması üçün, adada yaşayan türklərdən ya İngilis və yaxud Türk vətəndaşlığını seçdikləri soruşuldu. Türk vətəndaşlığını seçənlər, Türkiyəyə köçürüldü, bu hal Kipr türkləri üçün şəxsiyyətin nə dərəcə əhəmiyyətli olduğunu göstərməkdədir və bu köçlə adadakı türk əhalisinin sayı azalmışdır. Kipr Barış Hərəkatı sonrası, isə bu səfər Türkiyədən Ada'ya

köçlər başlamışdır, lakin bu köçlər daha çox şərq və Qara dəniz bölgələrindən olmuşdur. Məşhur tarixçi İlber Ortaylı üçün təhlükəsizləşdirmə siyasətində mədəni fərqlərin nəzərə alınması da vacibdir. Məsələn izah edərkən, Kiprə köç edən əhalinin adaya daha asan inteqrasiya edə biləcək cəmiyyətlərdən olması daha yaxşı nəticələrə gətirə biləcəyini bildirmişdir. [15, səh. 222] Məsələn, Bolqar türkləri üstünlük təşkil edə bilər; Çünki Qərbi mədəniyyətinə sahib olduqları üçün adada olan mədəniyyətə daha yaxından və tezliklə uyğunlaşa biləcəklər. Adada Rumlar və Türklər arasında problem davam edərkən yeni gələn köçlərlə əlaqədar bu səfər Türkiyə Türkləri və Kiprli Türklər arasında mədəniyyət problemi meydana gəlmişdir. [15, səh. 223]

Adanın mədəniyyətinə uyğun düzgün siyasiləşməsinin daha sağlam nəticələrə səbəb olacağı ehtimal olunur; çünki immiqrasiya adada Türk əhalisini artırır və qərarından daha çox səs toplanar, bu vəziyyətdə ada da öz həlli adına atılan addımı sürətləndirə bilər; lakin immiqrasiya siyasətində səhv atılan addımlar adada ağır təsirlərə səbəb olmuşdur. Digər tərəfdən, Kipr xalqı illərdir embarqolara məruz qalmışdır və de-fakto dövlət olması səbəbindən beynəlxalq tanınmaması böhranı yaratmışdır. Bir çox Kiprli Türk illərdir digər ölkələrdə yaşamışdır. 2000-ci ilin əvvəllərində aparılan bir sorğunun nəticələrinə görə, təxminən 190,000 Kiprli Türk İngiltərə, xüsusilə Londonda yaşayır. [16, səh. 65]

Məhdudiyyətlərə baxmayaraq, bir çox Kiprli, "problem" adlandırdıqları Kipr məsələsinə sahib çıxmışlar, belə ki, 1951-ci ildə Britaniyanın ilk Türk birliyi olan Kiprli Türk cəmiyyətini qurdular. [29] Lakin zaman keçdikcə Kipr türklərinin əksəriyyəti sədaqətlə mübarizələrini davam etdirsələr də, yaşadıkları ölkələrində problemlərlə qarşılaşdılar və xüsusilə yeni nəsillə arasında şəxsiyyət böhranının yaranması üstünlük təşkil etdi. Bu məqsədlə, Kipr türklərinin problemlərini aşkar etmək məqsədi ilə, 3-cü Beynəlxalq Kipr Simpoziumunda London-Lewisham prezidenti misal götürülərək bir araşdırma aparılıb. Londonun cənub qərbində yerləşən Lewisham səmtində də təqribən 250.000 adam yaşayır və bu əhalinin

20.000'den çoxu Kiprli Türklərdən və 5.000ə yaxın qismi də Türkiyədən köçmüş türklərdən ibarətdir, yəni əhalinin 10 %-i bir qismi türkdür. Araşdırmalar nəticəsində əldə edilən nəticə ondan ibarət olmuşdur ki, Kipr Türklərinin üzleşdiyi etnik ayrışıklıqdır; onlar heç bir marjinal qruplar yaratmasalar da, Kipr Türkləri kənar qaldıqlarını düşünürlər; [17, səh. 1-7] bundan əlavə Kiprli türklər işsizlik və təhlükəsizlik kimi digər problemlərlə də qarşılaşırlar [18, səh. 1-19] . Mövcud mədəniyyət mübarizəsi xüsusilə gənclər üçün şəxsiyyət böhranı yaradır. Bu nümunədən belə çıxır ki, Kipr Türkləri üç fərqli şəxsiyyət arasında qalır: Türk olmaq - Kiprli olmaq və İngilis olmaq. [16, səh. 65 Bundan başqa, uzun illər davam edən qeyri-müəyyənlik Kipr xalqının yadlaşmasına səbəb oldu. Məsələn, "Vətən: Analıq, Yaddaş və Yardım" adlı kitabın müəllifi Nergis Canefe, öz əsərində Kipr Türklərinə Kipr probleminin həlli üçün kifayət qədər bir söz verilmədiklərinə işarə edir. Bu fikri dəstəkləmək üçün, "Kiprdə milliyyətçilik" adlı əsər sahibi olan Niyazi Kızılyürek, Kipr Türkü Əhməd Anın "Həyat hara gedir?" adlı əsərlərini nümunə göstərmişdir. hər iki müəllifin kitablarında istifadə etdiyi boş masa və onların ətrafındakı stul təsviri təsadüf deyil. Bəlkə də, sosial dəyişiklik nəzəriyyəsi nəzərdə tutulduğundan, qeyri-müəyyənlik zəminində yanaşma hissi bu şəkildə xarici ifadə ola bilər; çünki adanın əhalisi özlərinin harada olduğunu bilmək istəyirlər və gözləntilər hələ də həll yolu ilə davam edir.³¹ Bundan əlavə, adada yaşayan insanların göz ardı etmədiyi hər hansı bir həll yolunun əsassız olacağını və istisna edilmək hissi "kimlik böhranı" ehtiyac olduqda həll təklifi təklif edir.

2.2.1. Yunanıstan və Kipr məsələsi

Kipr Yunanıstandan 965 km məsafədə yerləşir. Bu ada Yunanıstan üçün ikiqat əhəmiyyət daşıyır. Coğrafi mövqe baxımından paytaxt Afina, Kiprə tamamilə nəzarət edərək, özünü, təhlükəsizlik baxımından təmin etmək istəyir. Adanın hakimi olmaq, Türkiyənin yumşaq damarını zədələmək deməkdir. Türkiyə kimi, Yunanıstan da On iki Ada-MoraGirit -Kipr xəttini tək bir əldən idarərə edərək Ege və Aralıq dənizində

nüfuz sahibi olmaq istəyir. Ayrıca, Yunanıstan Türkiyənin AI, BMT və digər beynəlxalq aktorların nəzərində yüksələn gücünü zəiflədərək, Yunanıstanı daha fəal göstərmək istəyir. Yunanıstan üçün adada yeganə güc olmaq, Türkiyənin Ege sahilləri qədər, Aralıq dənizi sahillərində də təsirli olub, dəniz gücünü artırması deməkdir. Digər bir baxımdan Kiprdə hərbi bir silahlanmanın hazırlanması Türkiyəni təhlükəsizlik baxımından riskə qarşısında qoyacaq. Digər tərəfdən, Kipr Yunan adası kimi qəbul edilir. Bunun ən böyük faktorlarından biri adanın 1191-ci ilə qədər Bizans ərazisi daxilində olmasıdır. Bizans hakimiyyəti dövründə, 7-ci və 10-cu əsrlərdə adada rəsmi din Ortodoks xristianlığı oldu və rəsmi dil yunan dili olmuşdur. Dil və dinin təsiri ilə insanlar zaman zaman özlərini yunanlar kimi görməyə başlamış, yunan olaraq dərk etmişlər. Hətta o dərəcə bu düşüncəyə bağlanmışlar ki, adada katolik xristianlığı hakim olan dövrdə narahat olmuşdular. (19, səh 360,361) Qeyd etdiyimiz kimi, adanın Yunanıstan üçün ikiqat əhəmiyyəti var idi; geostrateji mövqeyindən əlavə olaraq, Kipr xəyallarının həyata keçirilməsi deməkdir. Enosis Megali Ideaya görə, adanın Yunanıstan ilə birləşməsi anlamına gəlir. Yunanıstan, Enosis istiqamətində, 1825-ci il 18 oktyabr tarixində İngiltərə, Rusiya və Fransaya nota yazaraq, Kiprin Yunanıstana aid olmasını tələb etdi. Sonrakı illərdə Enosis ideyası yayıldı və Yunanıstan nümayəndə heyətinin rəhbəri Elefterios Venezilos tərəfindən 1919-cü ildə Parisdə toplanan konfransda Enosis konsepsiyası yayıldı. [6, səh. 6] Qərbi Anadolu (İzmir, Bursa, Çanaqqala, İzmit və qonşu ərazilər) Pontus (Trabzon, Sivas, Kastamonu Kipr, Meis, Rodos, Bozcaada, Krit və Imroz - Şimali Epirus (Cənub Albaniya) - Qərbi və Şərqi Trakyanın özlərinə qatılmasını istəyirdilər.

2.2.1.1. Kipr Rumlarının mövqeyi

Kiprli Rumlar, adanın ingilislərə təhvil verilməsindən sonra Enosis'i gündəmdə saxlayaraq, Yunanıstan ilə əməkdaşlıq etmişlər. Yunanıstan gələcəkdə Enosis həyata keçirmək üçün adada komitələr yaratmağa başladı. (20, səh 32) Rauf Denктаş, Enosis

haqqında deyir: "Enosis, yalnız Kipr Yunanıstanın ilhaqı ilə idarə olunan siyasətə verilən ad deyil. "Birləşmə, ilhaq" mənasını verən bu sözün altında hər bir Türkün yaxından bilməsi lazım olan dəhşətli bir siyasət var. ENOSIS Mora yarımadasında qurulan kiçik Yunanıstanı yavaş-yavaş genişləndirərək Böyük İskəndər imperiyasını qurma siyasətini ortaya qoyan bir ifadədir ".[21, səh. 7] Enosis konsepsiyası və ya milli hədəflər kimi təyin edə biləcəyimiz bu fikir Yunanıstanın Megali İdea kimi müəyyən etdikləri böyük millətin bir hissəsi kimi nəzərdə tutulur.

Digər tərəfdən Megali İdea, yunanlar hələ öz müstəqilliyini əldə etməmişdən müzakirəyə başlamış və yunanların Osmanlı İmperiyasından ayrılıb müstəqil bir dövlət qurmaq üçün apardığı mübarizədə yunanların dilindən düşməyən şüarı idi. Bu idealın məqsədi Yunanıstanın müstəqilliyindən əlavə "qədim Yunanıstan" və ya "Bizans İmperiyasını yenidən bərpa etmək" dir. Yunan dövlətinin 1844-cü ildə Yunanıstan yarımadasının müəyyən bir hissəsində təsis edilən Yunan Dövlətində yaranmış Megali İdea aşağıdakı kimi təsvir olunur: "Yunanıstan krallığı Yunanıstan deyil. Yunanıstanın yalnız ən kiçik, ən yoxsul bir hissəsidir.

Yunanlılar yalnız krallıq sakinləri deyil; Yunanıstanın tarixi Kritdə və ya Sisam adasında, yanyada, selanikdə, serez, Ədirnə, İstanbul, Trabzon və yaxud da Yunanıstan irqinə və yunan tarixinə bağlı digər ərazilərdəki insanlar da Yunandır. (22, səh 56-57)Başqa sözlərlə desək, bütün yunanları birləşdirmək məqsədi daşıyan bu ideologiya Pan-Hellenizm kimi də ifadə edilə bilər. Yunanlıların danışdıqları bu Megali İdea Türklərin İstanbulu işğal etdikdən sonra başladığı düşünülür. Megali İdea düşüncə olaraq, Rum Keşiş Rigas Ferrerosun 1896-1897 illərdə Vyanada basdırdığı xəritəsində, Megali İdea yəni Böyük Yunanıstanın sərhədləri daxilində qalması düşünülməmiş ölkələri göstərərək, xəritədə Kipr, Ege Adaları və Türkiyə də Yunanıstan torpaqları daxilində göstərilirdi [20, səh. 10]

Yunan müstəqillik mübarizəsinin qabaqcıl və aparıcı qüvvəsi olan Etnik Eteriya proqramında Megali Fikri bu qaydada həyata keçirilmişdir [22, səh. 6-61]:

- ✓ Yunan xalqının tam müstəqilliyini təmin etmək
- ✓ Tessera, Epirus, Selanik və qərbi Trakiyanın Yunanıstana daxil olması
- ✓ Ege adalarının Yunanıstana daxil edilməsi
- ✓ On iki adanın Yunanıstana daxil edilməsi
- ✓ Krit adasının Yunanıstana daxil edilməsi
- ✓ Qərbi Anadolunun Yunanıstana daxil edilməsi
- ✓ Pontus Yunan Dövlətinin yaradılması
- ✓ Kiprin Yunanıstana qatılması
- ✓ İmralı Bozcaada'nın Yunanıstana qatılması
- ✓ İstanbulun ələ keçirilməsi

Yuxarıda göstərilən konkret elementlərə əlavə olaraq, Yunanıstan üçün Kipr perspektivi psixoloji faktorlar ilə də izah edilə bilər.

Kipr problemi tək bir səbəbdən yaranmayıb və ya təcrid olunmayıb. Kipri yalnız müəyyən bir torpaq sahibi olmaq üçün mübarizə olaraq düşünsək, keçmiş inkar etmiş olarıq. Adada yaşanan bu problem əsrlər boyu davam edən Türk yunan anlaşmazlığının bir növ son nöqtəsidir. Tarixi olaraq, Türk dövlətlərindən biri olan Hunlar IV əsrdə ortalarından Asiyanın qərbindən Avropaya köçdülər.(23, səh 21) Bu köç nəticəsində Roma imperiyası iki hissəyə bölündü və Şərqi və Qərbi Roma kimi siyasi həyatlarına davam etdilər. Aşağıda bəhs edəcəyim Bizans da məhz elə Şərqi Roma imperiyasıdır.

Avropaya doğru hərəkət edən Hunlar Avropa Hun Dövlətini qurdular. Balamir Kağanın təsis etdiyi bu dövlət Atilla dövründə ən parlaq dövrünü yaşadı və Bizansı vergi verməyə məcbur etdi. Bu hadisələrin 460-cı illərdə olduğu vurğulanır. Digər tərəfdən, 1077-ci ildə Anadolu Səlcuqlu dövlətinin qurulması ilə, Bizans ilə qonşu olunmuş və bu vəziyyətin təhlükəli olduğu görülmüşdü. əsas qırılma nöqtəsi isə Fateh Sultan Mehmetin Bizansın paytaxtı Konstantinopolu, yəni bu günkü İstanbulu alması

oldu. Bu çox mühüm ərazi olan İstanbulu itirmək, Yunanıstan xalqının çox ciddi bir məğlubiyyətinə səbəb oldu.

Beləliklə, məsələyə daxil bütün tərəflərin mövqelərinin öyrənilməsi zamanı məsələnin həllinin qəlizliyi bir daha təsdiqlənmiş oldu

2.2. KİPR MÜZAKİRƏLƏRİ

Kipr probleminin həlli üçün tərəflərin iştirakı ilə bir sıra görüşmələr, müzakirələr keçirilmişdir. Bütün bu müzakirələrin məqsədi regionda sülh və sabitliyin qorunub saxlanması və problemin məqbul həlli yolunu tapmaq olmuşdur.

2.2.1. Klerides planı

1989-cu ildə tərəflər arasında qəbul olunmayan dizaynlarla əlaqədar kəsilən danışıqlar 1990-cı ildə bərpa olunmağa başladı. 1991-ci il martın 27-də BMT Baş katibi Cuellar tərəflər arasında razılaşdırılmış məsələləri Təhlükəsizlik Şurasına təqdim etdi. Turqut Özal isə Türkiyə, Yunanıstan, Kipr Türk tərəfi, Kipr Rum Tərəfinin iştirakı ilə "Dördlü Konfrans" keçirilməsini təklif etmişdir. Yunanıstan tərəfi, "Doqquzlu Konfrans" (Təhlükəsizlik Şurasının beş üzvü daxil olmaqla) təklif etmişdir. Lakin bu görüş tərəflərin istəksizliyi səbəbindən keçirilə bilməzdi. [30]

1992-ci ildə Rauf Denктаş Güzelyalı da daxil olmaqla Türk tərəfinin 29% payı olduğunu göstərən xəritə ortaya çıxartdı. Buna qarşılıq olaraq digər tərəfdən BMT Baş katibi Boutros Gali, Güzelyalını Yunanlılara verdiyi və 28.2% payı olan Türk torpaq xəritəsini yaratdı. Gali "Fikirələr filmi" adlı bir həll planı təqdim etdi. Bu xəritə BMT-nin 774 sayılı qətnaməsi ilə 26 iyun 1992-ci ildə rəsmiləşdirilərək təsis edilmişdir. Sonrakı danışıqlardan heç bir nəticə alınmadı və BMT Təhlükəsizlik Şurası əvvəlki qərarına bənzərən 789 sayılı qətnamə qəbul etdi.

1993-cü ildə gəldikdə, Fikir Seriyasına qarşı olan Klerides Yunanıstanda keçirilən prezident seçkilərini qazandı. Klerides bu fikirlər filmini müzakirə etməyəcəyini bildirmiş və Avropa Birliyi üzvlük fəaliyyətlərini gücləndirəcəyini bəyan etdi. Yunanıstanda rumları üzvlük üçün dəstəklədi.

1993-cü ilin mayında BMT Baş katibinin təklifi ilə diqqət "Təhlükəsizliyin artırılması Tədbirləri" paketinə yönəldi. Lakin, 1994-cü ilin iyul ayında, Aİ-nin Ədalət Məhkəməsi Kipr Rumunun tələbi ilə ŞKTC-nin Aİ-na ixracatını qadağan edən qərarı nəticəsində, "Təhlükəsizliyin artırılması Tədbirləri" paketinin Kipr Türk tərəfinə faydalarını ləğv etdi. 1994-cü il mayın 30-da Gali Təhlükəsizlik Şurasına məruzəsində danışıqları yekunlaşdırmağın mümkün olmamasında Türkiyə tərəfini məsuliyyətə cəlb etmişdir. Eyni zamanda Avropa İttifaqı Zirvə toplantısı keçirmiş və Cənubi Kipr Yunan Respublikasını təmsil edən Kipr Aİ genişlənmə proqramına daxil edilmişdi. ŞKTC'də buna razılıq olaraq Demirel-Denktaş Bəyannaməsi imzalandı. Bununla ŞKTC ilə Türkiyə arasındakı əlaqələr dərinləşdirilmək nəzərdə tutulurdu.

20 yanvar 1995-ci ildə Rauf Denktaşın Kipr Rum tərəfini danışıqlara dəvət etdiyi 14 bəndli sülh planı yenidən Klerides tərəfindən rədd edilmişdir. 1996-1997 illəri arasındakı dövr olduqca gərgin keçmişdi. Bu gərgin dövrdə sərhəd nümayişləri, münaqişələr, Kiprə yerləşdirilməsi düşünülmən Rusiyanın S-300 sursatları, Kipr Rumunun bitmək bilməyən Aİ-yə üzvlüyə çalışma işləri, BMT bölgəsində bir Türk əsgər tərəfindən Yunanıstan əsgərinin vurulması, türk bayrağını endirən rum kiprinin öldürülməsi, rum motosikletçilərinin sərhədi qazma cəhdləri və s.bu kimi hadisələr baş vermişdir.

24 fevral 1997-ci ildə Aİ-nin Kipr probleminə münasibətdə bir dəyişmə yaşandı. Aİ Kiprin tam üzvlüyü üçün ilk növbədə adada siyasi bir həlli şərt olaraq qoymuşdur. Yunanıstan xarici işlər naziri Theodoros Pangalos, bu açıqlamadan sonra Aİ-nin Şərqi doğru genişlənməsinə veto edəcəklərini açıqladı. 1997-ci ilin dekabrına qədər, Aİ-nin Lüksemburq Sammitində Kipr Rum tərəfinin bütün Kiprin

nümayəndəsi kimi Aİ kontekstində tam üzvlük müzakirələri başlayacağı qərara alındı. Türkiyənin bu qərara reaksiyası ŞKTC-Türkiyə Tərəfdaşlıq Şurası qurmaq olmuşdur.

2.2.2. Annan planı

1997-ci ildə BMT Baş katibi Kofi Annan, tərəflər arasında hərtərəfli bir həll müzakirəsi üçün səy göstərdi. Bu çərçivədə New Yorkda danışıqlara başlandı. Annan vasitəsilə baş verən danışıqlarda Kipr rum tərəfinin tam üzvlük üçün müraciəti səbəbindən Denктаş və Kleridesin görüşə bilməsi belə mümkün olmadı.

1998-ci il avqustun 31-də problemin həllini təmin etmək üçün Denктаş, adada iki dövlət arasındakı konfederasiya tezisini elan edərək bu məsələdəki mövqeyini ortaya qoymuş və bununla da yeni dövr başlamışdır

Konfederasiya açıqlanmasının ardından bir müddət durğunluq dövrü yaşanmış, daha sonra Kofi Annanın söyləriylə yenidən danışıqlara başlanmışdır. 3-14 Dekabr 1999 tarixləri arasında Klerides və Denктаş arasında Newyork danışıqları başlamış, daha sonra Cenevrədə danışıqlara davam edilmişdir. Görüşlərdən bir səmərə alınamamasından sonra 12 sentyabr 2000-ci ildə Annanın çıxışında yeni bir əməkdaşlıq qurulmasının hədəfləndiyi, iki tərəfin bərabər təmsili və statusunun doğru bir həll yolu olacağını ifadə edən şərtlər etməsi Rum rəhbərliyi tərəfindən sərt şəkildə qəbul edilərək boykot edilmişdir. Bundan sonrakı mərhələlərdə isə BMT Rum tərəfinin vəziyyətini gücləndirib, Türk tərəfini göz ardı edən davranışlar sərgiləmişdir. 1-10 noyabr tarixlərində Cenevrədə aparılan danışıqlar nəticəsində heç bir nəticə əldə edilməmişdir. Bütün bunlara əlavə olaraq, 8 noyabr 2000-ci ildə, Aİ-nin nəşr etdirdiyi İştirak Tərəfdaşlığı Sənədində Kipr məsələsinin həlli Türkiyənin üzvlüyü qarşısında bir şərt olaraq açıqlanmışdır.

2001-ci ildə Aİ Komissiyasının sədri Romano Prodinin Kipr problemini həll etmədən Cənubi Kiprin üzvlük müraciətinin müzakirə oluna biləcəyi bəyanatı, Türk tərəfi üçün sarsıdıcı bir inkişaf oldu. Denктаş BMT-nin himayəsi altında Yaşıl Xətt-də

Clerides ilə danışıqlar apardı. Bu danışıqların sonunda liderlər 2002-ci ilin yanvar ayında yenidən birləşərək bütün məsələlərin müzakirə olunacağı bir görüşə başlayacaqlarını açıqladılar. [31]

Göründüyü kimi, 1990-cı ildən başlayaraq münasibətlərdə, Kipr Rumunun Avropa İttifaqına üzvlük müddəti, dövrümüzdəki münaqişələr və qeyri-dəqiq və nəticəsiz qalan danışıqlar və müzakirələr reallaşdırıldı. Bu prosesdə Yunanıstan heç bir zaman Kipr Rum tərəfinin tərəfdarı olmağı dayandırmamış, əksinə səylə dəstəkləmişdir.

Türkiyə, izah edildiyi kimi 1950-ci illərdən etibarən adadakı Türklərin mal və mülk təhlükəsizliyini qorumağa çalışmış, Rumların Kiprdə tamamilə suveren hakimiyyət qazanmasına mane olmuş, Kiprdəki Yunan varlığına qarşı çıxış etmiş və ŞKTC-nin müstəqil bir dövlət olaraq beynəlxalq sahədə tanınmasına çalışmışdır.

3 noyabr 2002-ci ildə Türkiyədə rəhbərlik dəyişikliyi oldu, iqtidara gələn Ədalət və İnkişaf Partiyası, iqtidara gəldiyi ilk dövrlərdən etibarən, Aİ-na üzvlük prosesinin qarşısında ən böyük maneə olan Kipr məsələsində digər hökumətlərdən fərqli siyasət fikrində olduğunu dilə gətirmişdir. Ədalət və İnkişaf Partiyası hakimiyyəti fəal xarici siyasət izlədi və Kipr siyasətində bəzi dəyişikliklər yaşandı.

Hakim partiya hakimiyyətə gəlməzdən əvvəl, seçki bəyannaməsində Kipr probleminə münasibətin necə olacağına dair fikirlərini söyləmişdi. Bəyannamədə mütləq məsələnin həll edilməsi lazım olduğu və Belçikada olduğu kimi iki cəmiyyətdən ibarət bir dövlət idarəsinin qurulması lazım olduğu ifadə edilir. Ərdoğandan əvvəl rəhbərlik edən Ecevit hökumətinin siyasəti "həllsizliyin ən yaxşı həll olacağı"ndan ibarət idi, yəni mövcud status-kvonun qorunub saxlanması olmuşdur. [24, səh. 636]

Ədalət və İnkişaf Partiyası iqtidara gəldikdən sonra BMT Baş katibi Kofi Annan 11 noyabr 2002-ci ildə öz adı ilə tanınan "Annan Planı"nı tərəflərə təqdim etdi. Plan, Britaniya bazalarının istisna olmaqla, adanın iki müstəqil, konfederativ dövlət

kimi birləşməsinə nəzərdə tuturdu. Bununla bərabər, bu konfederasiyada müstəqil parlament və ikipalatalı qanunverici məclis olmalı idi. Əlavə olaraq, Türkiyə öz hərbi bazalarına Şimali Kiprdə saxlaya bilərdi. Həmçinin Türkiyə və Şimali Kipr arasında limanlardan və hava zonasından sərbəst istifadə etmək haqqında imzalanmış sazişləri də ləqəlləşdirməyi də bu planın bir tərkib hissəsi idi. Əlavə olaraq Türkiyə tərəfi Kipr birləşmiş hökumətində veto hüququ da alırdı. Amma birləşmiş Kiprin 95 faiz hökumət strukturları Yunanıstan tərəfindən maliyyələşməli idi. Hətta rumlulara adanın şimal hissəsində olan mülklərinə şimalla cənubun həyat şəraiti bərabərləşməyə qədər getməsi məhdudlaşdırılardı. Ədalət və İnkişaf Partiyası hökumətinin və Denktaşın siyasəti Annan Planı ilə ziddiyyət təşkil edirdi. Hökumət Denktaş planı qəbul etmək üçün təzyiq göstərsə də, lakin danışıqlarda heç bir müsbət nəticə əldə olunmamışdır. Plana qarşı çıxan Denktaş və qrupu Türkiyənin adaya himayəçilik haqqını əsas tutaraq, referendumda razılıq qərara alınsa belə Cənubi Kipr Yunan dövlətinin Aİ-na üzv olacağı və Baş Katibin plandakı boşluqları doldurmasını uyğunsuz gördüyü üçün Annan Planının müzakirə ediləcək bir tərəfinin olmadığını dilə gətirmişdir. (32)

Türkiyə və ŞKTC üçün Annan Planının qəbul edilə bilməz xüsusiyyətdə bir istiqaməti vardır. Bu da ondan ibarətdir ki, planda tərəflər arasındakı müzakirələrdə bir uzlaşma təmin olunmasa belə, planın boşluqlarının BMT Baş katibi tərəfindən doldurulacaq olmasıdır. Üstəlik ABŞ və Aİ Türkiyədə bu planın qəbul edilməsi üçün bir çox vədlər vermişdir. Bu vədlərdən biri də Türkiyə planı "Bəli" deyərsə, Rum tərəfi isə "Xeyr" deyərsə ŞKTC'nin müstəqilliyinin tanınması və məhdudiyyətlərin qaldırılması istiqamətində qərar alınmasından ibarət idi. . Lakin Aprel 2004-cü ildə Türk və Rum tərəfində səs verməyə təqdim edilən plan edilən referendumda Türk tərəfindən 64.91 % qəbul səsi alarkən, Rum tərəfindən 75.38 % rədd səsi almışdır. [33]

Annan Planının Rum tərəfindən rəddinə baxmayaraq, nə ŞKTC'nin müstəqilliyi tanınmış, nə də embarqo və məhdudiyyətlər qaldırılmışdır. Başqa sözlə, ŞKTC-nə

verilən vədlər tutulmadı. Planın qəbul edilməsi Türk tərəfinə mənfi təsir göstərdi. Sonrakı danışıqlarda Türkiyə tərəfindən qəbul edilən punktlar başlanğıc nöqtəsidir.

Planın rəddindən qısa bir müddət sonra, 1 May 2004-cü ildə Cənubi Kipr yunan dövləti Avropa İttifaqının "Kipr Respublikası" adı altında tam üzvü olmuşdur. Bu yolla, Yunan hissəsi mükafatlandırıldı. Buna qarşılıq Türkiyə yunanların, Kipr türklərini təmsil etməyə səlahiyyəti olmadığını və üzvlüyün də 1960-cı il razılaşmalarına əsasən Türkiyənin adada Kipr üzərindəki haqq və öhdəliklərinə heç bir şəkildə xələl gətirməyəcəyini ifadə etmişdir. [34]

2.2.3. 2004-cü il 24 aprel referendumu

Planın şərtlərinə əsasən, Annan planı yalnız iki icmanın eyni zamanda referendumda qəbul etdiyi təqdirdə qüvvəyə minir. Bunlar 24 Aprel 2004-cü il tarixinə təyin olundu. Həmin həftələrdə hər iki icmada sıx bir kampaniya başlandı. Ancaq İsveçrədə danışıqları boykot edən Rauf Denktaşın başçılıq etdiyi müxalifətə baxmayaraq, tezliklə Kipr Türklərinin müqavilənin lehinə səs verəcəyi aydın oldu. planda Kiprli Rumların fikirlərinə ağırlıq verildi. Kipr prezidenti Tassos Papadopoulos, 7 Aprel tarixində edilən bir çıxışında, Kiprli Rumları planı rədd etməyə çağırırdı. Onun mövqeyi mərkəzçi Diko partiyası və EDEK sosialistləri və digər kiçik partiyalar tərəfindən dəstəklənmişdir. Onun böyük koalisiya tərəfdaşı və adada ən böyük partiyalardan biri olan olan AKEL planını rədd etdi. Demokratik Ralli (DİY) rəhbərliyi, əsas sağçı partiya Partiya tərəfdarlarının əksəriyyətinin və keçmiş prezident George Vasiliounun rəhbərlik etdiyi Birləşmiş Demokratlar mərkəz sol partiyasının plana qarşı çıxmasına baxmayaraq, plana dəstək oldu. siyasətdən təqaüdü olan Glafcos Klerides də planı dəstəklədi. Annanın planını dəstəkləməyən DİSİ-nin görkəmli üzvləri partiyadan ayrılaraq, ona qarşı açıq şəkildə kampaniya aparıblar. Rum Kilsəsi də ictimaiyyətin əksəriyyətinin fikirlərinə uyğun olaraq plana qarşı çıxmışdı.

Birləşmiş Krallıq (Himayəçi Qüvvə) və Amerika Birləşmiş Ştatları planın lehinə çıxdı. Türkiyə plana verdiyi dəstəyi göstərdi. Yunanıstan hökuməti neytral qalmağı qərara aldı. Lakin Rusiya və BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasında planı dəstəkləyən qətnamə təqdim etməsi cəhdi ilə narahatlıq yarandı və hərəkətin qarşısını almaq üçün veto tətbiq olundu. Bu, ədalətli hesab etmədikləri qərarın daxili müzakirəyə xarici təsir göstərəcəyinə inandığından edilirdi.

24 aprel referendumunda Kipr Türkləri planı təsdiqlədi. Demək olar ki hər iki nəfərdən biri planı dəstəkləmişdi. Ancaq Kiprli Rumlar plana qarşı səs-küylə səs vermişdi

2004-cü ildə Kipr Türk Cümhuriyyəti, Kipr heyətinin bir hissəsi olaraq, Avropa Şurası Parlament Assambleyasında (AŞPA) "müşahidəçi statusuna" layiq görülmüşdür. O vaxtdan bəri, Şimali Kiprin Məclisində AŞPA-nın iki Kiprli nümayəndəsi seçilir.

1 May 2004də, referendumdan bir həftə sonra, Kipr Avropa İttifaqına qatılıb. Qoşulma şərtlərinə görə bütün ada Avropa İttifaqına üzv sayılır. Bununla birlikdə, Avropa İttifaqına qəbulun şərtləri, Avropa İttifaqı qanunları Şimali Kiprdə təxirə salındı.

Referendumdan sonra, 2004-cü ilin iyun ayında Kipr Türk cəmiyyəti Kipr hökumətinin etirazına baxmayaraq, 1979-cu ildən bəri müşahidəçi kimi iştirak etdiyi İslam Əməkdaşlıq Təşkilatında "Kipr Türk Dövləti" adı ilə iştiraka davam etmişdir.

Rədd edilmiş planı dəyişdirmək üçün yeni bir prosesin payızdan başlayacağını düşünmələrinə baxmayaraq, 2004-cü ilin qalan hissəsinin əksəriyyəti Avropa İttifaqının Kipr Türkləri ilə birbaşa ticarətin açılması və 259.000.000 avro verilərək türklərin infrastrukturunun təkmilləşdirilməsinə kömək etmək təklifi ilə müzakirələrə sərf olundu. Bu, ciddi müzakirələrə səbəb oldu. Kipr Respublikası, Şimali Kiprin tanınmadığını əsas gətirərək onunla limanları və hava limanları vasitəsilə birbaşa ticarət edilə bilməyəcəyini iddia etdi. Bunun əvəzinə, Kipr Türklərinin beynəlxalq

səviyyədə tanınan Kipr Rum müəssisələrini istifadə etmələrini təklif etdi. Bu, Kipr Türkləri tərəfindən rədd edildi. Eyni zamanda diqqət Türkiyənin Avropa İttifaqının gələcək üzvlüyünə başlaması məsələsinə çevrildi. 17 dekabr 2004-cü ildə keçirilmiş Avropa Şurasında və əvvəllər Kipr Rumunun veto qoyma təhdidlərinə baxmayaraq, Türkiyə ilə rəsmi üzvlük müzakirələri üçün başlanğıc tarixinə çevrildi. Aİ-nın Kipr də daxil olmaqla yeni dalğa genişlənməsini bildirən protokolu təsdiqləyən Türkiyə bunu qəbul edərkən formal üzvlük müzakirələri 3 Oktyabr 2005də başlayacağı güman olunurdu.

Referendumda BMT planının məğlubiyyətindən sonra iki tərəf arasında danışıqları yenidən başlamağa cəhd edilmədi. Hər iki tərəf bir razılığa çatmaq üçün söylərini davam etdirməyə sadıq olduqlarını təsdiqləsə də, BMT Baş katibi hər hansı bir yeni danışıqların irəli sürdüyü plana əsaslanan hərtərəfli bir həll yoluna gətirib çıxaracağına əmin ola bilməyincə prosesi yenidən başlamağa hazır deyildi. Bu məqsədlə, BMT Baş katibi Kipr Rum tərəfinə Razılaşmada istədikləri dəyişikliklərin yazılı bir siyahısını təqdim etmələrini istədi. Bu, prezident Tassos Papadopoulos tərəfindən heç bir tərəfin danışıqlar öncəsi tələblərini təqdim etməməsi səbəbindən rədd edildi. Bununla belə, Kiprli Rumların narahatlıqlarını şifahi şəkildə təqdim etməyə hazır olacağı görünür. Yeni Rum müzakirələri üçün prosessual prosesə dair digər bir Kipr problemi də var. Cənab Papadopoulos, müzakirələr üçün arbitraj və ya təqvim planlarını qəbul etməyəcəyini söylədi. BMT, bu prosesin qeyri-müəyyən bir sürətlə sürülə biləcək başqa bir məsələyə gətirə biləcəyindən qorxur.

28 May 2004-cü ildə Kofi Annan, BMT Təhlükəsizlik Şurasına etdiyi hesabatında, Türk xalqının əksəriyyətinin planı qəbul etdiyini, lakin Kipr Rum tərəfinin həll prosesini dəstəkləməyəcəyini və razılaşmaqdan imtina etdiyini ifadə etdi. Hesabatda həmçinin, referendumun nəticələrinin Kipr Türk tərəfinə qarşı təzyiq və təcridləri tətbiq etmək üçün bütün əsasları aradan qaldırdığını bildirdi. Lakin Annanın iqtisadi embarqonun sona çatması planı Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən

təsdiq olunmadı. Aİ, BMT planında mövqeyinə görə Türk tərəfini dəstəkləmək məqsədilə embarqoları aradan qaldırmağa qərar verdi. Lakin, məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasına səbəb olan bu "Maliyyə Yardımı və Birbaşa Ticarət Tənzimatı", Kipr Respublikasının səyləri ilə bir birindən ayrılmış, iki fərqli plana çevrilmiş, Maliyyə Yardımı yalnız 2006-cı ilin fevral ayında qüvvəyə minə bildi. Digər nizamnamə isə hələ də təsdiqləməyi gözləyir.

27 iyul 2005-ci ildə Azərbaycan adaya birbaşa uçuş etdi və Kipr Türklərinin izolyasiyasının aradan qaldırılması istiqamətində addımlar atdı. Ancaq bu Yunanıstan və Kiprin təzyiqləri ilə reallaşa bilmədi.

2012-ci ilin oktyabrında Şimali Kipr İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının "Kipr Türk Dövləti" adı altında "müşahidəçi" üzvü olmuşdur.

28 May 2004-cü ildə Kofi Annan, BMT Təhlükəsizlik Şurasına etdiyi hesabatında, Türk xalqının əksəriyyətinin planı qəbul etdiyini, lakin Kipr Rum tərəfinin həll prosesini dəstəkləməyəcəyini və razılaşmaqdan imtina etdiyini ifadə etdi. Hesabatda həmçinin, referendumun nəticələrinin Kipr Türk tərəfinə qarşı təzyiq və təcridləri tətbiq etmək üçün bütün əsasları aradan qaldırdığını bildirdi. Lakin Annanın iqtisadi embarqonun sona çatması planı Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən təsdiq olunmadı. Aİ, BMT planında mövqeyinə görə Türk tərəfini dəstəkləmək məqsədilə embarqoları aradan qaldırmağa qərar verdi. Lakin, məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasına səbəb olan bu "Maliyyə Yardımı və Birbaşa Ticarət Tənzimatı", Kipr Respublikasının səyləri ilə bir birindən ayrılmış, iki fərqli plana çevrilmiş, Maliyyə Yardımı yalnız 2006-cı ilin fevral ayında qüvvəyə minə bildi. Digər nizamnamə isə hələ də təsdiqləməyi gözləyir.

27 iyul 2005-ci ildə Azərbaycan adaya birbaşa uçuş etdi və Kipr Türklərinin izolyasiyasının aradan qaldırılması istiqamətində addımlar atdı. Ancaq bu Yunanıstan və Kiprin təzyiqləri ilə reallaşa bilmədi.

2.2.4. 2008-ci il müzakirələri

Bu dövrdə siyasi müzakirələrdən əlavə maraqlı bir hadisəni də qeyd etmək yerinə düşər. 2006-cı ilin avqust ayında Beynəlxalq Formula 1 yarışlarının Türkiyə qranprisində siyasi insident baş verdi. Yarışın qalibini mükafatlandırmaq üçün Məhmət Əli Tələt podiuma dəvət olundu və o da öz növbəsində “Şimali Kipr Türkiyə Respublikasının Prezidenti” kimi elan olundu. Bu da öz növbəsində Kipr hökumətini qıcıqlandırmaya bilməzdi. Onlar dərhal Beynəlxalq Avtomobil Federasiyasına nota göndərdilər. Buna səbəb olaraq Şimali Kipr Türkiyə Respublikasının Türkiyə cümhuriyyətindən başqa heç bir dövlət tərəfindən tanınmaması arqumenti göstərildi. Bu o demək idi ki, Məhmət Əli Tələt beynəlxalq səviyyəli şəxs deyil. Beynəlxalq Avtomobil Federasiyası da öz beynəlxalq statusunu korlamamq üçün Türkiyə qranprisinin təşkilatçılarını beş milyon dollar miqdarında cərimələdi. Görürük ki, xırda məsələlər böyük problemlər yarada bilir. Ona görə də elə həmin ildə Abdulla Gülün təşəbbüsləri də müsbət nəticə vermədi. Abdullah Gül öz rəhbərliyi altında problemlərin həllinə yönəldilmiş 10 maddədən ibarət bir fəaliyyət planı təklif edərək yeni bir təşəbbüs yaratdı. Bu plan ilə Türkiyədəki liman və aerodromları Kipr Rum bayraqlı gəmi və təyyarələrə açmağı təklif etmişdir. Plan özü-özlüyündə çox müsbət bir orientirə sahib idi, lakin yuxarıda qeyd edildiyi kimi, xırda problemlərə görə bu plan yunanlar tərəfindən rədd edildi. [35]

Tassos Papadopoulos və Mehmet Əli Talat, Annan Planı sonrasındakı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının dəstəyi ilə 2006-cı ilin iyul ayında bir araya gəldi. 8 iyulda imzalanan razılaşmaya əsasən, qarşılıqlı danışıqların yenidən başlanması və texniki komitələrlə işçi qrupların formalaşdırılması ilə ön hazırlıq aparılması qərara alındı. Bütün bu mənfi inkişaflardan sonra, “8 İyul müqaviləsi” adlandırılan 2006-cı ildəki 5 maddəlik prinsiplər çərçivəsində problemin həlli üçün bəzi razılaşmalar əldə edilmişdir

Lakin əhatə dairəsi və irəliləməsi barədə fikir birliyi yox idi. 2007-ci ilin sentyabrında yenidən keçirilmiş görüşdə heç bir nəticə əldə olunmayan 2008-ci ildə Kipr Rum rəhbərliyində keçirilən seçkilərdən sonra heç bir görüş yox idi. daim məsələnin həlli qarşısında duran və buna mane olan yunan hökuməti 8 iyulu da öz maraqlarına uyğun olaraq formalaşdırmaq istədi. [36]

2008-ci ilin fevral ayında Kiprdə keçirilən prezident seçkilərində AKEL-dən olan Xristofyas Papadopoulos qalib gələrək yeni prezident seçildi. Onu gəlişi ilə adada problemlərin həllərinin axtarışı da sürətləndi. Bu çərçivədə Tələt-Xristofyas ilk görüş və danışıqlarını danışıqlarını xüsusi vurğulamaq lazımdı. İlk görüş mart ayının 21-nə təsadüf etdi və BMT-nin Nikosiyadakı bufer zonasında baş tutdu. Talat və Hristofyas 21 Mart 2008-ci ildə, seçkilərdən bir ay sonra Rum Rəhbərliyinə dəvət edildi. Yolun gedişində məsləhətləşmə aparıldı və fəaliyyətinə dair konsensus əldə edildi. İşçi və texniki komitələrə, üç ay kimi, məhdud müddət üçün ilkin hazırlıqları tamamlamaq istəndi. Bu çərçivədə, liderlər tərəfindən təyin olunan və müzakirələrin əhatə dairəsi və inkişafını təyin edən texniki komitələr ilk görüşlərini 2008-ci il 18 Aprel tarixində reallaşdırdılar. Lokmaji Kapısının qapısı açıldığı vaxt 21 Martda ilk dəfə açıqlandı. Əsas mövzu “Ledra küçəsi” barədə oldu. Bu küçə tarixi ticarət və alış-veriş dükənləri ilə məşhurdur və XX əsrin 60-cı illərindən iki hissəyə bölünmüşdü. İki lider qərara aldılar ki küçədəki baryerlər götürülsün və bu hadisə də iki dövlət rəsmilərini iştirakı ilə baş tutdu. Müzakirələr nəticəsində həmçinin iki liderin nümayəndələrindən ibarət işçi qrupları və texniki komitələr yaradılmasına qərar verildi.

7 may 2008-ci ildə Talat və Hristofyas kokteyl partiyası zamanı görüldü və danışıqların texniki inkişafından danışılıb. Hazırlıq danışıqlarının davam etdiyi bildirildi. Tərəflər bildirdilər ki, federal konstitusiya və qurumların ədalətli bölüşdürülməsi məsələsi müzakirə olundu və müsbət mühitdə həyata keçirildi.

23 may 2008-ci ildə, texniki komitələrin tərəqqisini müzakirə etmək üçün liderlər ikinci dəfə yığışrlar. Bəyanat verərək, "bir beynəlxalq şəxsiyyətə sahib federal dövlət" olduğunu bildirirlər. İki lider, iyun ayının ikinci yarısında yeni bir qiymətləndirmə aparmağa çağırdılar, çünki danışıqların ilkin cədvəlini təyin edə bilmədilər.

İki dövlət başçısının növbəti görüşləri avqustda baş tutdu. Bu görüşdə gedən danışıqlarda vahid hökumətin yaradılması məsələsi müzakirə olundu. Buna daha çox Xristofyasın təşəbbüsü kimi baxmaq olar. Çünki Xristofyas bu məsələni yalnız "ikilikdə həll etmək istəyirdi". Lakin Tələt böyük dövlətlərin də iştirakını vacib sayırdı. "Kompramissizlik davam edirdi".

XX əsrin 1-ci onilliyinin tamamında BMT baş katibi Pan Qi Munun adaya səfəri diqqəti cəlb edir. Bu BMT yaranandan Baş Katibin adaya birinci səfəri idi. Dünya ictimaiyyətində də, yerli ictimaiyyətdə də Kipr probleminin həll olunacağını ümidləri geniş vüsət almışdı. Pan Qi Munun səfəri öz növbəsində Şimali Kipr Türk Respublikasının prezidenti Məhmət Əli Tələtlə Kiprin prezidenti Dmitris Xristofiasın intensiv görüşlərinin baş tutduğu bir dövrə təsadüf etmişdi. Baş katib danışıqlarda olan inkişafı görürdü və iki dövlət cəmiyyətləri arasındakı danışıqları dəstəkləyirdi. O, həmçinin öz çıxışında bildirmişdi ki, "ümid edirəm mənim iştirakım iki tərəfin danışıqlarına müsbət təsir edəcək və onlar bu məsələnin həllində daha da irəli gedəcəklər". Xristofias da öz növbəsində BMT-nin problemin həllində göstərdiyi səyləri xüsusilə vurğuladı və məsələnin həll olunması üçün hər iki tərəfin sadəcə bir az kompromisə getməyə ehtiyacı olduğunu vurğuladı. Məhmət Əli Tələt də görüşün əhəmiyyətini və müsbət nəticələrin əldə olunmasının vacibliyini vurğulasa da, məsələnin "Annan planı"na istinadən həllinin mümkünlüyünü vurğuladı. Yene de fikir ayrılığı və kompromisə getmək istəyinin qeyri-mövcudluğu bu görüşləri də nəticəsiz etdi.

Məhmət Əli Tələtdən sonra hakimiyyətə milliyətçi Əroğlu gəldi. Lakin o, çıxışlarında Kipr problemi ilə bağlı olan fikirlərinin müsbətə doğru dəyişdiyini deyirdi. Lakin gündəmdə olan danışıqlar realda özünü göstərmirdi. Çünki son iki il ərzində (2008 - 2010) yüzdən çox görüşlər keçirilmişdi, lakin nəzərəcarpacaq bir yenilik sezilmirdi. [37]

2.2.5. Müzakirələrin yeni dövrü

2011-2013-cü illəri Kipr probleminə “qəliz” bir dövr kimi qiymətləndirsək, bəlkə də yanılmarıq. Səbəb kimi hakimiyyətlərdə baş verən dəyişiklikləri qeyd etmək olar. Yeni baş nazirlər gəldikcə siyasi kursların dəyişməsi, problemlərin həll olunması zamanını bir qədər də uzadırdı.

2013-cü ildə hər iki Respublikanın İsrail ilə su sərhəddində qaz yataqları kəşf olunur. Bununla paralel olaraq bu dövrdə Kipr Respublikasında bank böhranı hökm sürürdü. Bu da ölkədə böhrana və kütləvi işsizliyə gətirib çıxarmışdı. Birləşmənin bu zamanda sosial rifah gətirəcəyini düşünənlər az deyildi. Yeganə çıxış yolu kimi qaz yataqlarının birgə işlənərək Avropaya satılması və adada əmin-amanlığın birgə bərpası görünürdü. Bu dövrdə Kiprdə hakimiyyətə Nikos Anastasiades gəldi və “Annan planı”nı dəstəklədiyini bildirdi. Onu digər bir təşəbbüsü Şimali Kiprlə birgə bəyannamənin qəbul edilməsi idi.

Bu yeddi bənddən ibarət birgə bəyannamə problemin həllində hər iki tərəfin birgə maraqlarını ifadə edirdi. Burada, iki dövlətin birləşərək federativ quruluşda idarə olunması niyyəti qeyd olunurdu. Hər iki dövlət bir yerdə Avropa İttifaqının üzvü olmalı və vahid konstitusiya ilə idarə olunmalıdır. Türk kipliləri və yunan kipliləri anlayışı yığışdırılaraq vahid kiplili məhfumu meydana gətirilməli idi. Bu amil də beynəlxalq rəsmi səviyyədə təmsil olunmalı idi. Yəni, ölkə daxilində türk kipliləri və yunan kiplilərinə aid yerli qanunların qəbulu mümkündür və qaçılmazdır, lakin bu dövlətin daxili işi olmalıdır və heç bir digər dövlət birləşmiş Kiprə cəmiyyət

orientasiyasından yanaşmamalıdır. Vahid konsitusiya hər iki federativ cəmiyyətə aid edilir və federativ səviyyədə qəbul edilmiş qanunlar ümumi və əsas konstitusiyaya zidd olmamalıdır.

Birgə bəyannamə həmçinin Yunanəstan və Türkiyə tərəfindən də müsbət qarşılandı. Aİ də öz dəstəyini göstərdi.

Kipr Respublikasının rəsmi nümayəndəsi Andreas Mavroyiannis və Türk kiplilərinin rəsmi nümayəndəsi Kudret Ozersay 2014-cü ilin fevralında ilk dəfə görüşdülər və növbə ilə Türkiyə və Yunanıstana səfərlərini dı planlaşdırdılar.

Yunan kipli siyasi elitaları arasında uçurum yaranmışdı. Bu təşəbbüsü bəyənənlər və bəyənməyənlərin olmasına baxmayaraq, tərəfdarları daha çox idi. Etirazçıların da əsas narazılığı birgə bəyannamədə Şimali Kipr Türk Respublikasını müstəqil bir məhfum kimi tanınması idi.

Hər çeyin yaxın zamanda həll olunacağı ümidləri hələ bu qədər parlaq olmamışdı.

Lakin Türkiyənin Kipr sularına hərbi gəmi göndərməsi birgə bəyannaməyə zərbə oldu. Hətta Nikos Anastasiades növbəti görüşdə iştirakdan imtina etdi. Və danışıqlar Şimali Kipr Türk Respublikasının Akınçının baş nazir seçilməsinə qədər dayandırıldı.

2015-ci ilin may ayında baş tutmuş görüşdə, Şimali Kipr yunan kipliləri üçün viza məcburiyyətini ləğv etdi. Bunun müqabilində Anastasiades şimalda Pentadaktilos dağlıq regionunda yerləşən 28 minalanmış zonanın xəritə sxemini Akınçıya təqdim etdi.

Ümumiyyətlə problemin tərəfləri iki cəmiyyət – türk kipliləri və yunan kipliləri - olsa da, hökumət rəhbərlərinin şəxsi ambisiyalarını qeyd etməmək düzgün olmazdı. Öz dilimizdəki ifadə ilə desək “birinin sözünün digərinin boğazından keçməməsi” məsələnin həllini də çətinləşdirir. Amma fikrimcə böyük dövlətlərin maraqlarınının toqquşması bu problemin həll olunmamasında əsas səbəbdir.

2015-ci ildə İtaliyanın ENİ şirkəti şərq Aralıq dənizi regionunda Misirin İqtisadi Zonasında Zöhr yatağını kəşf etdi. Bu yataq Aralıq dənizində ən böyük yataqlardan sayılır. Bu yatağın kəşfi regionda Kiprin də aparıcı rolunun artmasına gətirib çıxarırdı.

2018-ci fevralın 6-da ilin fevrral ayında Türkiyənin xarici işlər naziri Mövlud Çavuşoğlunun Kipr ilə Misir arasında 2003-cü ildə imzalanmış su sərhəddindəki demarkasiya xəttlərinin müəyyən edilməsi ilə bağlı müqaviləni qəbul etməməsi və Türkiyənin bu ərazidə (Zöhr yatağı) qaz quyularənən kəşfiyyatını aparmaq niyyətini vurğuladı. Gərginlik Türkiyə Hərbi dəniz Qüvvələri donanmasının Kiprin ENİ şirkətindən kirayələdiyi qazma gəmisini blokadaya alması ilə daha da artdı. Çavuşoğlu verdiyi açıqlamasında yalnız Türkiyə tərəfindən tanınan Şimali Kipr Türk Respublikasının da Kiprin İqtisadi Zonasına “danılmaz hüququ” olduğunu vurğuladı.

Bütün bu danışıqları ümumiləşdirsək, qeyt etmək olar ki, məsələnin həlli istiqamətində saysız hesabsız addımlar atılmışdır, lakin tərəflərdən biri hər zaman problem yaradaraq məsələnin həlli yolunu müşkül bir hala gətirmişdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLMƏ: BEYNƏLXALQ SİSTEMDƏ KİPR MƏSƏLƏSİ

Kipr məsələsinin tarixini, tərəflərin mövqelərini araşdırdıq, lakin məsələ hələ də həll olunmamış olaraq qalmaqdadır. Belə ki, mSoyuq müharibənin bitməsilə, bipolyar sistemin çökür və multipolyar sistem formalaşır. Multipolyar sistemdə məsələnin həlli yollarını araşdırarkən, bu məsələni beynəlxalq səviyyədə vacib aktorlardan kənarında həyata keçirmək qeyri mümkündür. Bəlkə də elə aktorların say etibarilə çoxluğudur məsələnin həllini yubadan.

ABŞ məslənin həlli üçün Annan planını, Açeson planını təklif etmişdir. Annan planınacan ABŞ-ın və eləcə də beynəlxalq cəmiyyətin digər aktorlarının bütün həll cəhdləri heç bir nəticə verməyərək iflasa uğradı. ABŞ Annan planını indiyədək mövcud ən gözəl həll yolu olaraq görürdü. ABŞ özü də Annan planının hazırlanmasına cəlb olunmuşdu və o bu planı danışıqların hər məshələsində dəstəkləyirdi. Lakin bu planın da uğursuzluğu ABŞ-ı məyus edir.

Rusiyanın Kipr müzakirələrində tərəf olmadığını qeyd etmək lazımdır. Bilindiyi kimi, BMT vasitəsilə gerçəkləşməkdə olan görüşmələr müddətində masada 5tərəf olur: Kipr rum tərəfi, Kipr türk tərəfi, zəmin dövlətlər olan İngiltərə, Türkiyə və Yunanıstan. Ancaq Rusiyanın BMT TŞ-nın daimi üzvü olduğunu və Moskva ilə Kipr rum qismi arasındakı yaxın əlaqələri göz önünə gətirdikdə, Rusiyanın ada üzərində ciddi təsiri olduğunu görürük. Rusiya ilə Kiprin rum qismi arasındakı münasibətlər ənənəvi olaraq yaxşı və güvənilir bir profildədir. Bunun səbəbi, iki topluluq arasında var olan din birliyidir. Rusiya toplumu, Balkanlardakı Slavyanlar kimi, yunanlar və kiprli rumları da öz qardaşları olaraq görməkdədi. Siyasi əlaqələrə gəlicə, Kipr rum qismi rus silahlarını alan tək Avropa İttifaqı ölkəsidir.

İngiltərənin Kipr ilə münasibətləri daha çox hərbi səciyyə daşıyır. Britaniya həmçinin, Türkiyə və Yunanıstan arasında müharibənin qarşısını almağa çalışır. 1964-cü ildən bugünüdək Kiprdəki vəziyyətdən zərər çəkməyən tək aktor , Birləşmiş

Krallıqdır. Lakin, bu qədər önəmli bir aktor görməzdən dəlindikdə həll yolu apılmaya bilər.

Aİ-nin bu məsələdə iştirakını iki tərəfdən qiymətləndirmək olar. Birincisi odur ki, Annan planının təşkil və təklif olunması, onun çoxluq arasında rəğbətlə qarşılanması müsbət bir hal idi. Lakin son nəticə olaraq yalnız cənubi Kiprin Aİ-yə daxil olması növbəti genişlənmə aktı olsa da, Kipr problemini daha da dərinləşdirən bir amil çevrildi. Avropa İttifaqı Kipr sayəsində Ege və Aralıq dənizində əhəmiyyətli bir dəniz gücünə sahib ola bilər. Dəniz gücü, geosiyasi qavramın bir növ tamamlayıcısıdır, və ölkələrin ticarət yollarına böyük təsir göstərir. Xüsusən, Balkanlar, Qafqaz, Orta Şərq və Afrika xəttində ağırlıq mərkəzi olan Kipr Aİ-na bu əlavələrlə bərabər, enerji xəttinin nəzarətini təmin edir.

Hal-hazırda nə ŞKTR-nın Çində xarici səfirliyi, nə də ÇXR-in ŞKTR-da xarici missiyası mövcud olmadığı üçün iki ölkə arasında birbaşa siyasi münasibətlər yoxdur. Cənubi Kipr Respublikasında ÇXR səfiri zaman zaman ŞKTR-na keçərək Prezident və Baş Nazir ilə təmas saxlasa da, ÇXR, ŞKTR ilə digər vasitələrlə əlaqə qurmaqdan çəkinir.

Kipr Rum qismi ilə Çin arasındakı diplomatik münasibətlərə baxıldığında ŞKTR-dan, hətta türkiyədən daha sıx münasibətlərin olduğu və iqtisadi və siyasi münasibətlərin paralel olaraq inkişaf etdikləri görünməkdədir. ÇKYR-nın dövlət adamları, Çinli liderlərlə bir araya gələrək “Tayvanın Çin ilə birləşməsi zəruriliyini” və “Tibetin Çinin ayrılmaz parçası olduğunu” təkrarlamaqdadırlar. Daha sonra da məsələ Kipr məsələsinə gəlir. Çin hökuməti isə Kiprdəki məsələnin beynəlxalq hüquqa uyğun bir şəkildə həll edilməsini tələb etməklə birgə, “Kipr Respublikasının ərazi bütövlüyünün qorunması” gərəkdiyini qeyd edirlər.

Bütün deyilənləri ümumiləşdirərək belə qərar gəlmək olar ki, məsələnin tədqiqatı zamanı böyük dövlətlərin mövqelərinin öyrənilməsi müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

3.1. Amerika Birləşmiş Ştatları və Kipr məsələsi

Soyuq Müharibə dövründə ABŞ-ın Kipr siyasətinin 4 əsas məqsədi var idi: Birinci məqsəd, Kipr Respublikasının siyasi sabitliyi təmin edilsin və saxlansın. Bu minvalla Kipr, yeni yaradılmış digər dövlətlərlə birgə kommunizmə qarşı mübarizə aparacaqdı. İkinci məqsədi ondan ibarət idi ki, ada iqtisadi cəhətdən inkişaf etdirilməli və demokratik siyası xətt yürütməli idi ki, bu da qərbyönlü məqsədlərə xidmət edirdi. Üçüncüsü, ABŞ Kiprdə mövcud kommunikasiya müəssisələrindən istifadəyə davam etmək fikrində idi. Və sonuncu məqsəd ondan ibarət idi ki, Britaniya bazaları qərb üçün dostcanlı olan istənilən qərb milləti tərəfindən istifadə oluna bilərdi. (39)

1950-ci illərdə və 60-cı illərin əvvəllərində ABŞ Kiprə münasibətdə bir qədər passiv mövqedə dayanırdı, və bu da Britaniya üçün bir növ problem yaradırdı. Burada əsas məsələ problemin həll olunması idi. Beləliklə, bu dövr ABŞ Kipr dövlətinin elan edilməsini xoş qarşılayırdı. Lakin 1964-cü ildə ilk cəmiyyətlərarası toqquşmalar başlayanda, ABŞ Kipr məsələsinə müdaxilə edir. Britaniya özü də problemi həll etməyə çalışırdı. Bu məqamda ABŞ məsələnin beynəlxalq səciyyə almasına qarşı idi, elə buna görədir ki, Beynəlxalq Millətlər Təşkilatının da bura müdaxilə etməsini istəmirdi. Sovet İttifaqı BMT Təhlükəsizlik Şurasının üzvünə çevrildikdən sonra Sovet ittifaqı da problemə müdaxilə imkanı qazanır. Lakin məsələnin bu cür həlli mümkün olmur və nəticə olaraq, məsələ 1965-cü ildə BMT-də məsələ olaraq qaldırılır. [40]

Soyuq Müharibə dövründə ABŞ-ın başlıca narahat olduğu məsələlərdən bir digəri isə Türkiyə və Yunanıstan arasında baş verə biləcək müharibə məsələsi idi ki, ABŞ heç bir vəchlə bu müharibənin başlanmasını istəmirdi. Çünki əgər belə bir müharibə baş versə idi, bu NATO-nun Sovet İttifaqına qarşı zəifliyini şərtləndirəcəkdi və Kiprə müdaxilə də buna səbəb olacaqdı. Buna görədir ki, ABŞ bu iki dövlət arasında müharibənin başlanmasının qarşısını almaq üçün hər bir yola əl atırdı. Bunun ən bariz nümunəsi də, Consonun məktubudur.

Əvvəllər, ABŞ Açeson planında təklif olunduğu kimi, adanın Yunanıstan və Türkiyə arasında bölünməsinə dəstəkləyirdi. Lakin sonradan ABŞ öz siyasətini dəyişir, və bi-zonal, bi-kommunal federasiyanı müdafiə etməyə başlayır. ABŞ-ın çəkəndirmə strategiyasının vacib bir qismi kimi, Kipr ABŞ üçün strateji mühüm idi. Bildiyimiz kimi, Kipr Süveyş kanalına yaxındır və Yaxın Şərqi nəzarət etmə şansı verir. 1974-cü il Kiprdə baş vermiş hərbi xunta və Türkiyənin müdaxiləsi Kipr məsələsində və ABŞ-Türkiyə münasibətlərində ABŞ-ın siyasətində növbəti dönüş nöqtəsi rolunu oynadı. Consonun məktubundan sonra, öz məqsədinə çatmasa da, Türkiyəyə tətbiq edilən silah embarqosu da Türkiyəyə qarşı növbəti sərt addım oldu. [41]

1980-ci illərdə Kipr ABŞ üçün vacib məsələlərdən biri idi. Reyqanın hakimiyyətə gəlməsindən sonra isə artıq Kipr məsələsi ABŞ üçün öz əhəmiyyətini müəyyən qədər itirir. 1974-cü il Türkiyənin müdaxiləsindən sonra ABŞ tədricən yunanların tərəfinə doğru keçməyə başlayır, çünki Denkaş və Türkiyə tərəfi problemin həlli üçün maneə olaraq görülürdü. Baxmayaraq ki, bu Makarios idi, o Makarios ki, 1960-70-ci illərdə məsələnin həlli üçün çətinlikləri aradan qaldıranlardan biri sayılırdı. Lakin hal-hazırda bu belə kifayət etmirdi. Bundan sonra, demək olar ki, bütün sahələrdə bu məsələ önə çıxırdı. Misal üçün, 1983-cü ildə Şimali Kipr Türk Cümhuriyyəti qurulduğu zaman ABŞ bütün müsəlman dövlətlərini Şimali Kipr Türk Cümhuriyyətini tanımaqları üçün xəbərdarlıq etmişdi. Digər bir misal, 1986-cı ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının təkliflərini yunanların qəbul etməməsi, türklərin isə qəbul etməsinə baxmayaraq, yenə də türklərin təzyiqlərə məruz qalması zamanı özünü göstərdi.

ABŞ 1964-cü il BMT Təhlükəsizlik Şurasının 186 sayılı qətnaməsi qəbul edildikdən sonra, hər zaman Yunanıstan Kiprini rəsmi tərəf kimi tanımışdır. Düzdür, bəzən ABŞ Yunan tərəfinin türk kiplərini təmsil etmədiklərini bəyan etmişlər. Soyuq Müharibənin bitməsi ilə ABŞ-ın hədə anlayışı da dəyişir. Artıq Soyuq müharibə

bitdiyinə görə ABŞ yeganə supergüc olur və artıq çəkəndirmə siyasəti uyğun gəlmir. Böhranın əsas mərkəzi kimi Yaxın Şərqi əhəmiyyəti isə daha da artır. Kipr də, strateji yerləşməsinə görə ABŞ üçün əhəmiyyətli olaraq qalır.

1990-cı illərin əvvəllərində, Soyuq müharibənin bitməsi ilə Kipr məsələsi yeni mərhələyə qədəm qoydu. Yeni bir aktor Avropa İttifaqı meydana çıxdı. Avropa İttifaqının üzvlüyü ilə bağlı iki fərqli yanaşma tərəfdarları mövcud idi: bir qisim düşünürdü ki, Kiprin Aİ-yə daxil olması Kipr probleminin həllini sürətləndirəcək və yeni imkanlar açacaq, digər bir qisim isə düşünür ki, Kiprin Aİ-yə üzv olması məsələnin müəyyən cəhətlərini destabilizə edəcək və əks təsir yaradacaq. Bir müddət tərəddüddən sonra ABŞ Aİ-ni sürətləndirici effekt kimi qəbul edir, və tərəflərin razılığa gəlməsi üçün Aİ-dən istifadə etməyə çalışır. [42]

1990-cı illərdə ABŞ düşünürdü ki, cəmiyyətlərarası danışıqlar hər hansı bir ilkin şərt olmadan davam etdirilməlidir. Həmçinin ABŞ düşünürdü ki, məsələnin yeganə həll yolu iki zonalı və iki ictimaiyyətli federasiyanın qurulmasındadır. ABŞ məsələnin tam həllinə nail olmamış Yunan kiplərinin Aİ-yə üzvlüyünə daxil olma prosesini pozduğuna və türk dövlətinin tanınmasında iddialı olduqlarına görə türk tərəfinə daha çox təzyiqlər göstərirdi. Beləliklə, ABŞ, Yunan tərəfindən daha çox türk tərəfini sıxışdırırdı. ABŞ məsələnin kəskinləşməsini istəmirdi, ona görə ki, məsələnin kəskinləşməsi zamanı ABŞ müdaxiləsi zərurəti yaranır və bu müdaxilə də daha təhlükəli şərtlərə yol açacaq. Onların əsas cəhdi türk tərəfinə məsələnin çevik həlli üçün təzyiq etməkdə cəmlənmişdi. Kardak (İmia) və S-300 hadisələri göstərdi ki, ABŞ və Türkiyə arasındakı münasibətlər, və eləcə də, Türkiyə və Yunanıstan arasındakı münasibətlər gərgin olaraq qalır. Xüsusən də, S-300 hadisələri sübut etdi ki, Rusiya hələ də ABŞ üçün Aralıq dənizi zonasında təhlükəsizliyə hədə olaraq qalmaqdadır.

Annan planınacan ABŞ-ın və eləcə də beynəlxalq cəmiyyətin digər aktorlarının bütün həll cəhdləri heç bir nəticə verməyərək iflasa uğradı. ABŞ Annan planını

indiyədək mövcud ən gözəl həll yolu olaraq görürdü. ABŞ özü də Annan planının hazırlanmasına cəlb olunmuşdu və o bu planı danışıqların hər mərhələsində dəstəkləyirdi. Planın bütün şərtləri qəbul edilən idi. ABŞ cənubi Kiprdə keçirilən referendumun nəticələrindən məyus olur və BMT baş Katibi Annan ilə razılaşmalı olur. Artıq anlaşılır ki, məsələnin həllində türk tərəfi deyil də, yunan tərəfi maneə törədir və Şimali Kipr üzərinə tətbiq edilən bütün embarqo və məhdudiyətlərə layiq deyil. ABŞ türk kiplərinə qarşı məhdudiyətləri aradan qaldırmaq üçün bəzi təsəbbüslərə başladı. Lakin bir qədər zəif oldu bu təsəbbüslər , və xırda jestlərdən savayı bir mahiyyəti yox idi. [43]

Kiprdə ABŞ siyasəti radikal dəyişikliklərə məruz qalmamışdır. Yunan kipləri bunu istəməsə də, ABŞ danışıqların yenidən başlanmasının tərəfdarıdır. Bunu isə yalnız ŞKTC-nin üzərinə qoyulan embarqo və məhdudiyətləri aradan qaldırmaq, müsəlman dövlətlərinin onu tanımasına icazə vermək, Aİ üzvü olan yunanları kənar beynəlxalq aktorlar olmadan Aİ daxilində yeni danışıqlara başlamaqla həll yolunu tapmağa təhrik etməklə nail olmaq mümkündür.

3.2. Rusiya və Kipr məsələsi

Kiprli Rumların əksəriyyəti Respublikalarının uzun müddətli, davamlı və çoxtərəfli müdafiəsinə diplomatik, siyasi, iqtisadi və "psixoloji" dəstəyinə görə Moskvaya minnətdarlıq edirlər. Rusiya Federasiyası, həm maraqları, həm də bir çox prinsip və dəyərləri paylaşdıqlarına görə və bu növ digər hesablara görə Kiprə arxalana biləcəyini də bilir.

1960-cı ildə Kipr Respublikasının yaranmasından əvvəl də, Moskva, Yunanıstanın 1950-ci illərin əvvəllərində Birləşmiş Millətlər Təşkilatında London və Vaşinqtonun təşkil etdiyi müxalifətə qarşı ,öz müqəddəratını təyin etməsinə nail olmaq üçün söylərini dəstəkləməklə, Kipr Rumunun əksəriyyətinin hüquqlarını müdafiə edə bildi. Sonradan, Sovetlərin və yaxud Rusiyanın Kipr hüquqlarının və

ehtiyaclarının dəstəkləməsinin ən diqqət çəkən nümunələri sırasında Moskvanın Kipr Respublikasının 1964-cü il mart ayında Təhlükəsizlik Şurasının 186 sayılı Qərarını müdafiə etməsi idi ki, bu da, Lefkoşa administrasiyasının qanuniliyini yaratdı; Nikita Xruşevin 1964-cü ilin yazında Ankaranın təhdidi ilə işğala qarşı Türkiyəyə xəbərdarlıqları; Türkiyənin şiddətinə maneə törətmək üçün Kipr hərbi donanmalarının gücləndirilməsinə yardım etmək istəklərini; ada dövləti ikitərəfli bölüşdürmək üçün bütün təkliflərin ləğvi; beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq Kipr problemini həll etmək üçün beynəlxalq konfransa davamlı çağırışlar; 1983-cü ildə Türkiyənin işğalı altında olan Kipr separatçı rejiminin müstəqillik bəyannaməsinin birtərəfli olaraq Sovetlər tərəfindən qınanması; 1980-ci ildən bu günə qədər Moskva ilə Lefkoşa arasındakı əməkdaşlığın müxtəlif formaları üzərində 50-dən artıq müqavilələrin, protokolların və Anlaşma Memorandumunun imzalanması; Moskva Kiprin S-300 raket sistemini satmağa və raketlərin çatdırılmasını qorumaq üçün dəniz birliklərini göndərməyə hazır olduğunu; Aprel 2004-cü ildə Təhlükəsizlik Şurasında Rusiya veto hüququndan istifadəsi -Moskvanın 10 il ərzində ilk BMT-nin katibliyinə qarşı vetosu idi; Rusiya Federasiyası ilə Kipr Respublikası arasında xüsusi əlaqələrə dair xarici işlər naziri Sergey Lavrovun müsbət bəyanatları; Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinin sözcüsünün tələb olunan zaman Respublika üçün dostluq və dəstək bildirməsinə davamlı hazır olduğunu bildirməsi; Dmitri Medvedevin 2010-cu ildə rəsmi Lefkoşa ziyarəti əsnasında Kiprlilərə Moskvanın qurduğu Kipr siyasətinin dayanıqlı olacağına dair etimadın bəyan edilməsini; 2011-ci ilin sonlarında rəsmi Rusiyanın bəyanatları, Türkiyənin "silahlı qayıq diplomatiyası" nın başqa bir mərhələsinə qədəm qoyduğu məqamda, Lefkoşa'nın öz ərazisində Azad İqtisadi Zonada (EEZ) karbohidrogen ehtiyatlarının axtarışı hüququnu dəstəklədi. [60]

Prezident Vladimir Putinin Kipr ilə əlaqədar əlavə qərarlarında, 2011-ci ildə 2,5 milyard Avroluq həddindən artıq ehtiyacı olan kreditin verilməsi; Rusiya

Federasiyasına xeyli xərclə 2013-cü ildə kredit şərtlərinin yaxşılaşdırılması; Cənab Putin, prezident Nikos Anastasiadziyə Moskvanın, 2014-cü ilin oktyabrında Kipr EEZ-də Türkiyənin qanunsuz provokasiyalarını qınaması və Respublikaya dəstəklərini yeniləməsi ilə bağlı açıq bildirişləri; 24-27 Fevral 2015 tarixlərində Moskva və Sankt-Peterburqa rəsmi səfəri zamanı Putin və Anastasiades arasında imzalanan 11 əhəmiyyətli razılaşma çərçivəsində Rusiyanın Kiprə çox yönlü dəstəyini missal göstərmək olar.

Əlbəttə ki, Sovet İttifaqının Kipr ilə xüsusi münasibətlərinin Soyuq Müharibə dövründəki qarşılıqlı və Vaşinqton və Londonun Moskvaya qarşı böyük diplomatik səhvləri, çoxsaylı siyasi cinayətləri əsasında qurulmasını qeyd etməyə ehtiyac yoxdur. Buna görə, yaranan Kipr minnətdarlığı yunan kiplərinin Böyük Britaniyaya və ABŞ-a qarşı düşüncələri ilə tərtib edilməlidir. Lakin, Soyuq müharibənin sona çatmasından sonra da Vaşinqton və London Kipr Respublikasına demək olar ki, yalnız "strateji əhəmiyyətli bir daşınmaz əmlak" kimi davranırlar. Buna görə də, əksinə olaraq, Rusiya Federasiyasının Kipr ilə bağlı qərar və fəaliyyətləri yalnız müxtəlif maraqlarına xidmət edən "pragmatik" siyasət deyil, həm də beynəlxalq hüquq və beynəlxalq etika baxımından "idealist" keyfiyyətləri nümayiş etdirir. [61]

2017-ci il Kipr müzakirələri üçün ümidlə başladı. Cenevrədəki görüşmələr təkrar canlanmış görünür. Müzakirələr davam edərkən, Kipr mətbuatında Rusiyanın bu sülh müddətini baltalamaq istədiyinə dair xəbərlər çıxmaya başladı. Ancaq Rusiya Xarici İşlər Nazirliyindən Moskvanın belə bir tutumu olamayacağına dair bir cavab gəldi. İlk olaraq, Rusiyanın Kipr müzakirələrində tərəf olmadığını qeyd etmək lazımdır. Bilindiyi kimi, BMT vasitəsilə gerçəkləşməkdə olan görüşmələr müddətində masada 5 tərəf olur: Kipr rum tərəfi, Kipr türk tərəfi, zəmin dövlətlər olan İngiltərə, Türkiyə və Yunanıstan. Ancaq Rusiyanın BMT TŞ-nin daimi üzvü olduğunu və

Moskva ilə Kipr rum qismi arasındakı yaxın əlaqələri göz önünə gətirdikdə, Rusiyanın ada üzərində ciddi təsiri olduğunu görürük.

Rusiya ilə Kiprin rum qismi arasındakı münasibətlər ənənəvi olaraq yaxşı və güvənilir bir profildədir. Bunun səbəbi, iki topluluq arasında var olan din birliyidir. Rusiya toplumu, Balkanlardakı Slavyanlar kimi, yunanlar və kiprli rumları da öz qardaşları olaraq görməkdədi. Bundan dolayı, Rus mətbuatında Kipr ilə bağlı müzakirələrdə rusların Rus qismini açıq şəkildə dəstəklədikləri, türk tərəfini də işğalçı adlandırdıqları görülə bilər. Siyasi əlaqələrə gəlincə, Kipr rum qismi rus silahlarını alan tək Avropa İttifaqı ölkəsidir. Əslində CKYR-nın Avropa İttifaqı üzvlüyü Rusiya sərf etmişdir. Çünki rumlar Avropa İttifaqının Rusiyaya qarşı mövqeyinə ən çox qarşı çıxan ölkələrdən biridir. [60]

Kipr geostrateji mövqeyi səbəbindən Moskva üçün əhəmiyyətlidir. Suriyadakı böhran nəticəsində Rusiyanın regionda mövcudluğunun və təsirinin artmaqda olduğunu nəzərə alaraq, Kipr Rusiya üçün imtina edilə bilinməyəcək qədər əvəzsiz ortaqdır. Hətta, Rusiya Suriyaya qarşı əməliyyata başladıqda, rum qisminin Rusiyaya əsgər qüvvəsi göndərməsi məsələsi üzərində xeyli müzakirələr aparılmışdır. Darya Andreyevanın “Rus ordusu Kiprdə” adlı yazısında bildirildiyi kimi, Kipr Ortodoks mərkəz Rəhbəri Makarius Fatiu və bir qrup aktivist xalq arasında rus ordusunun adada yerləşdirilməsini dəstəkləyən imza kampaniyası başlatmış və rəhbər Anastasiadisə tələblər etmişlər. Lakin nəticədə, Rusiya tərəfindən rum qisminin Pados aeroportunu və Limasol limanını əsgəri qüvvə kimi olmasa da, insani məqsədlə istifadəsinə icazə verilmişdir. Bu hadisə Rusiyanın Kipr rum xalqı üzərindəki yumşaq gücünün nə qədər təsirli olduğunu bir göstəricisidir. Bütün bunlardan anlaşıldığı kimi, Rusiyanın müzakirə stolunda olmamasına rəğmən həll müddətində söz sahibi olduğu bəllidir. Rusiya üçün Kipr məsələsi hər şeydən əvvəl kiprin daxili məsələsidir. Bu səbəbdən, Kiprdə yaşayan iki cəmiyyətin öz aralarında anlaşmaları, razılığa gəlmələri vacibdir. Dolayısı ilə, xaricdən gələn təzyiqləri mümkün qədər minimuma

endirmək lazımdı. Rusiya Xarici İşlər Naziri Lavrovun sözlərinə görə: “Rus tərəfi, Kiprdəki hər iki cəmiyyətin də mənfəətinə uyğun olan, qalıcı, tətbiq edilə bilən və adil bir həllin inkişaf etdirilməsi üçün iki cəmiyyət arasındakı müzakirə müddətinə dəstəyini qeyd edir. Rusiya, kiprlilərin öz aralarında razılığa gəldikləri hər bir həlli dəstəkləyəcəkdir. Eyni zamanda, Moskva, Kiprdəki zəmanət sistemini anarxizm olaraq görür və modern suveren bir dövlətin xarici sığortaçılara ehtiyacı olmadığını düşünür. Moskvanın mövqeyinə görə, keçid dövründə yaradıla biləcək ən təsirli təhlükəsizlik tədbiri BMT TŞ tərəfindən ola bilər.” Lavrov başqa bir açıqlamasında da, “Hər hansı bir xarici aktor leyhinə alınacaq bir qərar Kiprlilərə aid edilməməlidir. Bu mərhələdə, biz Kipr Respublikasının mövqeyinin fərqi deyik və bu mövqenin tam olaraq diqqətə alınması gərəkdiyinə inanırıq” demişdi. [44]

Buradan belə çıxır ki, Rusiya Kipr məsələsinin həll olması və adanın birləşməsinə dəstəkləməkdədir. Ancaq Rusiyanın öz mənfəəti baxımından dəyərləndirdiyimizdə Kiprin birləşməsi, daha sonrakı müddətdə adanın NATO üzvü olması ehtimalını doğurur. Bu isə təbiəti etibarilə Moskvanın mənfəətlərinə ziddir. O zaman Rusiya sadıq Aralıq dənizindəki ən etibarlı ortağını itirmiş olmayacaq, eyni zamanda, NATO-nun regiondakı varlığı güclənmiş olacaq. Buna görə də, Rus diplomatlar hər nə qədər hər iki cəmiyyətin də qərarına hörmət edirik desələr də, həqiqətdə yunanların, daha doğrusu, rumların sağ qisminin mövqeyini dəstəkləməkdədirlər. Lavrovun “Biz Kipr Respublikasının mövqeyinin fərqi deyik və bu mövqenin tam olaraq diqqətə alınması gərəkdiyinə inanırıq” ifadəsi də bunu göstərməkdədir.

Sara Stefaninin qələmə aldığı məqalədə: “Moskvanın həll müzakirələrini əngəlləmək məqsədilə mətbuatı, sosial medianı, marjinal milliyyətçi siyasi partiyaları və Rum ortadoks Kilsəsini istifadə etdiyi iddia edilir” Yazarın fikrincə, Avropa İttifaqı-Türkiyə arasındakı gərginliyi yatışdıracaq, Avropa İttifaqı –NATO arasında əməkdaşlıq başlayacaq. Bilindiyi kimi, Kipr Aİ üzvü, Türkiyə NATO üzvüdür.

Stefanini, iddiasına sübut olaraq rum qismindəki Rusiya səfirliyinin fəaliyyətlərini göstərir. Rus səfiri Osadçı məqsədləri birləşməyə qarşı durmaq və rəhbər Anastasiadisın müzakirələrdəki roluna hücum etmək olan beş kiçik partiyanın dekabr ayının sonunda hazırladığı seminara qatılan tək xarici təmsilçidir. Rus səfiri, bu hərəkətinə görə Rum qismi Xarici İşlər nazirliyinə çağırılmış və açıqlama vermək məcburiyyətində qalmışdır. Nəticə etibarilə yazar, Rusiyanın müzakirələri durdurmaq üçün yumşaq gücünü istifadə edəcəyini iddia edir.

Bu iddialara qarşı Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinin sözcüsü Nariya Zaxarova [60] “BİZ nə bahasına olursa olsun, Kipr məsələsinin tez həlli üçün hazır reseptlərin Kiprli tərəflərə yeridilməməsini müdafiə edən Rusiya olaraq, ABŞ və İngiltərəni dəstəkləyən siyasi çevrələrin duyduğu narahatçılıqları açıq görürük”deyərək cavablamışdır. Bu iddiaların əsassız olduğunu bildirən Zaxarova “Rusiya əleyhdarları, Kiprdəki siyasi uzlaşma üçün həll olması gərəkən əsl problemləri gizlətmək məqsədilə bunları “kölgəlik” olaraq istifadə etməkdədirlər.” Misal üçün, Rusiya Kiprdə yalnız mədəni insani və iqtisadi varlığını qorumaqdadır. Buna qarşılıq 1960-cı il Sürix-London Müqavilələrinə uyğun olaraq İngiltərə adadakı hərbi qüvvələri hələ də qorumaqdadır. Bununla birlikdə, Rusiyanın Kipr Respublikası ilə müxtəlif sahələrdə münasibətlərini müvəffəqiyyətli bir şəkildə inkişaf etdirəcəyindən və bu əlaqələrin adanın yenidən birləşməsi halında güclənməyə davam edəcəyindən əminik. Kiprli liderlərin, ikili əməkdaşlığının sürətli inkişafını müdafiə etdiklərini bilirik. Bir çox media orqanının Rusiya əleyhdarı görüşlərinin bu müddətdə fayda vermədiyinə və Kiprlilərin öz mənfəətlərinə uyğun davranmadığına inanırıq. Ümid edirik ki, Kipr buna cavab verəcəkdir.”

Beləliklə, Rusiyanın Kipr mövqeyini qısa şəkildə desək, Moskva adadakı rumlar və türklər öz aralarında razılığa gəlmələrini gözləyir. Üçüncü tərəfin məsləhətlərini, təkliflərini “dayadılmış reseptlər” olaraq, BMT-nin vasitəçilik söylərini isə “tələsik” olaraq dəyərləndirmişdir. Halbuki, Kipr məsələsinə həll axtarma söyləri

qırx əlli ildən artıqdır ki, davam etməkdədir. Burada Rusiyanı “sülhə və həllə qarşı” olaraq göstərməmişiz yanlış olar. Çünki beynəlxalq siyasət sülh, sabillik kimi hədəflər qoyan xoş niyyət üzərində deyil, mənfəətlər üzərinə qurulmaqdadır. Kiprdə Rusiya üçün ən ideal həll, adadan türk və ingilis əskərlərinin çıxarılması və eyni zamanda, adanın NATO üzvü olmamasıdır. [45] Ancaq Qərblə getdikcə inteqrasiya edən Kiprdə adanın müvəffəqiyyətli şəkildə birləşməsindən sonra gec və y tez NATO məsələsi mütləq gündəmə gələcək. Rum hissəsinin prezidenti Nikos Anastasiadis seçim müddətində Kiprin NATO üzvlüyünü əsas hədəf olaraq qeyd etmişdi. Ayrıca, Kiprin münaqişə sahələrinə yaxınlığını nəzərə alaraq burada təhlükəsizlik məsələsi öncəlik halına gələcək. Rusiyanın Kipr müzakirələrinə təmkinli yanaşması da başa düşüləndir. Bu səbəbdən Rusiya kipr rum hissəsindəki milliyyətçilərin sağ qanadını dəstəkləyə bilər , ki bu vəziyyətdə olan hər hansısa bir dövlətin də eyni həmləni etməsi gözlənilir. 1970-ci illərdə Kiprdə Sovet İttifaqı Kəşfiyyat idarəsinin agentı olan Viktor boçkarev öz qələmə aldığı xatirələrində adadakı sovet kəşfiyyatının, prezident Makarios və əhatəsinin SSRİ-ə müsbət yanaşmasını və dost əlaqələrinin qurulmasını təmin etdiyini yazır. Eynən bugün də Rusiyanın Kiprdəki bütün imkanlarını öz mənfəəti üçün istifadə etməsi normaldır. Beynəlxalq arenada isə Rusiya , 2004-cü ildə Kofi Annan planınının BMT TŞ səsverməsində , şuranın digər 14 üzvünün müsbət rəy verməsi qarşılığında veto haqqını istifadə etdiyi kimi, Kipr məsələsi BMT TŞ-da gündəmə gəldikdə onu blok edə bilər. [46]

3.3. İngiltərə və Kipr məsələsi

Kipr 1959-196-cı illərdə beynəlxalq müqavilələrlə müstəqillik qazanaraq BMT-ə üzv olmuş və bir himayəçilik prinsipi ilə qurulmuşdur. Lakin müstəqillik tam anlamı ilə xalqa , Kipr Respublikası Nümayəndələr Məclisinə və prezidentə verilmədi. Yəni hakimiyyət qyed şərtsiz millətindir şüarı bra aid olmadı. Zəmanət müqaviləsinə əsasən adanın cənubunda yerləşdirilən ingilis hərbi qüvvələri Ağrotur və Dikelya

İngiltərənin Kipr ilə münasibətləri daha çox hərbi səciyyə daşıyır. Dekolonizasiya yəni mstəmləkələrin ləğvindən sonra Kipr yeganə ərazidir ki, burada İngiltərənin öz səlahiyyətində olan hərbi bazaları mövcuddur. Bu bazalar yerli və regional məsələlərdə Britaniyanın gücünü və əlçatanlığını nümayiş etdirdi və bu birinci Körfəz müharibəsi, İraqın işğalında özünü göstərdi. 1965-ci ildə Britaniyanın Kipr siyasəti yenidən nəzərdən keçirildi. Britaniya həmçinin, Türkiyə və Yunanıstan arasında müharibənin qarşısını almağa çalışır. Belə ki. əgər belə bir müharibə baş verərdə, bu sovet təhlükəsinin adaya da çatacağına yol açar. Enosis öz maraqlarına görə qəbul edilib lakin onun fəaliyyəti Kiprin daxili problemlərini işıqlandırmırdı. (25, səh 179-182) 1980-ci illərdə Britaniyanın Kipr siyasətinin əsasında dayanırdı: Britaniya Kiprdə mürəkkəb institusional tənzimləmələrə qarşı idi və 1960-cı il müqavilələsinin bəzi gərəksiz öhdəliklərinin ləğv olunmasını istəyirdi. [26, səh.65] Britaniya Kiprdə ərazi dəyişiklikləri ilə az maraqlıdır. [47]

Adanın həllinin mümkünsüzlüyü tarixi 1963-cü il 30 noyabr tarixinə dayanır. Həmin dövr KİPR Respublikası prezidenti Makariosun təklif etdiyi 13 konstitusiya dəyişikliyi türklərin hüquqlarını məhdudlaşdırırdı. Nu vəziyyətdə, Makariosun cəsarətləndirilməsində Kipr komissarı Sia Artur Klarkın rol oynadığı bilinir.

1914-cü il 5noyabrında Osmanlı imeperiasından adanı ilhaq etməklə başlayan bu yeni vəziyyətdə “parçala və hökmranlıq et” siyasətini ön planda tutmuşdu. Hətta 1963-cü il dekabr və sonrasında 4 mart 1964-cü ildə BMT TŞ-nin 186 sayılı qərarı ilə hüquqi cəhətdən rəsmən tanınmış Kipr Hökumətinin (Kipr konstitusiyasına görə iki camaatdan yaranan ortaq Kipr cəmiyyəti sadəcə Xristianlardan mütəşəkkil)statusunun belə qanuni olmadığı irəli sürülə bilər. BMT TŞ-nin bu qərarının qəbul olunmasında Britaniyanın BMT-dəki nümayəndəsinin böyük rolu olmuşdur. Böyük Britaniya Kiprdə icmalar arasındakı münaqişəni həll etməyi deyil, öz beynəlxalq mənfəətləri baxımından sərf edənini etmiş və adanın bölünməsinə yardım etmişdir. əslində bu qərar BMT sülh qüvvələrinin adaya yerləşdirilməsi səbəbi

ilə alınmış olsa da o günki “Kıpr hökuməti”nə qanunilik təmin edilmiş (48)və sonradan 1968-ci ildə başlayan icmalar arası müzakirələr bu anomaliya səbəbindən yeni bir ortaqlıq dövlətinə daşına bilməmişdir.

BMT TŞ-nin 1964-cü il qərarına dayanaraq, adada səlahiyyətli BMT sülh qüvvələrinin müddəti ildə 2dəfə uzadılmaqla və qərarın müvəqqətiliyi havada qılmaqdadır. Müvəqqəti olaraq vəzifələndirilən BMT Sülh qüvvələri əsgərlərinin statusları 51 ildə 102 dəfə uzadılmışdır.

Bunlarla birlikdə 1may 204-cü ildə Avropa ittifaqı üzvü olmuş Kıpr Respublikası bu anlamda hüquqi zəmini müzakirə etməli və qanuniliyi açıqca sorğulanabiləcək bir statusdadır. Bu üzvlüyə, bir Avropa İttifaqı üzvü və zamin dövlət olaraq İngiltərə eynən 40il öncəki kimi heç bir etiraz etməmiş, əksinə, adanın son bölünməsinə qatqı edəcəyi üçün dəstəkləmişdir.

Kıpr Respublikasının qurulmasından sonra baş verən Kuba böhranı da adanın bölünməsi ilə bağlı nümunələrlə doludur. Kuba o dövrdə ABŞ üçün nə əhəmiyyət kəsb edirdisə, Birləşmiş Krallıq üçün Kıpr də eyni əhəmiyyəti kəsb edir. Sosialist Kuba ilə Kıpr arasında, Makarios və Avropanın ən güclü kommunist partiyası olan AKEL üzərindən ciddi bir müqayisə edilir və Qərb üzərində stereotip düşüncələr yaradılması istnilirdi.

Kuba sosializminə gəlincə, qapılar Qərbə bağlandı və bu ölkə Şərq-Qərb gərginliyində bir məhək daşı oldu. Makariosun qarışmama xarici siyasətivə SSRİ-Şərq Blokuna yaxınlığı da Qərbdə tədirginlik yaratmış, ada üçün Aralıq Dəniz Kubası şərhləri verilmişdi. [49]

Əslində burada İngiltərənin məqsədi ,”iki qapılılıq” vəziyyətini yaratmaqdı. Bu qərarın Kıprın bölünməsində və Kıpr Respublikasının qurumlarının Kıpr rum elitalarına verilməsindəki yeri müzakirəsiz olaraq çox önəmlidir. Kıpr “iki qapılı” olarsa və birində Kubadakı hal vaeq olsa hər ikisinə açılan qapı çox özəl bir mövqedə olacaq.Birləşmiş Krallığın Lefkoşadakı Ali Komissarlığının 1974-cü ildən bu yana ,

42 ildir ki həm şimali Kiprə , həm də Cənubi Kiprə açılan iki qapısı var. Bu ayrıcalıq isə sadəcə Birləşmiş Krallığa təmin edilmişdir. Kiprdəki bu ikili qapı statusu, həm orta və uzun vədədə iki tərəfi Birləşmiş Krallığa möhtac qoymuş , həm də Birləşmiş Krallığın mövcud möqeyini müzakirəsiz etmişdir.

Digər tərəfdən, demokratiyası ilə dünyaya nümunə olan Birləşmiş krallıq , Kiprin müstəmləkə idarəsi sırasında xüsusən 1931-ci ildən sonra adanın siyasi fiqurlarını da ciddi təzyiq altına almış və iki icmanı da susdurmuşdur. 1955-ci il aprel ayında EOKA-nın başlatdığı silahlı mübarizədə iki ixma bu səfər də iki arada bir dərədə buraxıldı. Şiddətin hakim olduğu bir quruluşun ardından qısa bir müddət sonra 16 avqust 1960-cı ildə Kiprə müstəqillik verildi. Bu quruluşun konstitusiya statusu ciddi bir razılıqğı gərəkdir sə də, iki icmanın siyasi fiqurları da çoxan şiddətlə susdurulub şiddət altına alınmışdır. [50]

Müzakirələr müsbət fonda irəliləyir. Lakin Türkiyənin uzun illərdir “defensiv – müdafiəçi” Kipr siyasəti üzündən məsələnin bu tərəfləri müzakirə edilmir. Kiprdə yeni bir razılaşma və saziş , Birləşmiş Krallığın zəminliyini və müstəqil əsgər qüvvələrini də müzakirə edən bir müstəviyə oturmadiği təqdirdə status kvo qala bilər. Bunu iki icmanın ziyalıları önə çıxartmalı və Birləşmiş Krallığın bu bölünmüşlükdən mənfəəti olduöü açıqlanmalıdır.

Birləşmiş Krallığın müzakirələrdə konstruktiv mövqe almasının yolu, zəmanətlər məsələsində 1955-1960arasında etdiyi kimi Türkiyə və Yunanıstan xarici işləri ilə də bu mövzunu beynəlxalq konfrans yolu ilə ələ almasıdır.

1968-ci ildən bəri müzakirə edilən Kipr, üç NATO üzvünün ortaq pozitiv mövqeyi ilə sıçrayış edə biləcəl bir layihədir. Və burada qabaqcıllığı da Böyük Britaniya etməlidir. Ancaq İngiltərənin adada həll istəmədiyinə dair bir məqaləyə görə, Avropa ittifaqı üzvü, bölünmüş bir Kipr ilə mövcud statuskvonun davamının ən az risk ehtiva edən bir vəziyyət və gələcəkdə ola biləcək müzakirələrin qarşısını kəsən bir vəziyyət olduğu düşünülür.

1964-cü ildən bugüncü Kiprdəki vəziyyətdən zərər çəkməyən tək aktor , Birləşmiş Krallıqdır. Lakin, bu qədər önəmli bir aktor görməzdən dələndikdə həll yolu apılmaya bilər. [51]

Cənubi Kiprdə Afinaya, Şimali Kiprdə Ankaraya istiqamətli tənqislər olsa da Birləşmiş Krallıq nə cənubda, nə də Şimalda tənqid obyektinə çevrilmir. Bunun üzərində ciddi düşünmək və iki ölkə xarici işlər nazirlərinin təcili nəzərdən keçirməsi gərəkən bir vəziyyətdir.

3.4. Avropa İttifaqı və Kipr məsələsi

Avropa İttifaqı və Kipr münasibətlərinin başlanması XX əsrin 70-ci illərinə təsadüf edir. Həmin dövrdə Kipr Yunan kiplilər tərəfindən idarə olunurdu. Aİ və Kipr arasında da ilk ənənəvi birlik haqda razılıq bu vaxtlar imzalanmışdı. Kiprin Aİ üçün əhəmiyyəti 1990-cı il iyul ayının 4-ü Kiprin Aİ üzvlüyünə daxil olmaq üçün müraciətindən sonra daha da artdı. İlk növbədə bu müraciət dünya ictimaiyyətində Kipr probleminin həll olunmasında “şans pəncərəsi”nin yaranmasına əminlik yaratdı. Entuziazm ondan ibarət idi ki, dünya ictimaiyyəti belə hesab edirdi ki, Aİ Kipri öz sıralarına qəbul etməzdən qabaq, adada yaşayan yunan və türk kiplilərinin bir bayraq altında vahid dövlət şəklində birləşməsində əsaslı rol oynayaraq, növbəti addımların atılması üçün bir presedent yaradacaq. Lakin gözləntilərin əksinə olaraq Aİ-nin bu əraziyə olan inteqrasiya cəhdəri elə ilk addımlardan ölkə daxilində çaxnaşmalara gətirib çıxardı. Türk kipliləri məyus edən məsələ bu oldu ki, yunan kiplilər ancaq öz şəxsi məqamlarını nəzərə alaraq, türk kiplilərinin istəklərini nəzərə almadan Aİ-yə müraciət edərək üzvlük niyyətini bildiriblər. Bu da öz növbəsində ölkənin iki hissəyə parçalanmasını daha qabarıq şəkildə vurğulayırdı. [52]

Buna baxmayaraq Avropa komissiyası Kipri “Avropalı” kimi tanımış və onun bu birliyə üzvlüyünün real olmasını vurğulamışdı. İlk olaraq Kipr probleminin həll

olunması üçün atılan adımlar və Kiprin Aİ-yə üzvlüyü formal olaraq qəbul olunsa da, Kofruda yerləşən Avropa konsulluğu bildirmişdi ki, Kiprin Aİ-yə qəbul olunması Kipr probleminin həll olunub-olunmamasından asılı olmayaraq növbəti “genişləndirmə” vaxtı həyata keçiriləcəkdir. Praktiki olaraq bu o demək idi ki, Aİ yunan kiprliləri idarə edən Kipr Respublikasını türk kiprlilərin idarədə olduğu Şimali Kipr respublikasını heç nəzərə də almadan öz inteqrasiya prosesinə qoşmağı demək idi. Bu da öz növbəsində yunan diplomatiyasının uğuru idi. Buna da cavab olaraq türk kiprlilərin idarədə olduğu Şimali Kipr respublikası öz inteqrasiya istiqamətini Aİ yox, Türkiyəni seçdi

Cəmiyyətlərarası münasibətlərin pisləşməsində Aİ-Yunanistan-Türkiyə üçbucağı və iki Kipr cəmiyyəti arasında əlaqələr də az rol oynamadı. Həmin dövrdə Yunanistan-Türkiyə münasibətləri ən enişli-yoxuşlu bir dövrünü yaşayırdı. Şimali Kipr respublikasının Türkiyə istiqamətində inteqrasiyasına cavab olaraq, Kipr respublikası da öz növbəsində Yunanistan ilə əlaqələri genişləndirirdi. Üstəlik, cənubi Kiprdə hərbi kontingentin Yunanistan hesabına artırılması da onsuz da dövlətlərarası və cəmiyyətlərarası çətin vəziyyətin daha da gərginləşməsinə gətirib çıxarmışdı. Bu da azmış kimi, Avropa Ədalət Məhkəməsinin Şimali Kiprdən Aİ ölkələrinə gələn eksport mallarına embarqo qoyması türk kiprlilərin iqtisadiyyatına ziyan vurmaqla bərabər həm də onlar arasında Avropaya qarşı skeptisizm ruhunu bir az da dərinləşdirdi. [53]

Yuxarıda göstərilən hadisələrin məntiqi nəticəsi olaraq, XX əsrin 90-cı illərində bu adada vəziyyət nəzərə çarpacaq dərəcədə gərgin idi. Aİ-nin genişlənməsinin birinci fazasında rəsmi Brüsselin adada olan gərginliyi bir qədər yumşaldaraq cəmiyyətlər arasında olan nifaqı nizama salmaq üçün etdiyi cəhdlərin sifra endiyini sezmək çətin deyildi. Avropa rəsmiləri Cənubi Kipri birinci genişləndirmə qətnaməsindəki siyahıdan çıxararaq, növbəti addımlar haqda heç bir strateji akt göstərmədi. Bununla bərabər, adadakı iki cəmiyyət arasında olan problemlərin

həllində də ciddi cəhd gözə dəymirdi. Bəzi mütəxəssislərin dediyinə görə, bu cür addımlara əsas səbəb kimi Avropanın türk kiplilərinə qarşı öz iqtisadi tələsini çox ciddiyyə almaması və eyni zamanda adada olan ikicəmiyyətlilik amilinin təhlükəsizlik və sabillik məsələlərinə necə ciddi təsir göstərə biləcəyi məsələsini ciddiyyə almamalarını göstərmək olar. Bununla bərabər, Yunanıstanın Aİ-yə üzvlüyü və eyni zamanda Türkiyənin bu ittifaqa üzv olmaması türk kiplilər barədə təhlükəsizlik məsələləri barədə narahatlığı artırırdı. Əsas olaraq da, Yunanıstan və Türkiyə arasında olan soyuq münasibətlər də adada cəmiyyətlərarası məsələlərin gərginləşməsində əsas amil rolunu oynayırdı. Amma, yuxarıda sadalanan problemləri nəzərə alaraq Aİ-nin Kipr məsələsinə tam laqeyd olduğunu demək o qədər də düzgün olmazdı. 1998-ci ildə rəsmi olaraq Kipr respublikasının Aİ-yə üzvlüyünün gündəmə gətirilməsi və eyni zamanda bu dövrdə Türkiyə rəsmilərinin də bu məsələ ilə bağlı mülayimləşməyə doğru gedən siyasəti adada cəmiyyətlər arasındakı problemlərin həll olunmasında ümidləri daha da artırırdı.

Kipr problemi Türkiyənin xarici siyasətində mühüm yer tuturdu. Bildiyimiz kimi, Türkiyə bu məsələdə illər idi ki sərt mövqe tuturdu. Lakin, 2002-ci ildə keçirilən parlament seçkilərində Rəcəb Tayyib Ərdoğanın lideri olduğu Ədalət və İnkişaf Partiyasının qələbə qazanması ilə bu problemin həll olunması mövqeyi daha möhkəmləndi. Buna səbəb Türkiyənin bu problemin həllində həm birbaşa iştirakçı kimi, həm də türk kiplilər tərəfdən bir vasitəçi kimi iştirak etməsi idi. Yeni şərait problemin həll olunması üçün yeni bir təşəbbüs yaratdı. 2002-ci ilin noyabr ayında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının sədri Koffi Annan özünün “Annan planı” ilə məsələnin kökündən həllinə cəhd göstərdi. Bu cəhd problemin həll olunmasında günümüzə qədər atılan ən ciddi addımdır. Baza elementləri olaraq bu plan iki bərabər dövlətin birləşdiyi Birləşmiş Kipr Respublikası konfederasiyasını yaratmağı nəzərdə tuturdu. [54]

Annan planı iki tərəf də müxtəlif qarşılandı. Baxmayaraq ki, türk kiplililər Avropaya qarşı skeptik yanaşırdılar, Avropa inteqrasiyasını və BMT-nin təklif etdiyi bu planı çox mülayim qəbul etdilər. Hətta bunu əyani olaraq göstərən hadisələri qeyd etmək olar. Şimali Kiprin yerli vətəndaşları tərəfindən təşkil olunmuş mitinqlərdə bu plana və Avropa inteqrasiyasına rəğbət göstərilirdi. Hətta onu da qeyd etmək lazımdır ki, mitinqlərdə Şimali Kiplililərin lideri Rauf Denktaşın mövcud problemləri daha da qızıqdırmaq cəhdlərinə qarşı çıxırdılar. Kipr məsələsi həllinin pik nöqtəsi 2003-cü ildə hər iki Kipr respublikasında keçirilən seçkilər oldu. Hər iki tərəfdə hakimiyyətə məsələnin həllində maraqlı olan partiyalar gəldi. Məsələnin tezliklə həll yolunu tapacağı gözlənilirdi. Hətta Şimali Kiprdə keçirilən səsvermədə Annan planı 63% səsle qəbul olundu.

İlk əvvəllər yunan kipliləri də bu plana rəğbətlə yanaşdılar. Lakin 2003-cü ilin seçkilərində Kipr Respublikasının liderliyinə Kipr probleminə öz qatı mövqeyi ilə fərqlənən Tassos Papadopoulos keçdi. Tassos Papadopoulos da öz növbəsində ölkənin sosial elitasından özünə tərəfdarlar yığaraq BMT-nin təklif etdiyi plana qarşı çıxmağa başladı. Referendumdan bir neçə gün qabaq Tassos Papadopoulos xalqa müraciətində Annan planına yox deməyə səslədi və əvəzində Kipr Respublikasının Aİ-nin üzvü olacağını bildirdi. [55]

Məntiqi nəticə olaraq yunan kipliləri referendumda 76% səsle Annan planını rədd etdilər və ayrıca olaraq Aİ-nin üzvü oldular.

Ümumi baxdıqda Aİ-nin bu məsələdə iştirakını iki tərəfdən qiymətləndirmək olar. Birincisi odur ki, Annan planının təşkil və təklif olunması, onun çoxluq arasında rəğbətlə qarşılanması müsbət bir hal idi. Lakin son nəticə olaraq yalnız cənubi Kiprin Aİ-yə daxil olması növbəti genişlənmə aktı olsa da, Kipr problemini daha da dərinləşdirən bir amilə çevrildi.

Cənubi Kiprin bütün ada adına Avropa İttifaqında tam üzvlüyə müraciətinin ardından Türkiyə-Aİ əlaqələrinin Gömrük Birliyi olaraq inkişafa başlaması ilə

birlikdə Kipr probleminin hansı yolla irəliləyəcəyinin siqnalları Aİ zirvələrində alınan qərarlarla özünü göstərməyə başlamışdı. Aİ-Türkiyə Gömrük Birliyi müzakirələrinin bazarlıq ünsürü olaraq istifadə edildiyi 1994-cü il Korfu zirvəsi qərarları Yunanıstanın veto təhdidləri altında həyata keçirilmişdir. Yunanıstan, Kipr ilə müzakirələrə başlanması üçün məqbul bir tarix açıqlanmayınca Türkiyənin Gömrük Birliyinə üzvlüyünə razılıq verməyəvəyini açıqlamışdır. Avropa Komissiyası 16 iyun 1997 tarixində Gündəm 200 adlı bir sənəd nəşr etdirir. Bu sənəddə Aİ-nin gələcək mərhələdəki güclənmə və genişlənmə strategiyası ortaya qoyulmaqdadır. 1997-ci il sonunda keçirilən Lüksemburq zirvəsində gündəm 2000 çərçivəsində genişlənmə istiqamətində tövsiyələrin görüşüb qəbul ediləcəyini və beş ölkədən əlavə Kipr ilə də müzakirələrin başlayacağı bildirilmişdir. Avropa Komissiyasının 16 iyul 1997 –ci ildə hazırladığı və genişlənmə siyasətinin əks olunduğu “Gündəm 2000” hesabatının Türkiyəni genişlənmə areasına aid etməməyi və 12-13 dekabr Lüksemburqda Aİ zirvəsində Türkiyənin üzvlüyünün dəstəklənməməsi, Türkiyənin reaksiyası Aİ ilə əlaqələri kəsəmək yönündə olmuş, Aİ ilə siyasi əlaqələr genişlənməmişdir. (56)

Ümumiyyətlə, Kipr Türkiyə və Yunanıstan üçün nə qədər əhəmiyyət kəsb edirsə, Avropa İttifaqı üçün də həmin əhəmiyyəti kəsb edir. Diplomatiya tarixinə baxdıqımızda, 1990-cı illər sonrası Xəzərdə zəngin xammaddə qaynaqları meydana çıxmışdır. Cəbəlüttariq, Süveyş Kanalı, Qara dəniz üzərindən işləyən ticarətin mərkəzində olan Kipr bu zənginliklərin keçid nöqtəsidir.

Kipr: Ümman Körfezi ilə Bəsrə körfəzi arasında yer alan Hörmüz boğazı, Qızıldənizi Ədən körfəzinə bağlayan Baul Mədəb boğazı, Kipr, Girit, Malta, Afrika ilə Avropanı ayıran Cəbəlüttariq boğazını içinə alan neft xəttinin önəmli nöqtəsidir. Belə ki, bu körfəz xəttində başqa bir güc hegemon olarsa , Avropa İttifaqı, Cənubi Afrikadan yanacaq idxal etməyə məcbur olacaq. Buna görə də Aİ Kiprə ehtiyac duyur və üzvlüyünü qəbul edir.

Avropa İttifaqı Kipr sayəsində Ege və Aralıq dənizində əhəmiyyətli bir dəniz gücünə sahib ola bilər. Dəniz gücü, geosiyası qavramının bir növ tamamlayıcısıdır, və ölkələrin ticarət yollarına böyük təsir göstərir. Xüsusən, Balkanlar, Qafqaz, Orta Şərqi və Afrika xəttində ağırlıq mərkəzi olan Kipr Ai-na bu əlavələrlə bərabər, enerji xəttinin nəzarətini təmin edir.

3.5. Çin və Kipr məsələsi

Çin Xalq Respublikası sahib olduğu 9.572.900 km²-lik ərazisi ilə dünyanın üçüncü, iqtisadi gücü baxımından isə dünyanın ikinci böyük ölkəsidir. Bundan əlavə zəngin təbii qaynaqlara sahib olması, iqtisadiyyatının inkişafının davam etməsi, BMT TŞ-da daimi üzv olaraq veto hüququna malik olması, “nüvə silahı”na malik olması və sürətlə artan hərbi gücü səbəbindən beynəlxalq siyasətdə təsiri artan əhəmiyyətli aktordur.

İlk olaraq 1955-ci ildə İndoneziyada keçirilən Bandung konfransında Çinin o dövr baş naziri Zhou Enlai tərəfindən irəli sürülən “Sülh içində bir arada yaşamanın beş maddəsi”, Çin Xalq Respublikasının xarici siyasətinin təməlini qoymuşdur. Bu maddələr, ölkələrin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmət, digər ölkənin ərazisinə hücum etməmə, digər dövlətlərin daxili işlərinə qarışmama, bərabərlik və son olaraq qarşılıqlı fayda prinsipidir. Adı çəkilən bu maddələr, 1982-ci il ÇXR konstitusiyasına da daxil edilmişdir. [58]

Bu maddələrlə əlaqəli olaraq ÇXR digər ölkələri, beynəlxalq bərabərlik miqyasında dəyərləndirir. Ölkələrlə diskriminasiyaya yol vermədən əlqələrin qurulması, xüsusilə, Afrika və Orta Şərqi ölkələri ilə qurulan ikitərəfli münasibətlərdə ÇXR əlaqələrin gücləndirilməsində maraqlıdır.

Tayvan ÇXR-in daxili və xarici siyasətinin ən başlıca məsələlərindən biridir. ÇXR-in israrla üzərində dayandığı “Tək Çin” ifadəsinin özəyində, əslində Tayvan məsələsi durur və Çin idarəçiliyi bütün xarici dövlət liderlərindən “Tək Çin”

siyasətinə bağlılıqlarını təkrar təkrar eşitməyə xüsusi əhəmiyyət verməkdədir. Kristina Linə görə, son dörd ildə Aralıq dənizi təhlükəsizliyi baxımından Çinin Yaxın Şərqdə artan rolu bölgədə yaçanan iki əhəmiyyətli hadisələrdən biridir. Suriya böhranı, İsrailin nüvə proqramı məsələsində İranla yaşadığı gərginlik, ərəb-israil anlaşmazlığı və regionda yerləşən hidrokarbon qaynaqları Şərqi Aralıq dənizini ən kritik region halına gətirmişdir. ABŞ, Çini əhatəyə almaq üçün xarici siyasətində Asia Sakit Okeanı tərəfə istiqamət alarkən, Çin də ABŞ-ı tarazlaşdırmaq və öz mənfəətini qorumaq üçün Yaxın Şərqə ağırlıq verməkdədir. [57]

Çinin Yaxın Şərq və Aralıq dənizinə marağının əsas səbəbinin enerji ehtiyacı olduğunu hamımız bilirik. Dünyanın enerji qaynaqlarının əsas hissəsinə sahib olan Yaxın Şərq Çinin enerji ehtiyacının böyük bir hissəsini qarşıladığı regiondur. Belə ki, Çin regionda öz aralarında mübahisəli olan aktorlarla (Türkiyə, Suriya, İsrail, Yunanıstan, İran və digərləri) yaxşı münasibət saxlamaqdadır.

Şimali Kipr Türk Respublikası ilə əlaqələr: Şimalı Kipr 1983-cü il 15 noyabrda öz müstəqilliyini elan etməsinin ardından , 18noyabr 1983-cü ildə BMT TŞ 541 sayılı qərarı ilə üz ölkələrə Şimali Kipr Türk Respublikasının elanını tanımamağa çağırılmışdır. Bu qərara uymayan və ŞKTR-ni tanıyan tək ölkə Türkiyə Respublikasıdır. ÇXR də BMT TŞ-nin bu qərarına hal hazırda riayət edir. ŞKTR-nin tanınması Tayvan məsələsinə də nümunə təşkil edə biləcəyindən narahat olan ÇXR-in bu mövzuda əsas mövqeyi “Kiprin suveren, müstəqil və ərazi bütövlüyünə hörmətlə, Kipr probleminin həllində BMT Katibliyinin xoş niyyətli missiyasına dəstək və maraqlı BMT qərarları çərçivəsində veriləcək adil və məqbul bir həll olmaq üzrə üç əsas ünsürdən ibarətdir”

2004-cü ildə Kiprdə keçirilən referendumda “xeyr” deyən rumlara qarşılıq, AŞ-ın dəstəklədiyi “Tayvan modeli” həll yolu türk səlahiyyətli ilə ortaya atılmış və qısa zamanda həm Türkiyə, həm də ŞKTR-da dəstəklənməyə başlamışdır. Ancaq Çin, öz probleminin bu şəkildə başqa bir regionda ifadə edilməsindən çox xoşlanmamışdı.

Cənubi Kipr dövlət adamları da bundan yararlanaraq bu istiqamətdə təsirlər etmişlər. Zaman zaman ortaya çıxsada “Tayvan modeli” həll yolu gün keçdikcə öz təsirini itirmişdir. Bu müddətdə bəlkə də ən qazancılı çıxan Cənubi Kipr Respublikası olmuşdur. [59]

Hal-hazırda nə ŞKTR-nın Çində xarici səfirliyi, nə də ŞXR-in ŞKTR-da xarici missiyası mövcud olmadığı üçün iki ölkə arasında birbaşa siyasi münasibətlər yoxdur. Cənubi Kipr Respublikasında ÇXR səfiri zaman zaman ŞKTR-na keçərək Prezident və Baş Nazir ilə təmas saxlasada da, ÇXR, ŞKTR ilə digər vasitələrlə əlaqə qurmaqdan çəkinir.

Türkiyə ÇXR ilə ilk münasibət qurduğu tarixdən etibarən demək olar ki, hər fürsətdə Çinin Kipr siyasətini dəyişməsi, bu barədə açıqlama etməsi ilə bağlı səy göstərməkdədir. Lakin Çin bu məsələ ilə bağlı ürəkaçan açıqlamalar etmir. Keçirilən qarşılıqlı ziyarətlərdə Çin səlahiyyətliləri daha çox iqtisadi müqavilələr imzalamaqla, Türkiyəyə başda Kipr olmaqla Qarabağ və başqa məsələlərdə dəstək verən açıqlamalardan qaçınır. Hətta beynəlxalq arenada, xüsusən də, BMT –də Çin ŞKTR-nın əleyhinə mövqe tutmaqdadır.

ÇXR ilə ŞKTR arasındakı münasibətlər daha çox iqtisadi xarakterdədir. ÜDM-u 3.653 milyon dollar olan ŞKTR-nın embarqolar səbəbindən ticarəti daha çox Türkiyə ilədir. ŞKTR-nın ÇXR-dən idxalatı 2012-ci ildə 40.835.837 dollar ikən 2013-cü ildə 71.617.352 dollara qalxmışdır, bu ölkəyə ixracatı isə 2012-ci ildə 17.542 dollar ikən 2013-cü ildə qeydə dəyər bir ixracat qeyd olunmamışdır. buradan da görüldüyü kimi, münasibətlər daha çox Çintərəfinin xeyrinə mövcuddur.

İqtisadi əlaqələrin yanında ÇXR və ŞKTR universitetləri arasında da olsa qarşılıqlı təhsil əsaslı münasibətlər mövcuddur. ŞKTR-nın xüsusilə yüksək təhsil mövzusunda bir cazibə mərkəzi olması ilə bu münasibətlərin artması gözlənilir.

Cənubi Kipr Yunan Respublikası ilə münasibətlər: ÇXR-in Şərqi aralıq dənizində çox yaxşı münasibət qurduğu dövlətlərdən biri olan Cənubi Kipr Yunan

Respublikası ilə siyasi əlaqələr 14 dekabr 1971-ci ildən başlanmışdır. Bu tarixdən sonra da əlaqələr CKYR-nın istədiyi şəkildə inkişaf etmişdir. Hər iki ölkənin qarşılıqlı olaraq səfirlikləri mövcuddur.

Kipr Rum qismi ilə Çin arasındakı diplomatik münasibətlərə baxıldığında ŞKTR-dan, hətta türkiyədən daha sıx münasibətlərin olduğu və iqtisadi və siyasi münasibətlərin paralel olaraq inkişaf etdikləri görünməkdədir. İki ölkə arasında diplomatik əlaqələrin təsis edilməsindən bu yana CKYR-nın liderinin Çinə səfəri Çinə verilən böyük dəyərin göstəricisidir.

CKYR-nın dövlət adamları, Çinli liderlərlə bir araya gələrək “Tayvanın Çin ilə birləşməsi zəruriliyini” və “Tibetin Çinin ayrılmaz parçası olduğunu” təkrarlamaqdadırlar. Daha sonra da məsələ Kipr məsələsinə gəlir. Çin hökuməti isə Kiprdəki məsələnin beynəlxalq hüquqa uyğun bir şəkildə həll edilməsini tələb etməklə birgə, “Kipr Respublikasının ərazi bütövlüyünün qorunması” gərəkdiyini qeyd edirlər. CKYR-nın dövlət adamlarının ziyarətlər əsnasında Çin Rəhbərliyinə müraciətlə ÇXR-in öz iddialarını dəstəklədiklərinə dair təşəkkür dolu bildirişləri və ÇXR dövlət adamlarının rum tərəfini dəstəkləyən açıqlamaları, CKYR-nın öz mövqeyini Çinə daha təsirli bir şəkildə izah etdiyini göstərir. [58]

Siyasi əlaqələrin yanında ÇXR və CKYR-nın iqtisadi əlaqələri də çox yaxşı səviyyədədir və gedərək inkişaf etməkdədir. Çin CKYR-na idxalatda səkkizinci, bu ölkədən ixracatda isə doqquzuncu ölkədir. 2012-ci ildə CKYR-nın ÇXRdən idxalat miqdarı 259 milyon evro ikən, ÇXR-ə etdiyi ixracat 28 milyon evrodur.

Çinin sürətlə artan ticarəti üçün logistika imkanlarını artırmağa ehtiyacı olduö, Kipr rum qisminin isə Çinə bu sahədə bazarı olduğu üçün iki ölkənin başlıca əməkdaşlıq sahəsi gəmiçilikdir. The Economicsin qeydlərinə görə, 2007-ci ildə Çinin bütün dünyadan idxal etdiyi xam maddənin 60%-ni yunan gəmiləri daşımışdır. Digər tərəfdən, Çin şirkətləri Pirə və Selanik limanlarına ciddi miqdarda investisiya yatırmışlar. Avropa ilə ticarətin böyük hissəsini dənizdən edən Çin üçün Kipr adası

və Yunanıstanın əhəmiyyəti getdikcə artmaqdadır. Həm CKYR, Yunanıstanın izindən getmək istəməkdə və gəmiçilik sektorunu genişlətməkdə, həm də ÇXR də Yunanıstan ilə bir problem yaşadığında Aralıq dənizində yetərli potensiala malik bir ölkə ilə əlaqələrini genişləndirməkdədir.

Son dövrlər Şərqi Aralıq dənizində kəşf edilən enerji resursları Çinin diqqətini çəkmişdir. 2012-ci ildən etibarən artan Çinli dövlət adamlarının ziyarətlərinin altında regionda çıxacaq təbii qazın daşınmasını bir Çinli şirkətin almaq istəyinin yatdığı ortaya çıxmışdır. Başqa sözlə, regiondakı enerji səbəbindən ortaya çıxan mübahisəyə Çin də daxil olmağa başlamışdır. CKYR da, təbii qazın çıxarılması və satılması mövzusunda Çin ilə yaxşı əlaqələrindən yararlanmaq və Çinin beynəlxalq arenadakı gücündən yararlanmaq istəməkdədir.

ÇXR, hərbi baxımdan gücləndikcə, Aralıq dənizi daxil uzaq dənizlərdə də gövdə göstərişinə başlamışdılar. CKYR da ÇXR ilə hərbi əlaqələrini gücləndirməyə, bu ölkədən silah almağa çalışır. İki ölkə arasında 26 aprel 2011 tarixində hərbi təhsil və müdafiə mövzularında mövqe paylaşımını öngörən “Müdafiə sahəsində əməkdaşlıq” müqaviləsi parafikasiya edilmişdir. Ayrıca, 4 yanvar 2014 tarixində ÇXRə aid bir hərbi gəmi, CKYRna aid Limasol Limanına yanaşmış və yandırıcı tədarükündə olmuşdur. Qarşılıqlı mənfəətləri uyduğu üçün CKYR ilə ÇXR əlaqələri çoxtərəfli inkişaf etməkdədir.

Beynəlxalq məsələlərdə, xüsusən özünü maraqlandıran məsələlərdə hər keçən gün daha fəal siyasət izləməyə başlayan ölkə olan ÇXR, təsir radiusunu Pasifikdən Asiya, Afrika və Avropaya da artırmağa çalışır. Bundan əlavə, BMT TŞ-nin daimi üzvlərindən biri olması səbəbindən ÇXR-in Kipr məsələsində mövqeyi çox önəmlidir. Bu səbəbdən də həm Türkiyə və ŞKTR, həm də Yunanıstan və CKYR, bu ölkənin beynəlxalq arenadakı təsirindən yararlanmaq məqsədilə siyasi dəstəyini təmin etməyə çalışır. ÇXR kipr probleminin ŞKTR leyhinə həlli və Kiprin 2 dövlətə ayrılması ilə

“Tayvan” məsələsinin oxşadıla bilməsi ehtimalı ilə bugünə qədər daha çox CKYR-nın leyhinə olmuşdur.

Türkiyə və ŞKTR, Çinin dəstəyini qazanmaq üçün başlıca olaraq bu ölkənin ərazi bütövlüyü həssaslığını çox gözəl anlamalıdır. Bundan əlavə iqtisadi əlaqələrin bir çox sahədə dəstək qazanmağa yardımçı olduğu unudulmamalı və ticarət əlaqələri inkişaf etdirilməlidir. Ancaq xarici ticarət açığına diqqət edərək, böyük iqtisadi güc olan ÇXR ilə balanslı bir ticarət təmin edilməlidir. Əks təqdirdə siyasi cəhətdən Çinə təsir etmək deyil, Çinin təsiri altına düşmək mümkündür.

Çin artan enerji ehtiyacı səbəbiylə enerji regionlarının və enerji marşrutlarının təhlükəsizliyini daha çox düşünmək məcburiyyətindədir. Bu səbəbdən həm yaxın dənizlərdə, həm kritik boğazlarda , həm də uzaq dənizlərdə (Şərqi Aralıq dənizi) və Yaxın Şərqdə iqtisadi, siyasi və hərbi varlığını gücləndirməkdir. Bu yolla, çin regionda güc qazandıqca , Aralıq dənizində təhlükəsizliyi istiqamətləndirən ABŞ, Rusiya və Qərb kimi artan bir aktor olacaqdır. [59]

Beləliklə, bu dövlətlərin hər birinin məsələ ilə bağlı özünəməxsus mövqeyi vardır və elə bu mövqələrin çoxluğu məsələnin həllini yubadır.

NƏTİCƏ

Kipr mübahisəsinin ən əvvəlində belə bir sual meydana çıxır “Nə üçün yarandığı dövrdən bu zamana qədər bu məsələnin həlli mümkün olmamışdır? ”. Bu suala cavabı isə məhz mübahisənin tərəflərində axtarmaq lazımdı. İlkin olaraq , məsələdə dolayı aktorların say etibarilə çoxluğu, bu aktorların hər birinin məsələnin həllində öz mənfəətlərini güdməsi və münaqişə tərəfi olan iki tərəf arasındakı qəti fikir ayrılıqları məsələnin həllini yubadır. Tərəflər özlərini və öz mövqelərini, məqsədlərini tam fərqli şəkildə görürlər.

Kipr məsələsi çox aktualdır. Belə ki, hər iki tərəfin fərziyyələri o dərəcədə fərqlənir ki,sanki heç zaman tərəflər barışmayacaq və bu səbəbdən də məsələyə bitərəf qalmaq mümkün deyil. Bir çoxları məsələnin kökünün Britaniya imperiyasının bir zamanlar “parçala, hökmranlıq et” prinsipindən qaynaqlandığını iddia edir. Cəmiyyətləri bir birindən ayrı saxlayaraq və birləşməsinə imkan verməyərək britaniyalılar, bu strateji vacib müstəmləkədə öz mövqelərini möhkəmləndirməyə çalışırdılar. 1955ci ildən partizan müharibəsinə çevrilən azadlıq mübarizəsi Yunanıstanın təşəbbüsü ilə başlanır. Maraqlısı isə odur ki, bu milli mübarizə heç də azadlıq üçün deyil, birmənalı olaraq Yunanıstan vətəninə birləşmək, yəni, enozis üçün idi. Təbii olaraq, Türkiyə və Türk kipləri buna qarşı çıxır. Nəticə olaraq, 1960-cı ildə London-Sürix müqaviləsi ilə Kipr müstəqillik qazanır, bu müstəqillik bir növ kompromis xarakteri daşıyırdı. Bu müqavilə ilə Türkiyə və Kipr dövlətləri cəmiyyətlərarası hər hansısa bir iqtisaf baş verərsə müdaxilə etmək səlahiyyətinə malik qüvvələr rolunu alırdı. Cəmiyyətlər arası qarşılıqlı inamsızlığı əks etdirən konstitusiya isə bəşər tarixində ən mürəkkəb konstitusiyalardan biri sayılır.

Yunan Kipləri üçün əsas məqsəd yeni Ellen dövləti yaradaraq adada dominant olma istəyidir. Bu halda digər cəmiyyətlər isə adada sadəcə azlıq olaraq dəyərləndiriləcək. Bu məqsədə nail olmaq üçün, yunanlar müxtəlif zamanlarda müxtəlif strategiyalar irəli sürmüşlər. Lakin, bütün bu zaman müddətində oxşar cəhət

ondan ibarətdir ki, kipi rumları hər zaman öz məqsədlərini materialistləşdirmək üçün beynəlxalq faktorlardan müvəffəqiyyətlə istifadə etmişlər.

Türkiyə tərəfi isə, 1960-cı il müqavilələri ilə onlara verilmiş hüquqları qorumağa çalışır. Başqa sözlə desək, əsas məqsəd 1960-cı il müqavilələrində təsis edilmiş balans yenidən qazanmaq və beləliklə, öz türk identikliklərini qoruyaraq yunan kipləri ilə birgə bərabər yaşamağa davam etməkdir. Danışıqlar müddətində yunan tərəfinin gözləntilərinə uyğun olaraq, türk tərəfinin strategiyası da dəyişikliklərə məruz qalır.

Bütün bunları nəzərə alaraq, yunan tərəfi Aİ üzvlüyünə müraciət edərək, hər zaman məsələnin beynəlxalq səviyyəyə çıxarılmasının tərəfdarı olmuşdur. Danışıqlarda ŞKTR-nın BMT tərəfindən təklif edilən federal, bikommunal, bizonal həll yolunu qəbul etməsinə baxmayaraq, yunan tərəfi razılığa gəlmir və məsələnin həll olunmamasında məsuliyyətli tərəf olur. Bu dövrdə, Yunan kiplərinin münaqişəni beynəlmilləşdirməyə çalışmasına cavab olaraq, danışıqlar masasında mövqeləri balanslaşdırmaq adına ŞKTR təsis edilir.

1990-cı il yunan tərəfinin Aİ üzvlüyünə daxil olması ilə danışıqların yeni mərhələsi başlanır. Bundan sonra, məsələnin həllində BMT metodu da yeni mövqeyinə görə yunan tərəfinin lehinə dəyişir və danışıqların yenidən başlanması üçün ilkin razılaşmaların olması istənilir. Burada yunan tərəfinin məqsədi 1960-cı il müqavilələrinin etibarsız sayılması və daha sonra Aİ avantajından istifadə edərək icra periodunda adada dominantlığı qazanmaqdır. Türk tərəfi isə, bu strategiyadan xəbərdar olaraq, danışıqları davam etdirir və adada öz varlığına zəmanət verəcək, öz statusunu qoruyacaq zəmanətlər tələb edir, lakin qənaətbəxş cavab almadığından bu ilkin razılıqları imzalamqda istəksizdir.

1995-ci il Cənubi Kipi Aİ ilə danışıqların başlanmasının ardınca, yunan rum tərəfinin silahlanmaya başlaması və Türkiyə ilə ŞKTR arasında yaxınlaşmanın nəticəsində, iki tərəf arasında münasibətlə get gəldə korlanmışdır. Bundan əlavə

danışıqlar masasında ŞKTR-nın mövqei dəyişir. Artıq türklər federal deyil, hər iki icmanın suverenliyinin qorunduğu konfederativ həll yolu axtarmağa başlayırlar.

Qeyd etdiyim strategiyaların bir nəticə vermədiyini gören Avropa İttifaqı və rum tərəfi, 1999-cu ildə Kipr siyasətlərini dəyişir. Beləliklə, Aİ Türkiyəyə münasibətdə “yerkökü” metodundan istifadə edərək Türkiyəyə təzyiqlər etməyə başlayır. Bu səylər 2002-ci ildə daxili aktorlarla münasibətlərdə öz təsirini verir və Türkiyə və ŞKTR-nın siyasətinin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Belə ki, Kipr probleminin hərtərəfli həlli istiqamətində hər iki tərəfə Annan planı təqdim edilir. Əslində bu plan, öz müddəaları baxımından 196-cı il müqavilələrindən, 1992-ci il fikirlər toplusundan çox uzaq idi. Plan Haaqa sammitində Denктаş tərəfindən imtina edilsə də, 2004-cü ildə AKP hökumətinin təşəbbüsü ilə yenidən masaya qoyuldu. Baxmayaraq ki, bu planın sənədləri birbaşa BMT Baş Katibi tərəfindən doldurulmuşdu, lakin yenə də referendum qoyuldu. Kipr rum xalqı 3/1 nisbətində plana etiraz etdi, türk tərəfi isə 2/1 nisbətində razılaşdı. Bu halda sual yaranır. əgər plan ŞKTR üçün bu dərəcədə vahimili idisə, nə üçün digər tərəf bundan imtina edir? Məncə burada cavab ondan ibarətfir ki, artıq yunan qismi başa dü.ür ki, probelmin bu cür həlli nəticəsində status kvonun dəyişməsi ilə beynəlxalq aktorlar, xüsusən Ai və ABŞ Aralıq dənizində belə bir şəraitin qalmasına imkan verməyəcəklər.

Referendumun nəticəsində 2 arqument təsdiqləndi: birincisi, hər iki tərəfin razılığı olmadan heç bir razılığa gəlmək mümkün deyil , və ikincisi, adada müzakirə olunan istənilən həll yolunun razılaşdırılması üçün ilkin şərt ŞKTR-nın tanınmasıdır. Çünki beynəlxalq cəmiyyət türk kiprlərinin bərabərliyini qəbul etməsələr, rum tərəfi heç vaxt türk tərəfi ilə barışığa cəhd etməyəcək. Beləliklə, adanın ümumi mənzərəsini, tarixi inkişafını , tərəflərin mövqeyini, məsələnin həlli istiqamətində atılmış addımları, keçirilmiş müzakirələri araşdıraraq, belə qərara gəlmək olar ki, əgər problem varsa bu təktərəfli deyil.

İstifadə Edilmiş Ədəbiyyat

1. Keser, U. (2006). Kıbrıs' ın Stratejik Önemi Bağlamında Adada Askeri Faaliyetler Ve İlgili Tarafların Askeri Gücü. Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı, 3. Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul.
2. Bozkurt, E & Demirel H., 2004: Birleşmiş Milletler Ve Avrupa Birliği Kapsamında Kıbrıs Sorunu, Nobel Ya yın Dağıtım, Ankara
3. Erdik, Mustafa (2013). Strong Ground Motion Seismology.
4. Toluner, Sevin; Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk, İstanbul-1977
5. Çolak, Yılmaz, “KKTC siyaseti ve Kıbrıs Sorunu” , (SDE Analiz, Mayıs 2010) , 24.10.2016.
6. İsmail, S.,1998: 20 Temmuz Barış Harekâtının Nedenleri, Gelişimi, Sonuçları, Kastaş Yayınları, İstanbul.
7. Hakeri, Bener Hakkı; Başlangıcından 1878’e Dek Kıbrıs Tarihi, Ankara-1993, s
8. Demir, Nesrin, “Avrupa Birliği Türkiye ilişkilerinde Kıbrıs Sorunu”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 15, 2005
9. Özersay, Kudret; Kıbrıs Sorunu Hukuksal Bir İnceleme, 2. Baskı, Ankara-2002
- 10.Sarıca, Murat/Teziç, Erdoğan/Eskiyurt, Özer; Kıbrıs Sorunu, İstanbul-1975
- 11.Gazioğlu, Ahmet; “Rum Mezalimi ve KKTC’ye Doğru”, Türkler Ansiklopedisi, C. 19, Ankara-2002
- 12.Keser, Ulvi; “Kıbrıs’ta Göç Hareketleri ve 1974 Sonrasında Yaşananlar”, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, C. 5, S. 12, İzmir-2006,
- 13.Doğan, Nejat; “Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kararlarında Kıbrıs Sorunu”, Akdeniz Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S. 4, Antalya-2002
- 14.Sayın, F. M. (2008), Solution of The Cyprus Problem and Turkish Position, Journal Of Qafqaz University, No. 24

- 15.Ortaylı, İ & Küçükaya, İ., 2013: 1923 - 2023 Cumhuriyetimizin İlk Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- 16.Canefe, N., 2002: Markers Of Turkish Cypriot History İn The Diaspora: Power, Visibility And İdentity. Rethinking History, The Journal of Theory and Practice, Vol.6,1.
- 17.Bedirhan, Y. (2009). Avrupa Birliği ülkelerinde yaşayan Türk çocuklarının kültürel uyum sorunları ve çözüm önerileri. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E Dergisi
- 18.Arslan, A., Arslan, G., Baştürk, S., & Karataş, M., 2013: Kıbrıs Dışında Yaşayan Kıbrıslı Türklerin Sorunları: İngiltere Londra-Lewisham Örneği, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 34.
- 19.Canefe, N., 2007: Anavatandan Yavruvatan'a Milliyetçilik, Bellek ve Aidiyet, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- 20.Denker, M. S., 2001: Kıbrıs Sorunu: Bir Milletın Ve Devletin Yaşama Hakkı, Türkar Yayınları, Ankara.
- 21.1 V. Z., 1993: Kıbrıs'ta 1974 Mutlu Barış Harekâtı Bahane Edilerek Rum Yunan İkilisi Tarafından Türklere Uygulanan Mezalim, Kıbrıs'ın Dünü – Bugünü, Uluslararası Sempozyumu”, KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi ve TC. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlükleri Yayınları, Sayı 8
- 22.Güvenç, N., 1984: Kıbrıs Sorunu, Yunanistan Ve Türkiye, Çağdaş Politika Yayınları, İstanbul.
- 23.Cin, T., 2010: Milletlerarası İlişkilerde Yunanlılaştırma Faaliyetlerine (Asimilasyona) İlişkin İki Örnek: Kalaşlar Ve Gagavuzlar. Karadeniz Araştırmaları, Sayı 25
- 24.Baskın Oran, Türk Dış Politikası (2001-2012) Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne, Olgular Belgeler, Yorumlar, İstanbul: İletişim Yay. , 2013

- 25.Sonyel, Salahi R., Cyprus The Destruction of a Republic and its aftermath, British Documents,1960-1974, Cyrep Publications
- 26.Kyle, Keith, British Policy towards Cyprus, The Cyprus Conflict and the Role of the United Nations, Norwegian Institute of International Affairs, 1988
- 27.<http://www.cyprusembassy.net/home/index.php?module=page&pid=11>
- 28.<http://www.cystat.gov.cy/mof/cystat/statistics.nsf/All/732265957BAC953AC225798300406903?OpenDocument&sub=2&sel=1&e=>
- 29.Eskioğlu, F. (2009) İngiltere’de ki Kıbrıslı Türker, Alındığı Tarih, 01.03.214 adres:<http://www.acikgazete.com/ozel-dosyalar/2009/03/24/ingiltere-deki-kibrisli-turkler.htm>.
- 30.<http://www.mfa.gov.tr/kibris-tarihce.tr.mfa>
- 31.<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/118205.asp?cp1=1>
- 32.“Denktaş: Annan Planı’nın Görüşülecek Bir Yanı Yok”, 22.12.2003, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=99767>
- 33.Mehmet Bacaksız, “AK Parti’nin Dış Politika Karnesi”, <http://www.haberiniz.com.tr/yazilar/koseyazisi28927>
<http://www.haberiniz.com.tr/yazilar/koseyazisi28927>
[AKPnin Dis Politika Karnesi 1.html](http://www.haberiniz.com.tr/yazilar/koseyazisi28927)
- 34.Kıbrıs Konusundaki Son Gelişmeler, <http://www.mfa.gov.tr/kibris-konusundaki-son-gelismeler.tr.mfa>
- 35.Kıbrıs Konusunda Türkiye’nin Yeni Açılımı,
http://www.mfa.gov.tr/kibris-konusunda-turkiye_nin-yeni-acilimi-.tr.mfa
- 36.İki Liderin Üzerinde Mutabakata Varmış Olduğu Karar ve İlkeler Dizisi için BKZ: <http://akaum.atilim.edu.tr/pdfs/%C4%B0lkelerDizisi.pdf>
- 37.Celalettin Yavuz, “Kıbrıslı Türkler Besleme Oldular”, 07.02.2011 , <http://www.turksam.org/tr/yazdir2322.html>
- 38.“Anadolu’danKıbrısCansuyu”, http://ekonomiekibi.com/haber/detay/1798/anadoludan_kibris_cansuu

- 39.Yılmaz , Sait , “Büyük Güçler ve Kıbrıs”,
<http://www.turansam.org/makale.php?id=956> , 12.11.2016.
- 40.Tinal, Melih, “Soğuk Savaş Döneminde İngiltere ve Türkiye’nin Kıbrıs Politikaları (1955-1964)” , (Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Bahar 2017) , <http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/wp-content/uploads/2017/08/Melih-T%C4%B1nal.pdf> , 24.10.2017.
- 41.Vatansever, Müge, “Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi” , (Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 12, 2010),
<http://hukuk.deu.edu.tr/dosyalar/dergiler/dergimiz-12-ozel/3-kamu/9-mugevatansever.pdf> , 15.03.2014 .
- 42.Uluçevik, Tural, “Kıbrıs’ta Çözüm mü? Kalıcı Barış mı?” ,
<http://avim.org.tr/Blog/KIBRIS-TA-COZUM-MU-KALICI-BARIS-MI> ,
 21.10.2017.
- 43.Şenay, Furkan ve Ekinçi, Mehmet, “Birleşik Kıbrıs için ‘Son Şans’. Federal Çözüm Müzakereleri” ,(Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmalar Vakfı, Sayı 94, Mayıs 2014), http://file.setav.org/Files/Pdf/20140618233323_birlesik-kibris-icin-%E2%80%9Cson-sans%E2%80%9D-federal-cozum-muzakereleri-pdf.pdf ,
 22.11.2016
- 44.Kyris, George, “The European Union and the Cyprus problem: a story of limited impetus” , (Eastern journal of European studies, 2012),
- 45.Kılıç, Gözde, “Yeni Plan: Ban Ki Moon ya da Revize Annan Planı” ,
<http://normatif.com/kibris-uzmani-gozde-kilic-yasin-yazdi-kibrisa-yeni-plan/> ,
 29.11.2016.
- 46.Kasım, Kamer, “Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu”, (Akademik Bakış, Cilt1,Sayı,Kış2007),http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/kamer_kasim_soguk_savas_sonrasi_kibris_sorunu.pdf , 05.10.2016.

- 47.Ekinci, Uğur, Mehmet, “Kıbrıs’ta Müzakerelerin Çöküşü” , (SETA PERSPEKTİF, Sayı 177, Ağustos 2017), <https://setav.org/assets/uploads/2017/08/177.K%C4%B1br%C4%B1s%E2%80%99ta-Mu%CC%88zakerelerin-C%CC%A7o%CC%88ku%CC%88s%CC%A7u%CC%88.pdf> , 22.10.2017.
- 48.“Dünden bugüne kıbrıs tarihi ve kıbrıs sorunu-I” , http://akaum.atilim.edu.tr/pdfs/KibrisTarihiveKibrisSorunu_I.pdf , 29.10.2016.
- 49.“Garanti Antlaşması (Zürich, 11 Şubat 1959)” , <http://www.mfa.gov.tr/garanti-antlasmasi-zurich-11-subat-1959.tr.mfa> , 23.12.2016.
- 50.“Haysiyet ile Teslimiyetçiliğin Mücadelesi: KIBRIS GERÇEĞİ ve ANNAN PLANI” , (MHP AR-GE MERKEZİ, Şubat 2003) , https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/files/raporlar/kibris/kibrisraporu.pdf , 12.09.2016.
- 51.“Kıbrıs Gerçeği ve Annan planı” , (MHP AR-GE Merkezi, Şubat 2003) https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/files/raporlar/kibris/kibrisraporu.pdf , 21.11.2016.
- 52.“Kıbrıs’ta 2017’de Çözüm olabilir mi?” , (Bilgesam, Ocak 2017) , <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-42-2017012641355.pdf> , 25.10.2017.
- 53.“Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde Kıbrıs sorunu”, <http://politikaakademisi.org/2013/06/24/turkiye-yunanistan-iliskilerinde-kibris-sorunu/> , 03.12.2016.
- 54.“Zürih ve Londra Antlaşmaları”, <https://www.frntr.com/siyasal-bilgiler-hukuk/6454976-zurih-ve-londra-antlasmalari.html> , 19.12.2016.
- 55.Arsava, Füsun, ‘Kıbrıs Sorununun Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi’,

- <https://cetinbayramoglukibris.wordpress.com/2012/11/16/prof-dr-a-fusun-arsava-kibris-sorununun-uluslararası-hukuk-acısından-değerlendirilmesi/> , 29.10.2016.
56. Demir, Nesrin, “Avrupa Birliği Türkiye ilişkilerinde Kıbrıs Sorunu”, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 15, 2005) , <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt15/sayi1/347-367.pdf> , 14.11.2016.
57. Fətəliyev, Məmməd, “İkinci dünya müharibəsindən sonra Kipr məsələsi və Yunanıstan (1945-1964)” , (Tarix və onun problemləri, N2, 2013), 15.12.2016.
58. http://eprints.lse.ac.uk/49389/1/Kyris_European_union_cyprus_2012.pdf , 22.09.2017.
59. http://www.xinhuanet.com/english/2015-12/22/c_134938874.htm
60. <http://no.china-embassy.org/eng/wjzc/gjdqwt/dqwt/t111018.htm>
61. <http://www.mid.ru/ru/maps/cy/?currentpage=main-country>
62. <http://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/on-the-special-nature-of-the-russia-cyprus-relationship-/>

XÜLASƏ

Kipr problemi, tarixin ən erkən dövrlərindən etibarən bugünə qədər davam edən, hər zaman daha çox siyasi aspekt daşıyan və öz aktuallığını itirməyən beynəlxalq məsələdir. Bu məsələ son illərdə, xüsusən, Türkiyənin Avropa İttifaqına üzvlük məsələsinin meydana çıxması ilə daha çox gündəmə gəlmişdir. İndiyədək məsələnin həll oluna bilinməməsinin səbəbi isə adanın geostrateji əhəmiyyətidir.

Belə ki, adanın Yaxın Şərq neftinin nəqli marşrutlarına yaxınlığı, Yaxın Şərqdən Afrikaya uzanan yollara nəzarət etməsi, Anadolu-Yaxın Şərq- Süveyş kanalı xəttinə hakim olması, Süveyş kanalından Hind və Sakit Okeana uzanan dəniz yoluna nəzarət nöqtələrindən biri olması və Yaxın Şərqdə yarana biləcək neft mərkəzli müharibədə depo rolunu oynaya biləcək bir coğrafi strateji mövqeyə malik olması adanın əhəmiyyətini müstəsna dərəcədə artırmışdır.

РЕЗЮМЕ

Кипрская проблема - это международная проблема, которая с самых ранних времен истории сохранилась до наших дней и всегда имела политический аспект и не утратила своей актуальности. Этот вопрос встал на первый план в последние годы, особенно с появлением вопроса о вступлении Турции в ЕС. Причина, по которой проблема еще не решена, - геостратегическое значение острова.

Близость острова к маршрутам транспортировки нефти на Ближнем Востоке, контроль маршрутов Ближнего Востока и Африки, доминирование линии Анатолийско-Ближний Восток и Суэцкий канал, являющийся одним из контрольно-пропускных пунктов на Суэцком канале, ведущем в Индию и Тихий океан и ориентированный на нефть Ближний Восток географическое стратегическое положение, которое могло бы сыграть роль склада в войне, все это резко увеличило значение острова.

SUMMARY

The Cyprus problem is an international issue that has survived to the present day from the very earliest times of the history and has always had a political aspect and does not lose its relevance. This issue has come to the fore in recent years, especially with the emergence of Turkey's EU accession issue. The reason why the problem is still unresolved is the geostrategic importance of the island.

The proximity of the island to the Middle East oil transportation routes, control of the Middle East and Africa routes, the dominance of the Anatolian-Middle East-Suez Canal line, being one of the checkpoints on the Suez Canal leading off to the Indian and Pacific Ocean and oil-oriented Middle East a geographical strategic position that could play a role of a warehouse in the war has dramatically increased the importance of the island.

Magistrant Ceyhun Süleymanov Gülağa oğlunun beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya ixtisası üzrə yazdığı “ Soyuq müharibədən sonra Kipr məsələsi” mövzusunda dissertasiya işinin

REFERATI

Mövzunun aktuallığı: Kipr problemi, tarixin ən erkən dövrlərindən etibarən bugünə qədər davam edən, hər zaman daha çox siyasi aspekt daşıyan və öz aktuallığını itirməyən beynəlxalq məsələdir. Bu məsələ son illərdə, xüsusən, Türkiyənin Avropa İttifaqına üzvlük məsələsinin meydana çıxması ilə daha çox gündəmə gəlmişdir. İndiyədək məsələnin həll oluna bilinməməsinin səbəbi isə adanın geostrateji əhəmiyyətidir. Belə ki, adanın Yaxın Şərq neftinin nəqli marşrutlarına yaxınlığı, Yaxın Şərqdən Afrikaya uzanan yollara nəzarət etməsi, Anadolu-Yaxın Şərq- Süveyş kanalı xəttinə hakim olması, Süveyş kanalından Hind və Sakit Okeana uzanan dəniz yoluna nəzarət nöqtələrindən biri olması və Yaxın Şərqdə yarana biləcək neft mərkəzli müharibədə depo rolunu oynaya biləcək bir coğrafi strateji mövqeyə malik olması adanın əhəmiyyətini müstəsna dərəcədə artırmışdır.

Kipr adası regional stabilliyə birbaşa, qlobal stabilliyə isə dolaylı təsirə malikdir. Məhz bu səbəbdən, qlobal hədəfləri olan hər bir güclü dövlət, Orta Şərq, İran körfəzi, Qafqaz, Balkanlar və Şərqi Aralıq dənizinə nəzarət etmə şansı verən Kiprin əhəmiyyətini anlayır və burada təsir imkanı qazanmağa cəhd edir.

Kipr probleminin həll oluna bilinməməsinin ən əsas səbəbi məsələdə maraqlı olan tərəflərin say etibarilə çoxluğundan irəli gəlir. Adada yaşayan türklər və rumlardan əlavə, Yunanıstan, Türkiyə, İngiltərə, ABŞ və Avropa İttifaqı ölkələri də bu məsələdə tərəf qismində çıxış edirlər. son zamanlarda, İsrail kimi Aralıq dənizinin cənubunda yerləşən ölkələr də, azad iqtisadi zona, neft-qaz kəşfiyyatı fəaliyyəti və digər səbəblərlə məsələyə daxil olmuşdur. Kipr problemi tarixin hər dövründə önəmli bir məsələ olduğu üçün biz də tədqiqatımızda bu problemi incələdik.

Mövzunun öyrənilmə zamanı öncə, adanın tarixi, coğrafi yerləşməsi, strateji əhəmiyyəti, Osmanlı İmperiyası və Böyük Britaniyanın hakimiyyəti dövründə adanın idarəsi, eləcə də, Kipr müstəqilliyinin qurulması, Türkiyənin adaya hərbi müdaxiləsi araşdırılacaq. Məsələyə dair , əsas tərəflər olan Türkiyə və Yunanıstanın, daha sonra isə digər beynəlxalq aktorların münasibətləri , mövqeləri , məsələnin həlli yolunda atılan addımlar və keçirilən danışıqların istiqamətləri geniş şərh ediləcək.

Tədqiqat işinin metodları: Tədqiqat işi bir neçə metodlar vasitəsilə həyata keçirilmişdir. İlk istifadə ediləcək metod kontent analizi metodudur. İstifadə olunan ədəbiyyatlardan mövzu ilə bağlı məsələlər diqqətlə araşdırılaraq tədqiqat işinə əlavə ediləcəkdir. Həmçinin mövzu daxilində bir neçə hadisə , və ya iştirakçı aktor arasında münasibətləri aydınlaşdırmaq üçün digər tədqiqat metodu olan müqayisə metodundan istifadə olunacaqdır.

Tədqiqat işi yazıldığı zaman ehtiyac yaranarsa digər metodların istifadəsi də nəzərdə tutulur.

Tədqiqatın əsas məqsədi: Kipr məsələsinin öyrənilməsi, hal-hazırda beynəlxalq cəmiyyətdə bir çox aktora malik , daim üzərində danışıqlar gedən və həllinə çalışılan bu problemin mahiyyətini aydınlaşdırmaqdır. Bu məqsədlə bir neçə vəzifələr həyata keçirilmişdir ki, onlar da aşağıdakılardan ibarətdir:

- Adanı bu qədər əhəmiyyətli edən coğrafi mövqe araşdırılmış
- Ta qədimdən bugünədək adanın tarixi ətraflı təhlil edilmiş
- Problemin kökündə dayanan 2 tərəfin mövqeləri, münasibətləri tədqiq olunmuş
- Problemin həlli yolunda aparılan danışıqlar, keçirilmiş müzakirələr təhlil olunmuş
- Problemin həllində əlaqəli beynəlxalq aktorlar bir-bir araşdırılmış və onların hər birinin məsələ ilə bağlı mövqe və münasibətləri təhlil edilmişdir.

Tədqiqat işinin predmeti: Kipr məsələsinin həlli, bu istiqamətdə atılan addımlar, qarşılıqlı münasibətlərin beynəlxalq arenada təsirinin araşdırılmasından ibarətdir. Dissertasiya işinin obyektı isə tərəflərarası münasibətlər, mövqelər, bu mövqelərin hhhəmin aktorların siyasi fəaliyyətlərinə təsirindən ibarətdir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları: Tədqiqat işinin aparılması məqsədilə azərbaycan, rus, türk və ingilis müəlliflərinin məsələ ilə bağlı əsərlərindən, yerli və xarici mətbuat məlumatlarından, məsələdə aktor olan dövlətlərin Xarici İşlər Nazirliklərinin rəsmi saytından və digər internet materiallarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın əsasını formalaşdıran ədəbiyyatlar sırasında yerli və xarici alimlərin elmi araşdırmalarını, mövzu ilə əlaqədar internet portallarında yerləşdirən elektron kitabları , həmçinin rəsmi statistika, informasiya-analitik agentliklərin materialları, müxtəlif ölkələrdən olan siyasi şərhçilərin məqalələrini göstərmək olar.

Tədqiqat işinin yeniliyi və paktiki əhəmiyyəti: ondan ibarətdir ki,

- Kipr məsələsinin yaranmasına səbəb olan dəlilləri kökündən araşdırır.
- Məsələnin həllini və eyni zamanda, həllsizliyini zəruri edən əlamətlər ətraflı təhlil olunur.
- Məsələnin həllində iştirak edən aktorlar müəyyənləşdirilir, fərdi şəkildə hər birinin adadakı vəziyyətlə bağlı mövqeyi və münasibəti verilir.
- Məsələnin həlli yolunda atılan addımları şərh edir
- Məsələnin gələcək həlli üçün zəruri olan amilləri bir araya gətirərək geniş şərh verir.

Dissertasiya işinin strukturu: Dissertasiya işi giriş, nəticə, ədəbiyyat siyahısı və 3 fəsildən ibarətdir. Dissertasiya işinin yazılmasında 62 adda ədəbiyyat və internet resurslarından istifadə olunmuşdur. Birinci fəsil iki paraqraftan ibarətdir. Burada Kipr adasının ümumi mənzərəsi, tarixi, burada yaranmış 2 dövlətin formalaşması ilə bağlı ətraflı məlumat verilmişdir. İkinci fəsil 2 kateqoriyadan ibarətdir və burada əsas aktor

olaraq hər iki tərəfin mövqeyi və daha sonra məsələnin həlli istiqamətində atılan addımlar, aparılan danışıqlar şərh edilmişdir. Üçüncü fəsildə isə əhəmiyyətli aktorların ada ilə bağlı mövqe və münasibətləri tədqiq olunmuşdur.

Kipr mübahisəsinin ən əvvəlində belə bir sual meydana çıxır “Nə üçün yarandığı dövrdən bu zamana qədər bu məsələnin həlli mümkün olmamışdır? ”. Bu suala cavabı isə məhz mübahisənin tərəflərində axtarmaq lazımdı. İlk olaraq , məsələdə dolayı aktorların say etibarilə çoxluğu, bu aktorların hər birinin məsələnin həllində öz mənfəətlərini güdməsi və münaqişə tərəfi olan iki tərəf arasındakı qəti fikir ayrılıqları məsələnin həllini yubadır. Tərəflər özlərini və öz mövqelərini, məqsədlərini tam fərqli şəkildə görürlər.

Kipr məsələsi çox aktualdır. Belə ki, hər iki tərəfin fərziyyələri o dərəcədə fərqlənir ki,sanki heç zaman tərəflər barışmayacaq və bu səbəbdən də məsələyə bitərəf qalmaq mümkün deyil. Bir çoxları məsələnin kökünün Britaniya imperiyasının bir zamanlar “parçala, hökmranlıq et” prinsipindən qaynaqlandığını iddia edir. Cəmiyyətləri bir birindən ayrı saxlayaraq və birləşməsinə imkan verməyərək britaniyalılar, bu strateji vacib müstəmləkədə öz mövqelərini möhkəmləndirməyə çalışırdılar. 1955ci ildən partizan müharibəsinə çevrilən azadlıq mübarizəsi Yunanıstanın təşəbbüsü ilə başlanır. Maraqlısı isə odur ki, bu milli mübarizə heç də azadlıq üçün deyil, birmənalı olaraq Yunanıstan vətəninə birləşmək, yəni, enosis üçün idi. Təbii olaraq, Türkiyə və Türk kipləri buna qarşı çıxır. Nəticə olaraq, 1960-cı ildə London-Sürix müqaviləsi ilə Kipr müstəqillik qazanır, bu müstəqillik bir növ kompromis xarakteri daşıyırdı. Bu müqavilə ilə Türkiyə və Kipr dövlətləri cəmiyyətlərarası hər hansısa bir iqtisaf baş verərsə müdaxilə etmək səlahiyyətinə malik qüvvələr rolunu alırdı. Cəmiyyətlər arası qarşılıqlı inamsızlığı əks etdirən konstitusiya isə bəşər tarixində ən mürəkkəb konstitusiyalardan biri sayılır.

Yunan Kipləri üçün əsas məqsəd yeni Ellen dövləti yaradaraq adada dominant olma istəyidir. Bu halda digər cəmiyyətlər isə adada sadəcə azlıq olaraq

dəyərləndiriləcək. Bu məqsədə nail olmaq üçün, yunanlar müxtəlif zamanlarda müxtəlif strategiyalar irəli sürmüşlər. Lakin, bütün bu zaman müddətində oxşar cəhət ondan ibarətdir ki, kipr rumları hər zaman öz məqsədlərini materialistləşdirmək üçün beynəlxalq faktorlardan müvəffəqiyyətlə istifadə etmişlər.

Türkiyə tərəfi isə, 1960-cı il müqavilələri ilə onlara verilmiş hüquqları qorumağa çalışır. Başqa sözlə desək, əsas məqsəd 1960-cı il müqavilələrində təsis edilmiş balansı yenidən qazanmaq və beləliklə, öz türk identikliklərini qoruyaraq yunan kipləri ilə birgə bərabər yaşamağa davam etməkdir. Danışıqlar müddətində yunan tərəfinin gözləntilərinə uyğun olaraq, türk tərəfinin strategiyası da dəyişikliklərə məruz qalıdır.

Bütün bunları nəzərə alaraq, yunan tərəfi Aİ üzvlüyünə müraciət edərək , hər zaman məsələnin beynəlxalq səviyyəyə çıxarılmasının tərəfdarı olmuşdur. Danışıqlarda ŞKTR-nın BMT tərəfindən təklif edilən federal, bikommunal, bizonal həll yolunu qəbul etməsinə baxmayaraq, yunan tərəfi razılığa gəlmir və məsələnin həll olunmamasında məsuliyyətli tərəf olur. Bu dövrdə, Yunan kiplərinin münaqişəni beynəlmilləşdirməyə çalışmasına cavab olaraq, danışıqlar masasında mövqeləri balanslaşdırmaq adına ŞKTR təsis edilir.

1990-cı il yunan tərəfinin Aİ üzvlüyünə daxil olması ilə danışıqların yeni mərhələsi başlanır. Bundan sonra, məsələnin həllində BMT metodu da yeni mövqeyinə görə yunan tərəfinin lehinə dəyişir və danışıqların yenidən başlanması üçün ilkin razılaşmaların olması istənilir. Burada yunan tərəfinin məqsədi 1960-cı il müqavilələrinin etibarsız sayılması və daha sonra Aİ avantajından istifadə edərək icra periodunda adada dominantlığı qazanmaqdır. Türk tərəfi isə, bu strategiyadan xəbərdar olaraq, danışıqları davam etdirir və adada öz varlığına zəmanət verəcək , öz statusunu qoruyacaq zəmanətlər tələb edir, lakin qənaətbəxş cavab almadığından bu ilkin razılıqları imzalamqda istəksizdir.

1995-ci il Cənubi Kipr Aİ ilə danışıqların başlanmasının ardınca, yunan rum tərəfinin silahlanmaya başlaması və Türkiyə ilə ŞKTR arasında yaxınlaşmanın nəticəsində , iki tərəf arasında münasibətlə get gədə korlanmışdır. Bundan əlavə danışıqlar masasında ŞKTR-nın mövqei dəyişir. Artıq türklər federal deyil, hər iki icmanın suverenliyinin qorunduğu konfederativ həll yolu axtarmağa başlayırlar.

Qeyd etdiyim strategiyaların bir nəticə vermədiyini gören Avropa İttifaqı və rum tərəfi, 1999-cu ildə Kipr siyasətlərini dəyişir. Beləliklə, Aİ Türkiyəyə münasibətdə “yerkökü” metodundan istifadə edərək Türkiyəyə təzyiqlər etməyə başlayır. Bu səylər 2002-ci ildə daxili aktorlarla münasibətlərdə öz təsirini verir və Türkiyə və ŞKTR-nın siyasətinin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Belə ki, Kipr probleminin hərtərəfli həlli istiqamətində hər iki tərəfə Annan planı təqdim edilir. Əslində bu plan, öz müddəaları baxımından 196-cı il müqavilələrindən, 1992-ci il fikirlər toplusundan çox uzaq idi. Plan Haaqa sammitində Denктаş tərəfindən imtina edilsə də, 2004-cü ildə AKP hökumətinin təşəbbüsü ilə yenidən masaya qoyuldu. Baxmayaraq ki, bu planın sənədləri birbaşa BMT Baş Katibi tərəfindən doldurulmuşdu, lakin yenə də referendum qoyuldu. Kipr rum xalqı 3/1 nisbətində plana etiraz etdi, türk tərəfi isə 2/1 nisbətində razılaşdı. Bu halda sual yaranır. əgər plan ŞKTR üçün bu dərəcədə vahimili idisə, nə üçün digər tərəf bundan imtina edir? Məncə burada cavab ondan ibarətfir ki, artıq yunan qismi başa dü.ür ki, probelmin bu cür həlli nəticəsində status kvonun dəyişməsi ilə beynəlxalq aktorlar, xüsusən Ai və ABŞ Aralıq dənizində belə bir şəraitin qalmasına imkan verməyəcəklər.

Referendumun nəticəsində 2 arqument təsdiqləndi: birincisi, hər iki tərəfin razılığı olmadan heç bir razılığa gəlmək mümkün deyil , və ikincisi, adada müzakirə olunan istənilən həll yolunun razılaşdırılması üçün ilkin şərt ŞKTR-nın tanınmasıdır. Çünki beynəlxalq cəmiyyət türk kiprlərinin bərabərliyini qəbul etməsələr, rum tərəfi heç vaxt türk tərəfi ilə barışığa cəhd etməyəcək. Beləliklə, adanın ümumi mənzərəsini, tarixi inkişafını , tərəflərin mövqeyini, məsələnin həlli istiqamətində

atılmış addımları, keçirilmiş müzakirələri araşdıraraq, belə qərara gəlmək olar ki, əgər problem varsa bu təktərəfli deyil.